

המכון
לחירות ואחריות

בית ספר לאודר
לממשל, דיפלומטיה
ואסטרטגיה

אוניברסיטת
רייכמן

תפיסות ועמדות פוליטיות בחברה החרדית

ד"ר שחף זמיר וד"ר אסתי רידר אינדורסקי

הרצליה | אוקטובר 2024

המכון
לחירות ואחריות

בית ספר לאודר
לממשל, דיפלומטיה
ואסטרטגיה

אוניברסיטת
רייכמן
★ ★ ★ ★ ★

מכון לחירות ואחריות

המכון לחירות ואחריות הוא חממת מחקר לפוליטיקה ישראלית. המכון פועל לחיזוק הערכים, המוסדות, והתהליכים הנחוצים להבטחת קיומה של דמוקרטיה ליברלית בישראל ברוח ערכי היסוד המעוגנים בהכרזת העצמאות ובדגש על כיבוד זכויות האדם ושלטון החוק. יעדי המכון מושגים באמצעות קידום המחקר וההוראה והשפעה על סדר היום הפוליטי ועל השיח הציבורי בישראל.

פרטי ההתקשרות:

אוניברסיטת רייכמן, האוניברסיטה 8 הרצליה, 4610101

טלפון: 09-9527230

דוא"ל: libres@runi.ac.il

אתר: www.runi.ac.il/libres

תפיסות ועמדות פוליטיות בחברה החרדית

ד"ר שחף זמיר וד"ר אסתי רידר אינדורסקי

תוכן עניינים

6	תקציר
8	מבוא
8	הקדמה
9	החברה החרדית והתבצרות תרבותית
9	הבניית החברה החרדית על ידי המדינה וחרדיות מודרנית
10	חרדיות ישראלית מודרנית
11	דמוקרטיה ומדינת ישראל מול חרדיות
12	רקע למחקר הנוכחי
14	מתודולוגיה
16	ממצאים
16	שותפות בחברה הישראלית
16	גאווה ושייכות ישראלית
19	תרומה למדינה מלבד לימוד תורה
21	תפיסות דמוקרטיות
21	מהי דמוקרטיה עבור חרדים?
22	חשיבות החיים בדמוקרטיה
24	הערכת הדמוקרטיה הישראלית ותפקודה
26	מדינה יהודית על חשבון מדינת דמוקרטיה
28	חיוניות מאפיינים דמוקרטיים
29	קיומם של מאפיינים דמוקרטיים בישראל
30	תמיכה בזכויות יתר ליהודים
33	שוויון זכויות לנשים
35	שילוב נשים חרדיות בקבלת החלטות
36	אמון ושביעות רצון
36	מדד שביעות רצון מהממשלה
39	אמון בכנסת
41	אמון בבית המשפט העליון
43	תחושת ייצוגיות
45	הבעיה החשובה ביותר שניצבת בפני המדינה
46	מפלגה שתטפל בבעיה החשובה ביותר
47	עמדות פוליטיות
47	הזדהות אידיאולוגית על רצף ימין-שמאל

49	תמיכה בהסכם שלום עם פלסטינים
52	חובת המדינה להבטיח קיום בכבוד
54	מה השתנה בעקבות המלחמה?
55	דיון
58	רשימת מקורות
60	נספחים
60	נספח א'- שאלון סקר אוגוסט-ספטמבר 2023
64	נספח ב'- סטטיסטיקה תיאורית של המשיבים בסקר הממוקד בחרדים (N=1135)
65	נספח ג'- שאלון סקר פברואר 2024

תקציר

הקהילה החרדית היא מגזר ייחודי ומורכב בחברה הישראלית. היחסים בין הציבור החרדי למדינת ישראל ומוסדותיה היוו מאז ומתמיד מקור למתחים ועימותים. מחקר זה מבקש לבחון על התפיסות והעמדות של חברי הקהילה החרדית כלפי הדמוקרטיה, הפוליטיקה ומדינת ישראל בכללותה דרך בחינת תחושות השותפות של החרדים במדינת ישראל; תפיסותיהם לגבי הדמוקרטיה באופן כללי ויישומה בישראל; יחסם של החרדים כלפי מוסדות המדינה; ועמדותיהם הפוליטיות של החרדים. בנוסף, המחקר מבקש לבחון האם החברה החרדית עשויה מקשה אחת או האם ניתן לזהות הבדלים בין קבוצות שונות המצויות בה. בנוסף, המחקר מבקש לבחון האם חלו שינויים בעמדות ובתפיסות הללו בעקבות המלחמה שהחלה ב-7 באוקטובר 2023. לצורך כך אנו סוקרים במסמך זה נתונים המבוססים על שני סקרים שנערכו במכון לחירות ואחריות בשיתוף מכון אהרן וחברת אסקריא. הסקר הראשון נערך באוגוסט-ספטמבר 2023, כלל 1135 חרדים ושילב מדגם טלפוני ואינטרנטי. הסקר השני נערך בפברואר 2024, בעיצומה של המלחמה בעזה, בקרב כ-452 חרדים.

להלן עיקרי ממצאי המחקר:

שותפות בחברה הישראלית

- רוב של 63% מהחרדים בסקר חשים גאווה במדינה ושייכות אליה. חסידים וליטאים חשים פחות גאווה ושייכות מספרדים וחב"דניקים ואחרים. גם שמרנים חשים פחות גאווה ושייכות מחרדים מודרניים.
- 65% מהמשיבים חשים שגברים חרדים לא צריכים לתרום למדינה בדרך נוספת מלבד לימוד תורה.

תפיסות לגבי הדמוקרטיה

- לרוב גדול של 72% מהמשיבים חשוב לחיות במדינה עם שלטון דמוקרטי.
- רוב משיבי הסקר רואים את הדמוקרטיה כמימוש של שלטון העם ושלטון הרוב, חלקם הגדול רואה בדמוקרטיה השתקפות של ערך השוויון וזכויות שונות, לרבות חופש הביטוי וחופש הדת. עם זאת, חלק לא מבוטל מהמשיבים הבליטו בפרשנותם למושג דמוקרטיה היבטים אחרים כמו ריסון בג"ץ וריסון מערכת המשפט. חלק קטן מהמשיבים רואה את הדמוקרטיה כמימוש ערכי התורה והמסורת היהודית.
- מרבית המשיבים רואים את השמירה על זכויות המיעוט, בחירות חופשיות, חופש ביטוי, שוויון זכויות, חופש דת, הבטחת קיום בכבוד ותקשורת ביקורתית כחיוניים לדמוקרטיה. לעומת זאת, 54% מהמשיבים סבורים שהמאפיין לפיו בית המשפט יכול לקבוע שהממשלה פועלת בניגוד לחוק איננו חיוני לדמוקרטיה.
- 87% מהמשיבים הסכימו עם כך שלגברים לא צריכות להיות יותר זכויות מנשים. רק 46%-48% תמכו בשילוב נשים בקבלת החלטות בנושאי חינוך וכלכלה וחברה ורק 21%-26% תמכו בשילוב נשים בהחלטות בנושאי דת ומדינה וחוץ ובטחון.
- 60% מהמשיבים הסכימו עם מתן זכויות יתר ליהודים ביחס לאזרחים לא יהודים.

- רוב המשיבים בסקר מעריכים באופן בינוני את תפקוד הדמוקרטיה הישראלית. אולם נראה כי הם מעריכים את תפקוד הדמוקרטיה באופן חיובי יותר מלא חרדים.
- רק 18-27% מהמשיבים מאמינים שבישראל אכן לכל האזרחים יש זכויות שוות; שישנה הגנה על זכויות המיעוטים ושלכל האזרחים מובטח קיום בכבוד. כשני שליש מהם חשים שבישראל קיים חופש מדת ולדת ושהאזרחים בוחרים את המנהיגים בבחירות חופשיות. רוב של 62-76% חושבים שבישראל התקשורת חופשית לבקר את הממשלה ובית המשפט יכול לקבוע שהממשלה פועלת בניגוד לחוק.

אמון ושביעות רצון ממוסדות המדינה

- חרדים, בממוצע, שבעי רצון מהממשלה במידה בינונית עם נטייה קלה לחוסר אמון. בהשוואה לכלל האוכלוסייה, החרדים יותר שבעי רצון מהממשלה.
- רק 20% מהמשיבים מביעים אמון בכנסת ורק 33% חשים שיש בה פוליטיקאי או מפלגה שמייצגים אותם. מידות האמון הללו גבוהות מאשר אצל לא חרדים אך נמוכות מימנים שאינם חרדים.
- 47% מהמשיבים לא חושבים שיש מפלגה, או לא יודעים האם יש מפלגה, שתטפל בבעיה החשובה להם ביותר בצורה הטובה ביותר.
- רק 1% מהנשאלים בסקר הביעו אמון בבית המשפט העליון. מידות האמון הללו נמוכות מאד ביחס לאוכלוסייה הלא חרדית.

עמדות פוליטיות

- רוב המשתתפים בסקר הגדירו עצמם בצד הימני של רצף ימין שמאל (ממוצע 2.3 על סקלה שבין 1 (ימני ביותר) ל-7 (שמאלני ביותר)).
- 74% מהנשאלים בסקר מתנגדים לטענה שישראל צריכה לפעול למען הסכם שלום עם הפלסטינים.
- 87% מהנשאלים בסקר הסכימו עם הטענה שחובתה של המדינה להבטיח לכל אזרח קיום בכבוד.

השפעת המלחמה בעזה

- בסקר נוסף שנערך בפברואר 2024, לאחר פרוץ המלחמה, התמיכה במתן זכויות יתר ליהודים לעומת לא יהודים גדלה מ-60% בסקר הקודם ל-70%; וההתנגדות לפעולה למען הסכם שלום עם הפלסטינים גדלה מ-74% ל-81%.

מבוא

הקדמה

מערכת היחסים בין הקהילה החרדית למוסדותיה החילוניים של מדינת ישראל וערכיה הדמוקרטיים הייתה מאז ומתמיד מקור למתחים ועימותים. אין זה מפתיע, שכן הקהילה החרדית מאופיינת בשמירה על אורח חיים נפרד, בפרשנות מחמירה של ההלכה היהודית והתבטלות מרצון מול דעת תורה. הקשר בין זה לבין דמוקרטיה או מוסדות המדינה החילוניים נראה קלוש.

אלא שהמציאות בישראל מורכבת יותר. מצד אחד, החרדים אכן דוחים את הרעיון של דמוקרטיה חילונית - בעיניהם הסמכות העליונה שמורה להלכה הדתית. עמדה זו מובילה לחילוקי דעות עם ממשלות ישראל לדורותיהן ועם החברה הישראלית בנושאי גיוס לצבא, שוויון בין המינים, זכויות מיעוטים, שמירת שבת, חינוך ועוד.

מצד שני, הציבור החרדי לוקח חלק משמעותי במנגנון הפוליטי הישראלי ובתהליכים הדמוקרטיים המנהלים אותו ומהווים את התשתית הרעיונית והמעשית שלו. הציבור החרדי משחק את המשחק הפוליטי הדמוקרטי, מצביע למפלגות חרדיות כדי לקדם את האינטרסים שלו, ונציגיו בכנסת הם שחקני מפתח מרכזיים וקולות בולטים סביב שולחן קבלת ההחלטות בממשלות ישראל לאורך ההיסטוריה. הסתירה הזו מהווה מוקד לסקרנות אקדמית ואינטלקטואלית. בהקשר זה מעניינת השאלה כיצד החברה החרדית מבינה את הפוליטיקה והדמוקרטיה הישראלית וכיצד היא מפרשת אותה מתוך הפריזמה הדתית של אורחות חייה.

לפי אומדן הלמ"ס, בסוף שנת 2023 האוכלוסייה החרדית בישראל מנתה כ-1,335,000 נפש, 13.6% מכלל האוכלוסייה בישראל. היא צפויה להגיע ל-16% בשנת 2030, וקצב הגידול שלה עומד על 2.2% לשנה מול 1.9% בלבד של כלל האוכלוסייה בישראל. שיעור הצעירים שבה הנע בין טווח הגילים 0-19 עומד על 58%, לעומת 31% בלבד באוכלוסייה הכללית (כהנר ומלאך, 2023). מספרים משמעותיים אלו מצביעים על כך שהבנת עמדותיה ותפיסותיה הפוליטיות של אוכלוסייה זו חשובים ביותר, שכן עתידה הפוליטי והמשטרי של מדינת ישראל יהיה תלוי במידה רבה בתפיסותיו של הציבור החרדי.

מטרת המחקר היא למפות את העמדות והתפיסות של בני הקהילה החרדית כלפי הדמוקרטיה, ערכים ליברליים, עמדות פוליטיות ומדינת ישראל בכללותה. באופן מדויק יותר, המחקר שואל:

1. באיזו מידה חשים החרדים שותפות במדינת ישראל?
2. מהם תפיסותיהם של החרדים לגבי הדמוקרטיה באופן כללי ולגבי יישומה בישראל? במילים אחרות, כיצד החרדים מפרשים דמוקרטיה, והאם הם חשים מחויבות לדמוקרטיה?
3. מהו יחסם של החרדים כלפי מוסדות המדינה ובאיזו מידה הם חשים אמון כלפיהם? כיצד הם מעריכים את תפקודם והאם הם מרגישים שהמערכת הפוליטית מייצגת אותם?
4. מהן העמדות הפוליטיות הספציפיות של החרדים? האם תפיסותיהם הפוליטיות של החרדים התמזגו עם תפיסות הימין האידיאולוגי בישראל?

סוגייה נוספת שמסקרנת את המחקר האקדמי היא רבגוניותה של החברה החרדית ומספר הזרמים המרובה בתוכה. על אף שהתקשורת והחברה הישראלית בכללותה נוטה להתייחס לחברה החרדית כישות אחת אחידה, בין אם בשל ההסתגרות בקהילות ובאזורי מגורים ספציפיים או בשל ההתנהלות השמרנית והסגורה, הקהילה החרדית הינה רב גונית ומורכבת מקהילות שונות שמקיימות מגוון פרקטיקות דתיות ואורחות חיים. לפיכך, שאלה נוספת שהמחקר יעסוק בה היא האם ניתן להתייחס לחברה החרדית כמקשה

פוליטית אחת או שמא אותן עמדות ותפיסות שנבחנות במחקר זה נבדלות בין קבוצות שונות בחברה החרדית. באופן יותר מפורט, אנו מבקשים לשאול האם ניתן לזהות הבדלי תפיסות ועמדות פוליטיות בין הזרמים השונים בחברה החרדית, בין בעלי דרגות שמרנות שונות, בין המינים ובין קבוצות גיל. כדי לענות על שאלות אלה, המכון לחירות ואחריות באוניברסיטת רייכמן, בשיתוף מכון אהרן, ערכו באמצעות חברת אסקריא סקר מקיף בקרב הציבור החרדי באוגוסט-ספטמבר 2023; סקר נוסף, מצומצם יותר, נערך בפברואר 2024. בדו"ח זה יוצגו ממצאי שני הסקרים.

בחלק הראשון של הדו"ח נציג את הרקע למחקר הנוכחי, נקודת המבט ממנה הוא יוצא והרקע הספציפי לקיום המחקר. בחלק השני של הדו"ח נציג את המתודולוגיה של המחקר. בחלק השלישי יוצגו ממצאיו העיקריים של המחקר על פני ארבעה נושאים: 1. שותפות בחברה הישראלית 2. תפיסות דמוקרטיות 3. אמון ושביעות רצון ממוסדות המדינה 4. עמדות פוליטיות. בחלק הרביעי נדון במסקנות העולות מממצאי הסקר.

החברה החרדית והתבצרות תרבותית

המחקר הסוציולוגי של החברה החרדית נסוב לאורך השנים סביב שני מושגים המאפיינים את החברה החרדית: "תרבות המובלעת" ו"חברת הלומדים". בקרב חוקרי החברה החרדית קיימת הסכמה כי החברה החרדית פועלת במתכונת של מה שמכונה 'תרבות המובלעת' (סיון, 1991; Douglas, 1993): חברה המבקשת בקנאות לשמור מרחק מהחברה הכללית. זוהי תגובה של קהילה הבונה את גבולה החיצוני הקשיח מתוך חשש לפיתויים קורצים מן הקהילה השכנה. הקהילה אינה יכולה למנוע מחבריה לנטוש, אין בידה את אמצעי האכיפה לכך, והיא עושה שימוש בסימון הגבול שבין הקבוצות, מה שסיון מכנה 'חומת המידות הטובות' (סיון, 1991). חומה סימבולית זו מציעה לשוכנים בתוכה גמול מוסרי. היא מטעימה לחבריה כי הם קבוצת בני אדם נבחרים, נאמנים לימטרה קדושה ובעלי 'מידות טובות', נוכח החברים בקהילה האחרת המאופיינים ברדנות ובלתי מוסריות.

בראון (2002; 2017) המשיג את תפיסת התרבות החרדית באופן מעט שונה, אך לא נבדל לחלוטין. כהמשך ישיר לתיאוריית 'תרבות המובלעת' טבע בראון את המונח 'התבצרות תרבותית'. לפי בראון, החרדים רואים את ביצור עולם התורה כגרעין קיומה של מדינת ישראל, שמירתה וקיומה. בהתאם לכך, יחסם למדינה הוא פרגמטי, ומתבטא באי-החרמה ושיתוף פעולה 'צונן' עם המוסדות הפוליטיים.

התבדלות זו, בכל צורות הגדרותיה עומדת - עם גורמים נוספים - בבסיס תופעת 'חברת הלומדים' (פרידמן, 1991), ולפיה המגזר החרדי שבמדינת ישראל דוגל בהכוונת הגברים ללימוד תורה כדרך חיים. 'חברת הלומדים' החרדית, נשענת על 'הישיבות הקדושות' בהן מתחנכים הגברים החרדים. הישיבות מקיפות את חייו של הגבר החרדי החל מכניסתו ל'ישיבה קטנה' המקבילה לתיכון הכללי, דרך הישיבה הגדולה המיועדת לבני 17-22, ועד לשנים רבות לאחר נישואיו במסגרת ה'כולל' – מוסד המיועד לגברים נשואים. דוקטרינה זו מושפעת ממיתוסים, תפיסות עולם ואמונות (היון, 2017). היא מייצרת את אותה התבדלות, וביטוייה הם הסתגרות וריחוק מהחברה הכללית שאינה חרדית, במישור התרבותי והחינוכי (פרידמן, 1991), כמו גם במישור הגיאוגרפי בדמות התכנסות של משפחות חרדיות באזורי מחיה הומוגניים (כהנר, 2009; שלהב ופרידמן, 1985).

הבניית החברה החרדית על ידי המדינה וחרדיות מודרנית

כאשר אנחנו ניגשים לחקור את החברה החרדית יש לזכור כי מדובר בחברה אשר במידה רבה התגבשה באמצעות הסדרים פוליטיים וחברתיים על ידי מדינת ישראל (בראון, 2021). לדוגמה, אותו דגם חברתי-

כלכלי של "חברת הלומדים" התבסס החל משנות ה-70' כאשר ראשי הקהילה החרדית הצליחו לגייס את המדינה להגדיל את מוסדות התורה ולממן אותם בהסדרים שונים. או כאשר הצליחו במסגרת הסדרים קואליציוניים ואחרים להשיג הסדרי דחיית גיוס לצבא לתלמידי ישיבות (כך שבאופן מעשי הדחייה הפכה לפטור) (בראון, 2021).

דוגמא נוספת לגיבוש החברה החרדית באמצעות הסדרים פוליטיים נוגעת למיסוד מערכת החינוך הנפרדת שאפשרה את ביסוסה של "חברת הלומדים" (בראון, 2021; פרידמן, 1991). בעוד מוסדות היישוב טרם הקמת המדינה לא הכירו באופן רשמי במערכת החינוך של אגודת ישראל, עצמאותה עוגנה בהסדר הסטטוס קוו בשנה שקדמה לקום המדינה ולאחר מכן בעת חקיקת חוק חינוך חובה (פרידמן, 1991). מערכת החינוך החרדית יכלה לפעול גם ללא אוטונומיה רשמית שניתנה לה על ידי מוסדות המדינה כפי שעשתה בתקופת היישוב, אבל ההכרה הביאה גם להשתתפות בחלוקת תקציבים ולמעשה עיגנה מערכת שפועלת עד ימינו בשליטה ופיקוח מצומצמים של משרד החינוך (והמדינה), בניגוד לחינוך הממלכתי. יש לציין כי בתחילה זרם החינוך העצמאי החרדי זכה לתקצוב ממשלתי חלקי, אך ברבות השנים עם התחזקות הכוח הפוליטי של המפלגות החרדיות החלק של התקצוב הממשלתי גדל (בראון, 2021).

דוגמא שלישית, מעבר להסללה של נשים לעיסוק בתחום החינוך, למדינה תפקיד משמעותי בהדרה ממוסדת של נשים ובהפרדה מגדרית. המדינה אמנם אחראית למהלכים רבים הנעשים לשיתוף נשים חרדיות בשוק העבודה (כהנר, 2020; נריה-בן שחר, 2015), אולם היא לוקחת חלק במיסוד הסללת נשים והפרדה מגדרית בציבור. המימון של החינוך העצמאי, למשל, איפשר את גידולה והתבססותה של רשת החינוך "בית יעקב", שרבות מהנשים החרדיות עבדו בה. כך החינוך העצמאי מאפשר הסללת נשים לחינוך ובו בעת מאפשר לנשים חרדיות לפרנס את המשפחה בזמן שהבעל לומד תורה (פרידמן, 1995). בנוסף, מאז 2012 מעודדת ומסבסדת המועצה להשכלה גבוהה תוכניות לשילוב חרדים באקדמיה, כשהיא רואה בהפרדה בין הנשים לגברים בלימודים היבט הכרחי להצלחתן. ההפרדה הממוסדת לא נשאת רק בגבולות האקדמיה, ומסגרות נפרדות מתמסדות באירועים ציבוריים, בכנסים, בצה"ל ובהכשרות מקצועיות (תירוש, 2019; Tirosh, 2020).

חרדיות ישראלית מודרנית

החברה החרדית מסומנת במחקר כחברה שעוברת תהליכי מודרניזציה וישראליות מהירים במגוון תחומי החיים: החל משוק העבודה, ההשכלה ותרבות הפנאי ועד הופעתה של זהות, מנהיגות ואידיאולוגיה אינדיבידואלית עצמאית (מלאך וכהנר, 2017; ליאון, 2014; זיכרמן, 2014; קפלן ושותדלר, 2012; זיכרמן וכהנר, 2012; קפלן, 2007; סיון וקפלן, 2003; שלג, 2000; ליאון, 2009; כהנר, 2017). גלעד מלאך ולי כהנר (2017) קבעו כי "החברה החרדית אינה עוד חברה מסוגרת כפי שהייתה בעבר ושעריה נפתחו לרעיונות, לתפיסות ולשינויים שונים שבעבר סרבה לאמץ". (מלאך וכהנר, 2017: 22). הם מצביעים על תעסוקה, השכלה אקדמית, גיוס לצבא ולשירות האזרחי, טכנולוגיה ותקשורת, תרבות הצריכה ומרחב הפנאי ושיעור פריון משתנה בקרב נשים כמרכיבים יוצרי שינוי.

מעבר לחלוקה המוכרת לזרמים – ליטאים, חסידים וספרדים – חוקרים שונים מיינו את החברה החרדית וזיהו את מה שנהוג לכנות חרדיות מודרנית (זיכרמן וכהנר, 2012; כהנר, 2017; מלאך וכהנר, 2017; כהן, 2019; כהנר, 2020). חוקרים אלה טוענים כי ניתן להבדיל בין קבוצות שונות של חרדים (גם בתוך ההבחנה של המודרניות) על בסיס האופן בו הם מקיימים את אורחות חייהם; בין היתר, עד כמה הם שומרים בתוך משפחתם על הפרדה בין הסביבה החיצונית החרדית הכפופה למוסדות ולהנהגה החרדית לבין החברה הישראלית הרחבה בין אם בסביבה דתית/חילונית או מסורתית (למשל, לימודים במוסדות חינוך חרדים

מול החינוך הממלכתי החרדי) או עד כמה הם חשופים בבתייהם למקורות תקשורת מודרניים כמו האינטרנט ועוד. גם מקור התעסוקה מהווה מאפיין משמעותי לבחינת ההבדלים בין הקבוצות; למשל, חרדים שמקור פרנסתם נשען על עבודות שמקיימות קשר עם המרחב החילוני לעומת חרדים שמקור פרנסתם נשען על מוסדות הלימוד ושילובים שונים של מקורות הפרנסה (כהנר, 2017).

עם זאת, קצרה היריעה מלסקור את מכלול ההבדלים בין הקבוצות השונות. מה שרלוונטי לענייננו הוא שקבוצות ואפילו יחידים חרדים נבדלים באורחות חייהם. מחקר זה מבקש, כאמור, להבין האם הבדלים אלו באורחות החיים מובילים גם לתפיסות ועמדות פוליטיות שונות. או במילים אחרות, האם ניתן להסתכל על החברה החרדית כמקשה אחת בניתוח התפיסות והעמדות הפוליטיות של חבריה. ההשערה של המחקר היא שהבדלים באורחות החיים של קבוצות ספציפיות יכולים להוביל לתפיסות שונות. לפיכך, המחקר יעסוק בניתוח ההבדלים בין קבוצות על פני פרמטרים שונים. בין השאר, המחקר מבקש לבחון: באיזה אופן חרדים המגדירים עצמם על הרצף שבין שמרנות למודרניות נבדלים בתפיסות הפוליטיות שלהם? האם ניתן לזהות הבדלים מגדריים בין נשים חרדיות לגברים חרדים? האם קיימים הבדלים בין חרדים מקבוצות גיל שונות ובין המשתייכים לזרמים השונים בחרדיות?

דמוקרטיה ומדינת ישראל מול חרדיות

על פניו, "ההתבצרות התרבותית" של החברה החרדית אמורה להוביל לביקורת חרדית על ערכי הדמוקרטיה המערבית. ייתכן והשעבוד לתורה ולקיום מצוות וההישענות על "דעת תורה" ורצון האל מובילים לדחייה של ערכי הדמוקרטיה ובכללם ערכי החירות, פלורליזם ושוויון וריבונות העם. הם גם מביאים לטענות נגד המשטר החילוני במדינת ישראל, שכן אין מקום למשטר שאינו שואב את סמכותו מהקב"ה (בראון, 2017). אולם, מצד שני, ניכר כי חרדים משתמשים בדמוקרטיה הישראלית ובמוסדותיה - מצביעים בהמוניהם בבחירות וחלקם אף משתמשים ברטוריקה לאומית-ממלכתית (למשל, ליאון, 2016).

אם החרדים הם חברה מתבצרת ומובלעת שמבקשת להציב גבולות חיצוניים הרי נצפה שתפיסותיהם ידחו את התפיסות של הדמוקרטיה החילונית ויבטאו גבולות ברורים ביחס לחברה הישראלית. אבל אם מדובר על פרקטיקה, ואם לוקחים בחשבון שהמדינה היא זו שביססה באמצעות מוסדותיה את החברה החרדית, והחרדים יודעים לזהות ולהכיר בחשיבותה להתבססותם, אז אולי נצפה למצוא שהגבולות החיצוניים של החברה החרדית דווקא יתערערו במיוחד בכל מה שקשור לתפיסות פוליטיות ועמדות פוליטיות. ערעור שכזה משמעותו תהיה שהציבור החרדי בכללותו אימץ תפיסות דמוקרטיות או עמדות חיוביות כלפי מדינת ישראל החילונית ושישנה חפיפה בין תפיסות של חרדים לתפיסות של יהודים שאינם חרדים במיוחד כאלו המשתייכים לימין הפוליטי.

מעט מחקרים הציגו נתונים אמפיריים כמותניים לגבי התפיסות החרדיות העכשוויות את הדמוקרטיה ואת המדינה. הרמן ואחרים (2016) ביקשו לברר את העמדה החרדית ביחס לדמוקרטיה. התפיסות הערכיות והחברתיות שעלו ממחקר זה אופיינו כתפיסות בדלניות, אנטי-דמוקרטיות ומפלות, שאינן מתיישבות עם ערכיה של מדינת ישראל כמדינה דמוקרטית. שטרן ואחרים (2021) מסכמים כי מהמחקרים שנערכו עד כה עולה כי אל אזורותם של רוב החרדים בישראל אפשר להתייחס כאל "אזרחות רזה", אינסטרומנטלית ומינימלית, שבמסגרתה החרדים תורמים במידה מוגבלת ומובחנת למשק, לכלכלה ולחברה הישראלית, ובמידה מצומצמת אף יותר לשירות הצבאי או האזרחי.

שטרן ואחרים (2021) ציינו כי ניתן היה לשער שבטווח של כעשרים שנה עמדותיהם של החרדיות והחרדים בכל התחומים יתקרבו לעמדות האוכלוסייה הלא-חרדית בשל העובדה שבאותן שנים השתלבו החרדים

השתלבות דרמטית בתחומי ההשכלה הגבוהה והתעסוקה. אלא שתוצאות מחקרם העלו שורה של תובנות אחרות. מסקנתם העיקרית הייתה שהחברה החרדית מתכחשת למרכיב הדמוקרטי של מדינת ישראל. החרדים מרגישים חלק מהמדינה וקובעים שהמדינה היא מקום טוב לחרדים לגור בו, אבל בו בזמן הם מתנערים מהמוסדות הפורמליים הדמוקרטיים שלה, לרבות בית המשפט, הכנסת והמשטרה. מהמחקר גם עלה כי מאפיינים דמוקרטיים נוספים של המדינה, כגון שוויון זכויות לקבוצות לא־יהודיות, קבלת האחר וזכויות נשים הם לא חלק מעולם המושגים של החברה החרדית. עוד נמצא כי החרדים מרגישים קבוצה חזקה במדינה, אבל מחויבותם הראשונה היא להלכה, והם מאמינים כי הסמכות להכריע בעניינים מרכזיים במדינה נמצאת בידי הרבנים, אפילו בנושאים כגון חוץ וביטחון וכלכלה (שטרן ואחרים, 2021). בנוסף, המחקר העלה כי בכל הנוגע לשאלת האמון בבית המשפט העליון, למשל, אין פערים משמעותיים בין חרדים המוגדרים כ'מודרניים' על הציר שמרנות-מודרניות, לבין החרדים האולטרא-שמרנים. מסקנת החוקרים הייתה כי על אף שהחברה החרדית הולכת וגדלה ואף הולכת ומתגוונת, שינוי בתפיסות הדמוקרטיות שלה ובשאלת תפקידם האזרחי של החרדים כפרטים וכקהילה טרם התחולל.

רקע למחקר הנוכחי

בדומה למחקרים שהוזכרו לעיל, המחקר הנוכחי מבקש להראות באופן כמותני וברור את הערכים והעמדות הפוליטיות של החרדים בישראל. אלא שמחקר זה נבדל ממחקרים קודמים בראש ובראשונה בתקופה בה הוא מבקש למקד את הניתוח (קץ 2023 ולאחר מכן בפברואר 2024).

בשנים האחרונות התרחשו שלושה אירועים מרכזיים אשר עשויים להשפיע על, או לפחות לאתגר את, התפיסות והעמדות הפוליטיות החרדיות המסורתיות. הראשון הוא משבר הקורונה בשנים 2020-2022; השני הוא המשבר החוקתי שפקד את ישראל ב-2023 סביב ניסיונות הממשלה לערוך רפורמה משפטית; השלישי הוא מלחמת "חרבות ברזל" שהחלה עם מתקפת החמאס ב-7 באוקטובר 2023.

ראשית, בעניין משבר הקורונה, יש להניח כי אוכלוסיות רבות בישראל ובכל העולם הושפעו מהמגפה הכלל עולמית והתמודדות הממשלות השונות עימה. סגרים שכפו ממשלות, ריחוק חברתי ומאבקים סביב חיסונים - כל אלו עלולים להוביל חברות שונות לחילוקי דעות ושסעים (ראו למשל: Leonardo & Lucio, 2021). בהקשר הקורונה לא נערכו כמעט מחקרים על האוכלוסייה החרדית אולם ניתן להניח שגם בה חלו תמורות.

בפברואר 2021 ערך מכון 'נתוני אמת' שורה של סקרים שעשויים ללמד על האינטראקציה בין המגזר החרדי לחברה הישראלית הכללית (נתוני אמת, 2021). כך, למשל, עלה כי 87% מהחרדים דיווחו כי הם שמרו על ההנחיות של הרשויות בסגרים הראשונים, והם אף חשו כי סביבתם התייחסה ברצינות להנחיות אלו. 74% הצהירו כי חשוב להם שהציבור החילוני יחשוב בצורה חיובית על המגזר. אולם 80% הבהירו כי לדעתם הקרע בין החרדים לחברה הישראלית החמיר בעקבות הקורונה. בהתאם לכך, 80% מנשאלי הסקר חשו כי "ישנה אצבע מאשימה כלפי חרדים" ו-87% חשו כי "ישנם גורמים המחפשים לבוא בטענות לחרדים". ממצאים אלו אינם עוסקים באופן ישיר בשאלה בה עוסק מחקרנו. אולם, תחושות חזקות וחד משמעיות אלה עשויות היו להוביל לזעזוע מסוים בחברה החרדית ויש להן הפוטנציאל לגרום לשינויים בתפיסות והעמדות הפוליטיות של חלק ניכר מהחרדים.

באשר לניסיונות הרפורמה המשפטית, נכון לקיץ 2023, הציבור הישראלי בכלל והמגזר החרדי בפרט נמצאו בתקופה פוליטית וחברתית מאתגרת. מחד גיסא, לאחר הבחירות שנערכו ב-1 בנובמבר 2022 הצליח גוש הימין בהובלתו של בנימין נתניהו להקים ממשלה הנשענת על קואליציה הומוגנית ימנית בת 64 חברים,

כשהמפלגות החרדיות נמצאות בתוכה. מאידך גיסא, הכרזתו של השר יריב לוין בינואר 2023 על רפורמה משפטית, שתחליש את כוחה ועצמאותה של הרשות השופטת בישראל, והצהרות חברי הממשלה והקואליציה על מהלכים ושאיפות בתחומי דת ומדינה, הובילו למחאה ציבורית ממושכת ונרחבת שכמוה לא ידעה מדינת ישראל מאז הקמתה, מחאה שהעמיקה את הקיטוב הפוליטי (יעיר, 2023).

משבר זה השפיע על כלל המגזרים במדינת ישראל, והמגזר החרדי אינו שונה במובן זה. כאמור, תפיסותיו הדמוקרטיות של הרחוב החרדי אופיינו כתפיסות בדלניות, אנטי דמוקרטיות ומפללות, שאינן מתיישבות עם ערכיה של מדינת ישראל כמדינה דמוקרטית. אולם ניתן להניח כי העלאת השאלה המשפטית ומכאן גם הערכית-דמוקרטית למרכזו של סדר היום השפיעה גם על מגזר זה. היום (2023), למשל, גרס כי החברה החרדית אמורה להתנגד לרפורמה שכן היא פוגעת בערכים הדמוקרטיים, ופגיעה זו בתנועה מעגלית תפגע במגזר. לדבריו, הגורם הישיר לחיי הרווחה והנוחות מהם נהנה המגזר החרדי בישראל הוא התנהלותה המודרנית של מדינה מערבית המבוססת על חשיבה ליברלית ודמוקרטית. ללא קורלציה ישירה בין מודרניזציה וליברליזם לא יכולה הייתה ישראל לקיים מדיניות רווחה כה עשירה כחלק מהצלחתה הכלכלית. הרפורמה, כך לדבריו, שואפת להעניק כוח בלתי מוגבל לנציגיו הפורמליים של העם, ואלו המסונוורים מכוח בלתי צפוי זה עלולים לפגוע בזכויות הפרט של החרדי החלש, כמו למשל בעובדות הזוטרות ברשתות החרדיות הגדולות. הרפורמה גם עלולה להוביל את המגזר החרדי – באמצעות נציגיו בעלי הכוח הבלתי מרוסן – להתנהלות כלכלית וחברתית המושפעת מאידיאולוגיות דתיות-קיצוניות, ולא-התבוננות כלכלית-חברתית לטווח ארוך, מה שיוביל בסופו של יום לפגיעה באותה נוחות כלכלית וחברתית שבה מיטיבה עם המגזר החרדי עד כה.

מעט מאד מאמרים ונתונים פורסמו לגבי עמדותיו של המגזר החרדי לגבי הרפורמה המשפטית והמשבר החוקתי שמתרחש בעקבותיה, ולכן קשה לאמוד את ההשפעה שיש לאירוע זה על התפיסות הפוליטיות של החרדים בישראל. המכון הישראלי לדמוקרטיה בדק את עמדותיו של כלל הציבור בישראל ביחס לרפורמה המשפטית בישראל וממצאי הסקרים שלו, הנוגעים בעיקר להבדלים בין חרדים לחילוניים, עשויים לשפוך אור על הלכי הרוח בחברה החרדית. כך למשל עלה כי 68% מכלל הציבור המגדיר עצמו חילוני בישראל סבור כי הרפורמה 'גרועה מאד', בעוד 66% מכלל הציבור החרדי מגדיר אותה כטובה מאד. נתונים דומים עולים ביחס לשאלות קונקרטיות כמו התמיכה בפסקת ההתגברות - 59% מכלל החילונים מתנגדים, ואילו 60% מכלל החרדים תומכים בחקיקתה. עוד עלה כי 67% מכלל החילונים מתנגדים לביטול עילת הסבירות לעומת 62% מן החרדים שתומכים בביטולה. בנוסף, 87% מן החילונים קוראים לממשלה לעצור את תכנית החקיקה סביב הרפורמה או לפחות להמשיך אותה רק בהסכמה, לעומת 65% מן החרדים המבקשים להמשיך ולהעביר את תוכנית החקיקה (יקיר, 2023).

פרסומים אלו בחנו את הציבור החרדי באופן הומוגני – כגוש אחד שאינו מחולק לזרמים. כדי להבין את האוכלוסייה החרדית ואת הניואנסים בתפיסות הפוליטיות של מרכיביה יש צורך במחקר ממוקד שממפה את כלל האוכלוסייה החרדית לא רק לזרמים שונים אלא גם לעמדות ותפיסות עולם נבדלות (מלחי, 2017; כהנר, 2020; רגב וגורדון, 2021).

האתגר שעמד בפני המחקר הנוכחי היה כפול: ראשית, להגיע לדגימה נכונה של החברה החרדית, על מגוון הזרמים, הקבוצות ותתי הקבוצות הקיימים בה; שנית, לפענח את עמדותיהם של זרמים אלו כלפי נושאים מורכבים כמו דמוקרטיה, זכויות אזרח וערכים ליברליים.

הסקר אותו ערכנו התקיים באוגוסט-ספטמבר 2023, לפני אירועי ה-7 באוקטובר ומלחמת "חרבות ברזל". אולם המלחמה טלטלה וממשיכה לטלטל את דעת הקהל הישראלית, וחשנו כי הטלטלה הזו לא פסחה על

החברה החרדית. בנוסף לכך, בפרסומים שונים של המכון לחירות ואחריות עלה כי המלחמה גרמה לתזוזה של הציבור בכיוון אנטי-דמוקרטי: כך גדלה התמיכה של הציבור במנהיג חזק שפועל נגד הדמוקרטיה וגברה הנכונות של הציבור הישראלי להגביל את חופש הביטוי בשם המלחמה (אפרת, 2023). אנו מבקשים במסגרת המחקר הזה לבחון האם חל שינוי בתפיסות הדמוקרטיות של החרדים לאחר פרוץ המלחמה. לפיכך ערכנו בפברואר 2024 סקר נוסף (קטן יותר בהיקפו מזה של אוגוסט-ספטמבר 2023).

מתודולוגיה

הדו"ח מתבסס על סקר שערך המכון לחירות ואחריות באוניברסיטת רייכמן, בשיתוף מכון אהרן, באמצעות חברת אסקריא ב- 23 באוגוסט עד ה-4 בספטמבר 2023 בקרב 1135 חרדים מעל גיל 18 (השאלון מצורף בנספח א'). הסקר שילב מדגם אינטרנטי וטלפוני, על מנת להגיע לחלקים שמרניים באוכלוסייה החרדית שאין להם גישה לאינטרנט. המדגם נלקח משכבות שונות באוכלוסייה החרדית ושאל לייצוגיות של נשים ושל גברים לא רק בקרב הזרמים המקובלים והידועים - ליטאי, חסידי, ספרדי ואחר - אלא גם על ציר המודרניות-שמרנות (סטטיסטיקה תיאורית של נתונים דמוגרפיים מצורפת בנספח ב'). בסקר נשאלו המשתתפים מגוון שאלות בנושאי תפיסות ועמדות פוליטיות. ניתן לחלק את השאלות לארבעה נושאים עיקריים:

א. שותפות בחברה הישראלית. בתוך כך נשאלו שאלות בנוגע למידת הגאווה והשייכות למדינה. בנוסף, נשאלו המשתתפים האם גברים חרדים צריכים לתרום למדינה בדרך נוספת מלבד לימוד תורה.

ב. תפיסות דמוקרטיות. ראשית, המשתתפים נשאלו שאלה פתוחה: מהי דמוקרטיה עבורם. לאחר מכן הועלתה סדרה של שאלות לגבי חשיבות החיים בדמוקרטיה ושאלות ספציפיות לגבי הערכת הדמוקרטיה הישראלית ותפקודה. כמו כן, נשאלו המשתתפים לגבי מידת התמיכה שלהם בהפיכתה של ישראל למדינה יותר יהודית על חשבון הדמוקרטיה. בנוסף, חצי מהמדגם נשאל סדרת שאלות בדבר הסכמתם עם החיוניות של מאפיינים אלה למדינה דמוקרטית: בית המשפט יכול לקבוע שהממשלה פועלת בניגוד לחוק; התקשורת חופשית לבקר את הממשלה; ישנה הגנה על זכויות של קבוצות מיעוטים; האזרחים בוחרים את המנהיגים שלהם בבחירות חופשיות; לכל אזרחי המדינה יש זכויות שוות; האזרחים נהנים מחופש הביטוי וההפגנה; האזרחים רשאים לקיים את מצוות הדת או לא לקיים את מצוות הדת; ולכל אזרח מובטח קיום בכבוד. חצי המדגם השני נשאל באיזו מידה אותם מאפיינים אמנם מתקיימים בישראל. באשר להיבטים הנוגעים לשוויון זכויות נשאלו המשתתפים לגבי מידת ההסכמה שלהם עם כך שליהודים צריכות להיות יותר זכויות מאשר ללא יהודים בישראל ולכך שלגברים צריכים להיות יותר זכויות מנשים. בנוסף שאלנו האם נשים צריכות להיות בין מקבלי ההחלטות בנושאי חינוך, חוץ וביטחון, חברה וכלכלה ודת ומדינה.

ג. אמון ושביעות רצון. תחת נושא זה נשאלו המשתתפים שאלות בנוגע ליחסם למוסדות המדינה. ראשית, נשאלו המשתתפים שאלות לגבי מידת האמון ושביעות הרצון שלהם מהממשלה כמו גם שאלות הנוגעות למידת הקשב של הממשלה לבעיות הציבור וליכולתה של הממשלה לטפל בבעיה החשובה ביותר על סדר היום. לאחר מכן נשאלו שאלות לגבי מידת האמון של המשתתפים בכנסת ובבית המשפט העליון. בנוסף, נשאלו המשתתפים באיזו מידה הם חשים שיש בארץ מפלגה/פוליטיקאי שמייצגת אותם. כמו כן נשאלו המשתתפים שאלה פתוחה המבקשת מהם לזהות

מהי הבעיה החשובה ביותר שניצבת בפני המדינה ואיזו מפלגה יכולה להתמודד עם הבעיה הזו בצורה הטובה ביותר.

ד. עמדות פוליטיות. תחת נושא זה נשאלו המשתתפים שאלות הנוגעות לעמדותיהם הפוליטיות האידאולוגיות. ראשית, נשאלו המשתתפים כיצד הם מדרגים עצמם על רצף ימין-שמאל. לאחר מכן נשאלו באיזו מידה הם חושבים שישאל צריכה לפעול למען הסכם שלום עם הפלסטינים ובאיזו מידה הם חושבים שחובתה של המדינה להבטיח קיום בכבוד.

בפרק הממצאים תוצג ההתפלגות של התשובות של כל שאלה בסקר. יש לציין כי שאלות שמרכיבות את אותו הנושא והייתה ביניהם קורלציה משמעותית אוחדו לכדי מדד מאוחד אשר תוצאותיו מפורטות. ברוב המקרים כאשר תשובות הלא יודע/מסרב לענות היו זניחות הן הורדו מהניתוח. לאחר מכן נבדקו ההבדלים בין קבוצות באמצעות מבחני t ובאמצעות מבחני ANOVA לבחינת שונות בין הממוצעים. הקבוצות שנבחנו (ראו נספח ב'):

1. זרמים: המשתתפים נשאלו לאיזה זרם הם משתייכים במגזר החרדי: חסידי/ליטאי/ספרדי/חב"ד/אחר/לא יודע.
2. מידת שמרנות: המשתתפים נשאלו היכן הם ממקמים עצמם על הרצף שבין שמרן מאוד (1) למודרני (5). משתנה זה קובץ לשלוש קטגוריות: מודרני (1+2), ניטרלי (3) ושמרן (4+5).
3. גיל: המשתתפים התבקשו לציין מהו גילם בשנים. משתנה זה קובץ לשלוש קטגוריות של קבוצות גיל: צעירים (עד 30), בוגרים (30-50) ומבוגרים (מעל 50).
4. מגדר: המשתתפים התבקשו לציין מהו מינם.

כדי להשוות בין תפיסותיהם של החרדים לאזרחים לא חרדים נעזרנו בסקרי מדיניות וערכים של המכון לחירות ואחריות ששאלו שאלות דומות על מדגם של כלל האוכלוסייה, לרבות הציבור החרדי. לאורך פרק הממצאים, תחת כל נושא שהיו לגביו נתונים מסקרים אחרים בתקופת הזמן הקרובה ביותר לסקר החברה החרדית שזרנו נתונים שמאפשרים השוואה בין שתי הקבוצות. עם זאת, יש לקחת בעירבון מוגבל את הנתונים הנוגעים לחרדים מתוך סקרי כלל האוכלוסייה, שכן הסקרים הללו מבוססים על מדגמים אינטרנטיים שלא בהכרח מייצגים את החברה החרדית כמו בסקר הממוקד הנוכחי. עם זאת, הנתונים מאפשרים השוואה מסוימת בין הלכי הרוח בשתי הקבוצות.

כדי לבחון האם חל שינוי בתפיסות הפוליטיות של החרדים לאחר אירועי ה-7 באוקטובר 2023 ערכנו סקר נוסף בקרב 452 חרדים ב-29 בינואר עד ה-4 בפברואר 2024. הסקר היה מצומצם יותר בהיקפו וכלל חלק מהשאלות מהסקר הראשון (את השאלון ניתן למצוא בנספח ג'). ממצאי סקר ההמשך מפורטים בחלק החמישי של פרק הממצאים.

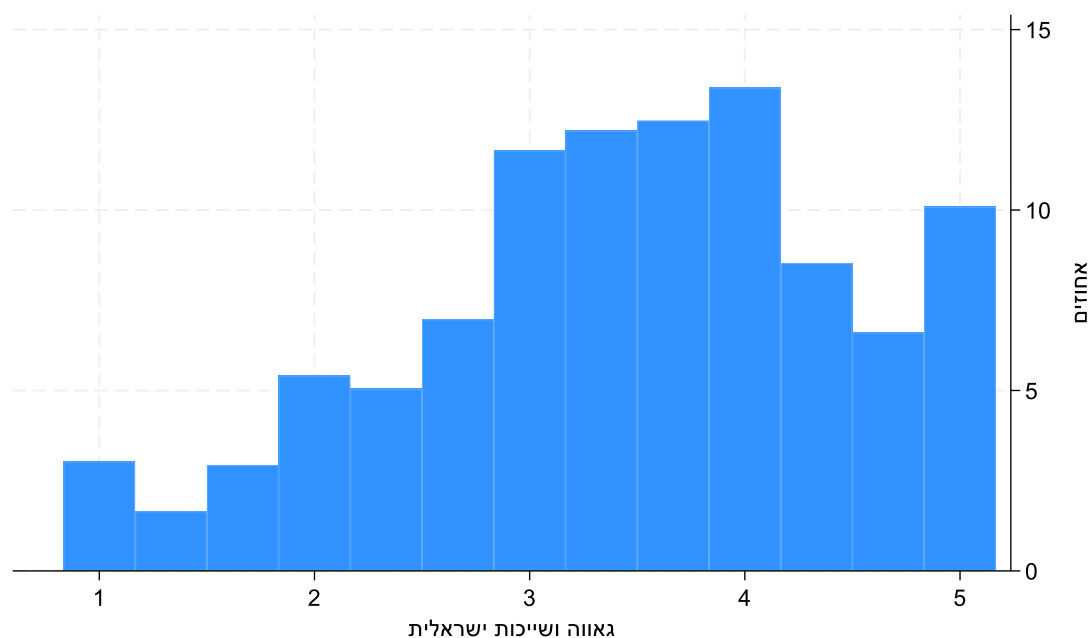
ממצאים

שותפות בחברה הישראלית

גאווה ושייכות ישראלית

שאלת הגאווה והשייכות הישראלית נבדקה באמצעות יצירת אינדקס של ממוצע של השאלות "עד כמה אתה מגדיר את עצמך כישראלי" "באיזו מידה אתה/מרגישה חלק ממדינת ישראל ואתגריה" ו-"עד כמה אתה/חשה גאווה בהצלחותיה של מדינת ישראל". השאלות נעו בין 1 (במידה מעטה מאוד) ל-5 (במידה רבה מאוד) (אלפא קרונבך=0.79 מעיד על מהימנות פנימית ומתאם גבוה בין השאלות ולכן מאפשר ליצור אינדקס).

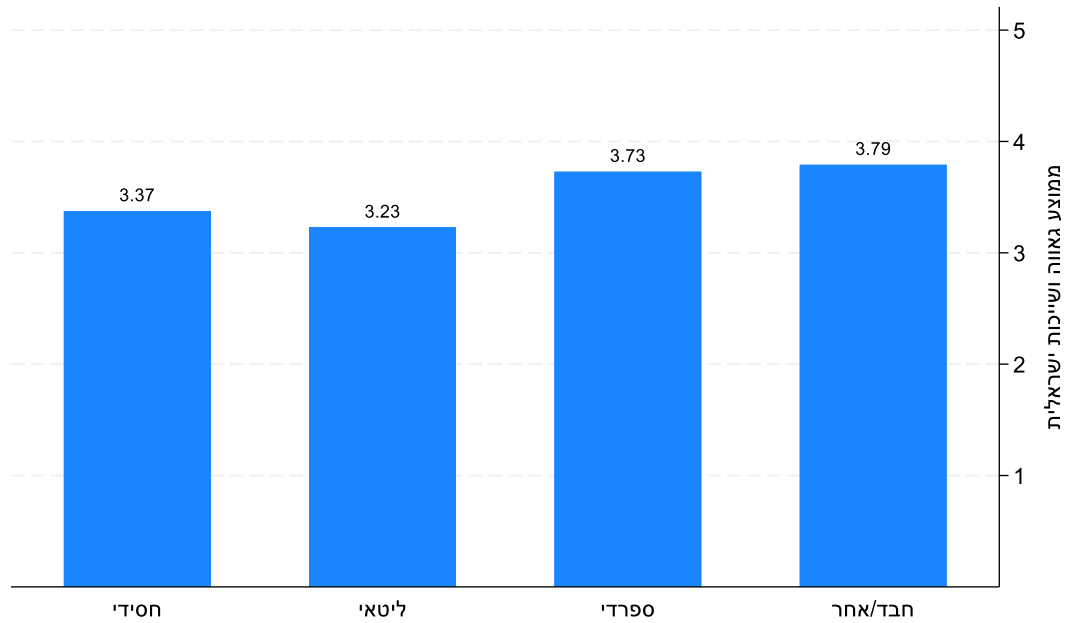
תרשים 1: שייכות וגאווה ישראלית- סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

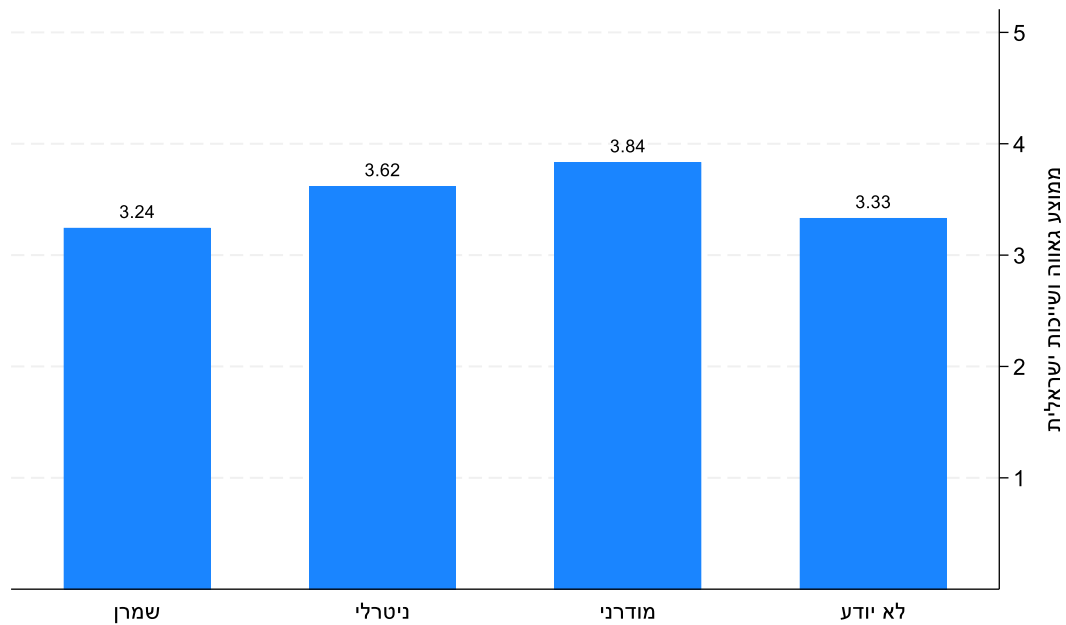
כמו שניתן לראות מהתפלגות המשתנה בתרשים 1, 25% מהחרדים אינם מרגישים גאווה ושייכות ישראלית (נמוך מ-3 במדד). 63% נוטים לכיוון תחושת גאווה ושייכות (גדול מ-3 במדד). הממוצע של המשתנה המאוחד הוא 3.4 והחציון 3.7 מה שאכן מעיד על הנטייה המשמעותית הזו. נראה כי רוב החרדים חשים גאווה ושייכות למדינה, נתון מפתיע לאור התפיסה הציבורית הרווחת שמגזר זה רואה את עצמו כמנותק מהמדינה או אף מנוכר לה.

נמצאו הבדלים מובהקים בין הזרמים ובין קבוצות השמרנות לפי מבחן ANOVA. באופן ספציפי, חסידים וליטאים חשים פחות גאווה ושייכות מאשר ספרדים וחב"דניקים/אחרים (תרשים 2). שמרנים חשים פחות גאווה ושייכות ישראלית מאשר ניטורליים או ליברלים (תרשים 3). ההבדלים בין הזרמים ובין קבוצות השמרנות אינם מפתיעים. החסידים והליטאים פיתחו קהילות חזקות ואוטונומיות במטרה לשמור על זהותם הדתית. גישה זו הביאה לאימוץ עמדות נוקשות כלפי העולם החיצוני ובכלל זאת המדינה. לעומת זאת, הספרדים שמרו על קשרים תרבותיים וחברתיים עם שאר חלקי החברה הישראלית, מה שמוביל לתחושת שייכות חזקה יותר למדינה.

תרשים 1: שייכות וגאווה ישראלית לפי זרמים- סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

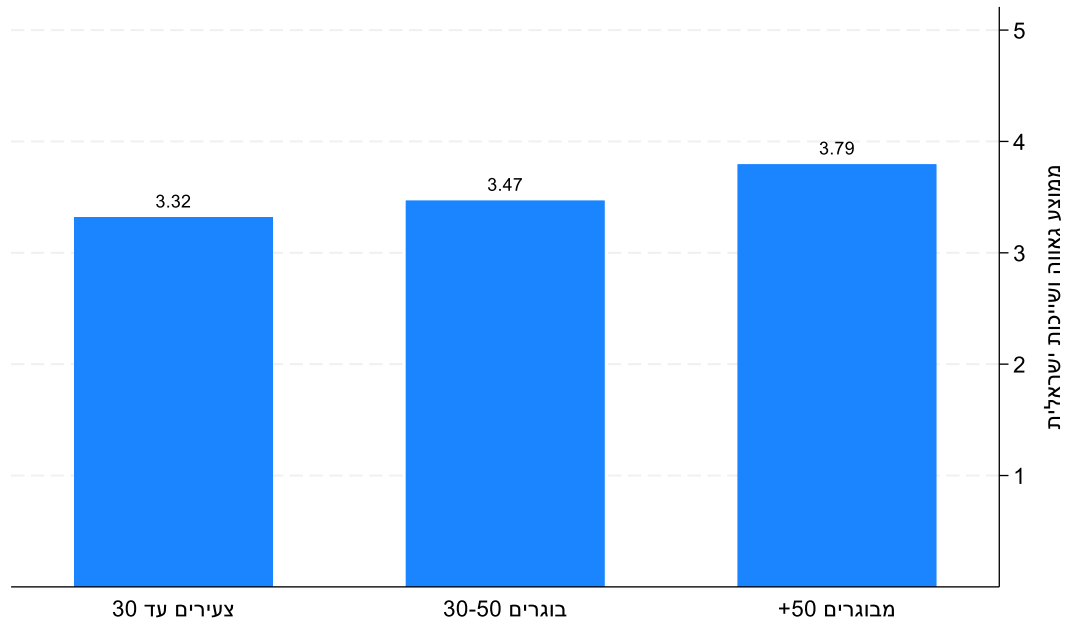

תרשים 2: שייכות וגאווה ישראלית לפי מידות שמרנות- סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

כפי שניתן לראות בתרשים 4, קיימים הבדלים מובהקים בין קבוצות הגיל, כך שכל שהגיל עולה, עולה תחושת הגאווה והשייכות הישראלית. זה נתון מעניין שעשוי להעיד על ההסתגרות של צעירים במוסדות הלימוד. אולם ככל שהגיל עולה, וככל שנחשפים יותר ויותר לחיים במדינת ישראל, אם דרך העבודה, השירות הצבאי (במסגרות המיועדות לחרדים), האקדמיה, או קהילות חוץ-דתיות, וככל שמתרחקים מהישיבה הסגורה או הסמינר המבוצר הרי שהחשיפה ההדרגתית לחברה הישראלית הכללית יכולה להוביל להרחבת אופקים ולחזיון תחושת השייכות. לא נמצאו הבדלים מגדריים מובהקים לפי מבחן t במידת הגאווה והשייכות ($p < 0.05$).

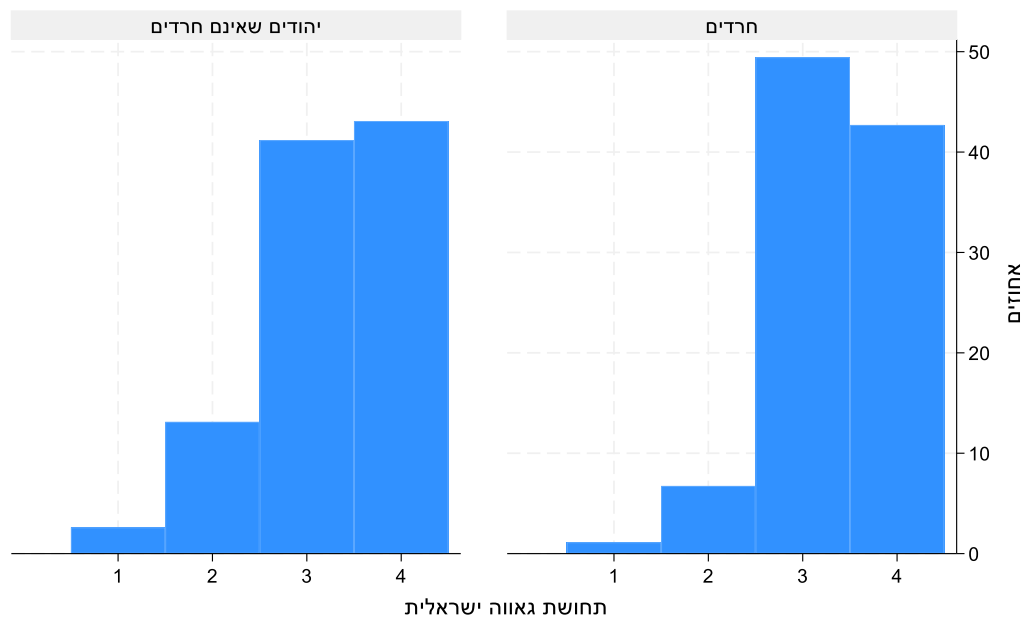
תרשים 3: שייכות וגאווה ישראלית לפי קבוצות גיל - סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

גאווה ישראלית - חרדים מול לא חרדים

מנתוני סקר בנושא מדיניות שערך בספטמבר 2023 המכון לחירות ואחריות עולה כי 86% מהחרדים בסקר (N=191) חשים גאווה להיות ישראלים לעומת 81% מהאוכלוסייה הכללית שאינה חרדית (N=1038) (תרשים 5). אולם ההבדלים בממוצעים בין הקבוצות אינם מובהקים לפי מבחן t. שיעור זה בקרב חרדים אמנם גבוה מהשיעור שמצאנו בסקר הממוקד בחרדים אך הוא עולה בקנה אחד עם כיוון הנתונים ומעיד על נטייה של רובם המוחלט של החרדים לתחושת גאווה חזקה במדינה.

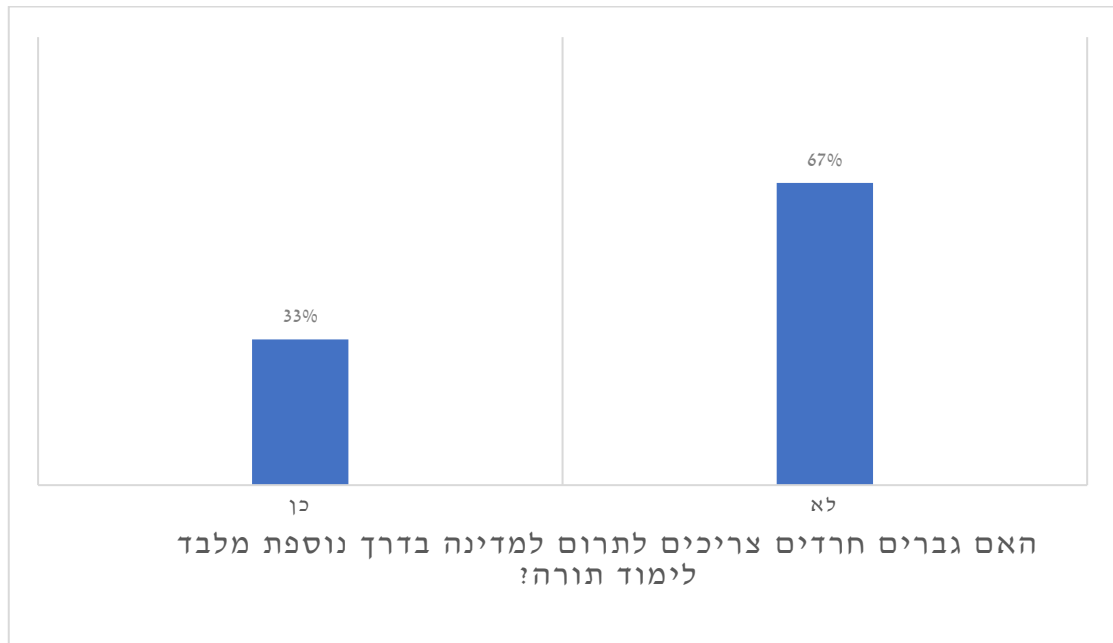
תרשים 4: תחושת גאווה ישראלית: חרדים מול לא חרדים - סקר מדיניות ספטמבר 2023

תרומה למדינה מלבד לימוד תורה

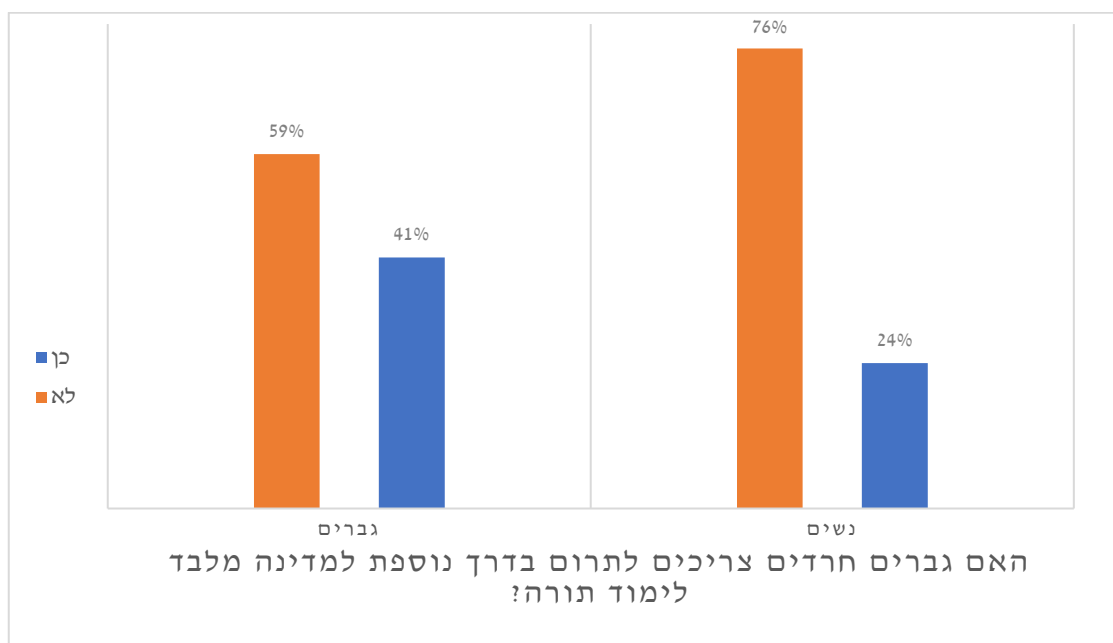
משתתפי הסקר נשאלו האם גברים חרדים צריכים לתרום למדינה בדרך נוספת מלבד לימוד תורה. הממצאים בתרשים 6 מראים שרוב החרדים (67%) סבורים כי גברים חרדים אינם צריכים לתרום למדינה בדרכים נוספות מלבד לימוד תורה.

תרשים 5: תרומה למדינה מלבד לימוד תורה - סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

הבדלים משמעותיים ניכרים בין נשים לגברים בנושא זה (תרשים 7): בעוד ש-76% מהנשים סבורות שאין צורך בתרומה נוספת מלבד לימוד תורה, רק 59% מהגברים סבורים כך. נתון זה עשוי לשקף את ההשפעה של החינוך החרדי השמרני על הנשים, שמכוון אותן לתמוך בלימוד התורה כערך מרכזי ולשמר את חברת הלומדים.

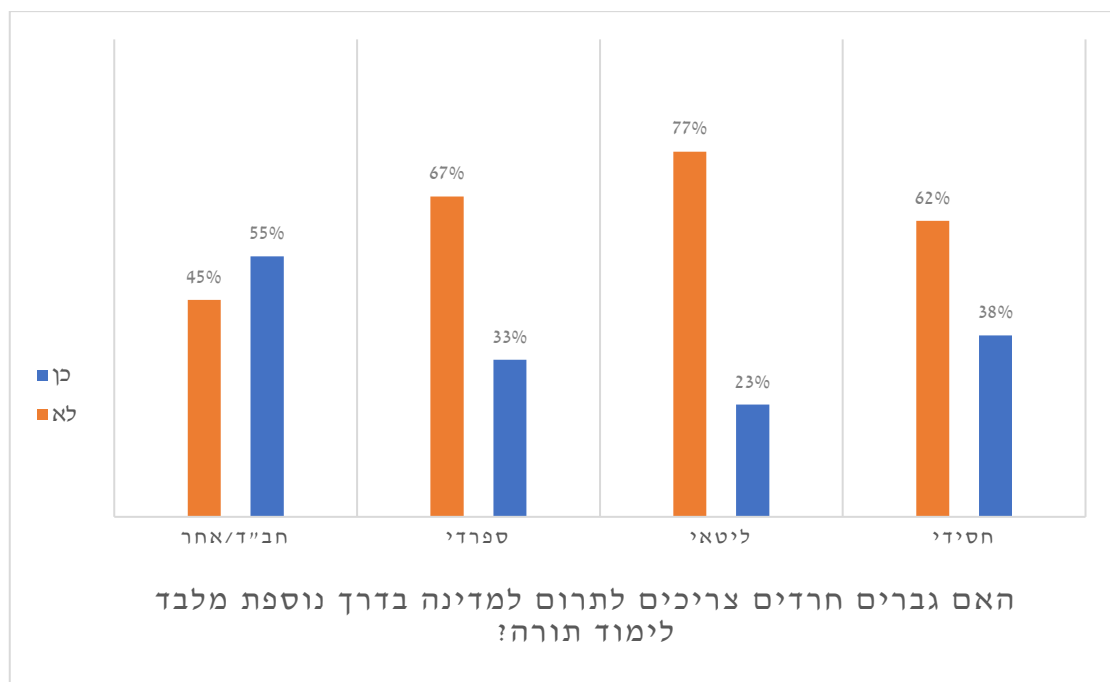
תרשים 6: תרומה למדינה מלבד לימוד תורה לפי מגדר - סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

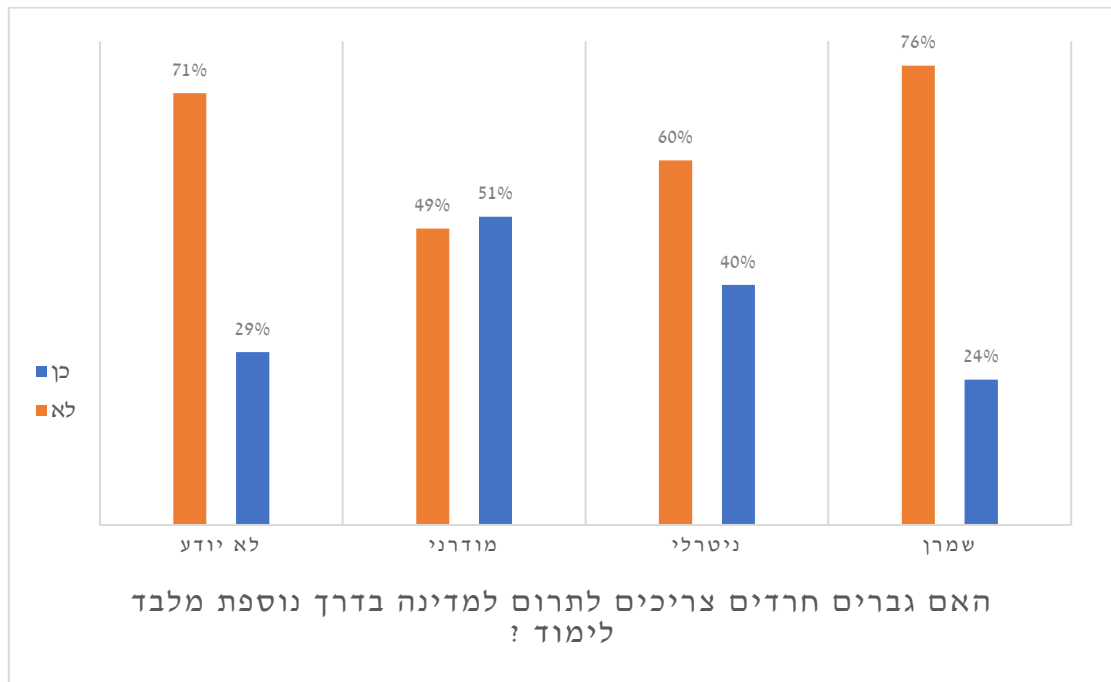
מצאנו הבדלים מובהקים בהתנגדות לתרומה מעבר ללימוד תורה גם בחתכי זרמים (תרשים 8), שמרנות (תרשים 9) וגיל (תרשים 10). התנגדות לתרומה נוספת למדינה ניכרת במיוחד בקרב ליטאים (77%) ושמרנים (76%), ובקרב הצעירים (74%) שנמצאים עדיין במסגרות החרדיות ומחזיקים בדעות שמרניות יותר מאלו של הוריהם.

מאחר שחברת הלומדים עוצבה על ידי מנהיגי הליטאיים החזון אי"ש ולאחריו הרב שך, והאידיאה המרכזית בחברה זו היא לימוד התורה והיגיעה בה (להבדיל מהציבור החסידי והספרדי שנהגו לצאת לעבוד ולהתפרנס), ניתן לראות כי אכן בקרב ליטאים ובקרב שמרנים ההתנגדות לתרומה נוספת מלבד לימוד תורה גבוהה יותר מאשר בזרמים האחרים ובקרב המתונים יותר. גם ההבדלים בין קבוצות הגיל - ההתנגדות הגדולה יותר בקרב צעירים לעומת מבוגרים יותר - מעידה על מגמה גילאית של התרחקות. ככל שהמשיבים יותר צעירים הם קרובים יותר למוסדות הלימוד המבוצרים מפני השפעות ישראליות ומעבירים באפקטיביות רבה את המסרים והאידיאות של החברה החרדית.

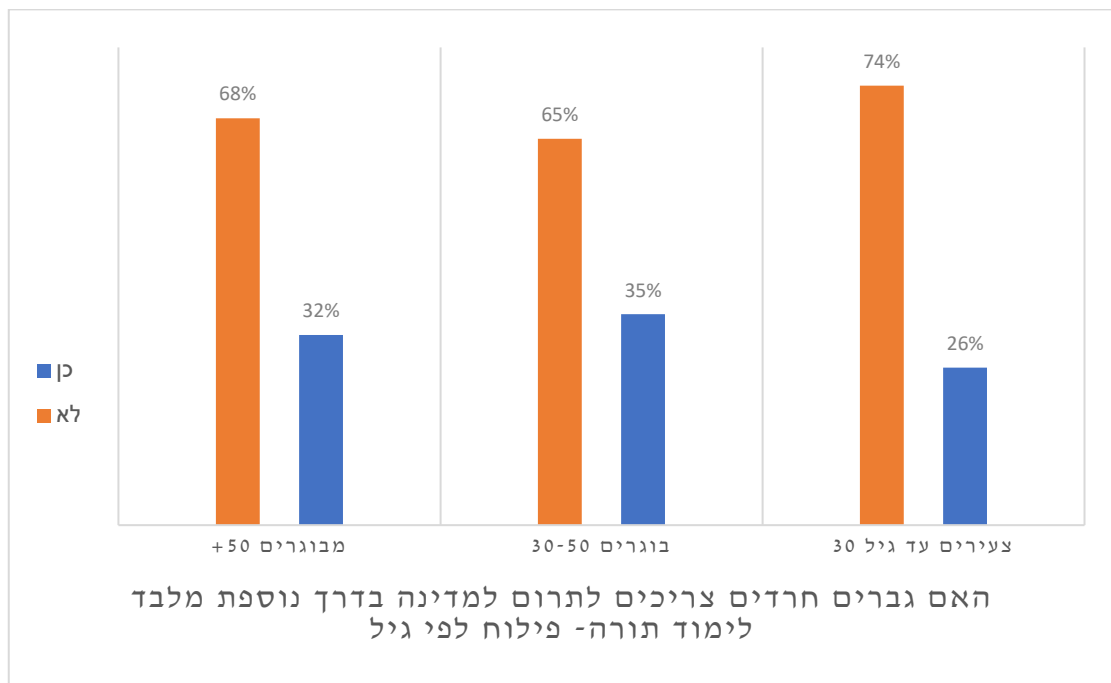
תרשים 7: תרומה למדינה מלבד לימוד תורה לפי זרמים - סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

תרשים 8 : תרומה למדינה מלבד לימוד תורה לפי מידת שמרנות- סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

תרשים 9 : תרומה למדינה מלבד לימוד תורה לפי גיל- סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

תפיסות דמוקרטיות

מהי דמוקרטיה עבור חרדים?

אחת משאלות הסקר הייתה פתוחה, והנשאלים התבקשו לתאר בקצרה מהו לדעתם המאפיין החשוב והמהותי ביותר של משטר דמוקרטי. את התשובות קודדנו לקטגוריות דומות והפקנו ענן מילים המציג את שכיחות הביטויים שהשתמשו בהם המשיבים (תרשים 11).

תרשים 10: ענן מילים - מהי דמוקרטיה? סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

מענן המילים עולה, כי אומנם חלק גדול מאד מהחרדים מתבוננים בדמוקרטיה מפריזמה של שלטון העם ושלטון הרוב, אבל בה בעת רבים רואים בה השתקפות של ערכי השוויון, החופש, חופש הביטוי וזכויות מיעוט - היבטים משמעותיים שמאפיינים דמוקרטיה.

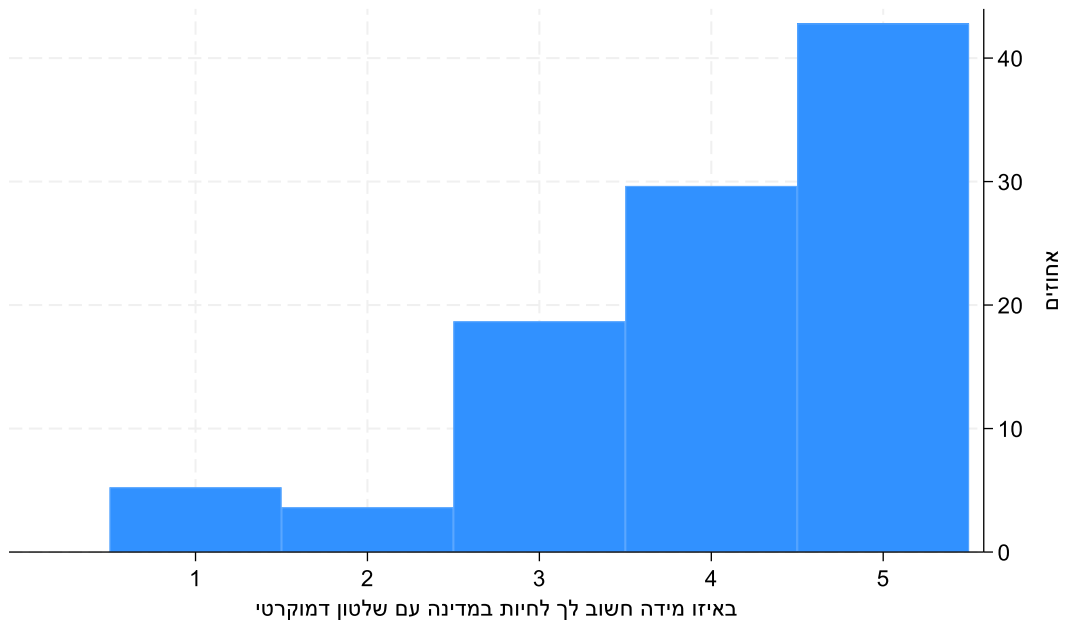
ביטוי משמעותי שחזר על עצמו ומחבר בין התפיסה החרדית הספציפית לתפיסה הרחבה הקלאסית בנוגע לחירויות וחופש היה "איש באמונתו יחיה". יחד עם ההיבטים הללו, בקרב לא מעט חרדים עלו תשובות שמאגרות את האופן שבו נתפסת דמוקרטיה בציבור הכללי. היבט שחזר על עצמו וזכה ללא מעט תהודה בתשובות נגע להמעטה בערכו של בג"ץ והבעת רצון לריסון מערכת המשפט. נוסף על כך, מצאו המשיבים מאפיינים של אי כפייה וחופש דת בדמוקרטיה, כמו גם צורך לשקף ערכים יהודים של לימוד תורה, שמירת הלכה וכינון מדינה יהודית.

אם כן, התפיסה החרדית את הדמוקרטיה משקפת מערכת ערכים מורכבת, שבה שלטון העם ושלטון הרוב מתמזגים עם ערכי חופש הביטוי וחופש הדת. עם זאת, כאשר מדובר על שוויון זכויות ואוטונומיה שיפוטית, פוחתת הנטייה להעריך את עקרונות הדמוקרטיה הליברליים.

חשיבות החיים בדמוקרטיה

במענה על השאלה "באיזו מידה חשוב לך לחיות במדינה עם שלטון דמוקרטי?" בסקאלה שנעה בין בכלל לא (1) לבין במידה רבה מאד (5) ניתן לראות בתרשים 12 כי לרוב גדול בקרב החרדים (72%) חשוב במידה רבה לחיות במדינה עם שלטון דמוקרטי (תשובות 4+5), ואילו למיעוט קטן (9%) בכלל לא חשוב או חשוב במידה מועטה לחיות בדמוקרטיה (תשובות 1+2) (ממוצע 4.01, חציון 4).

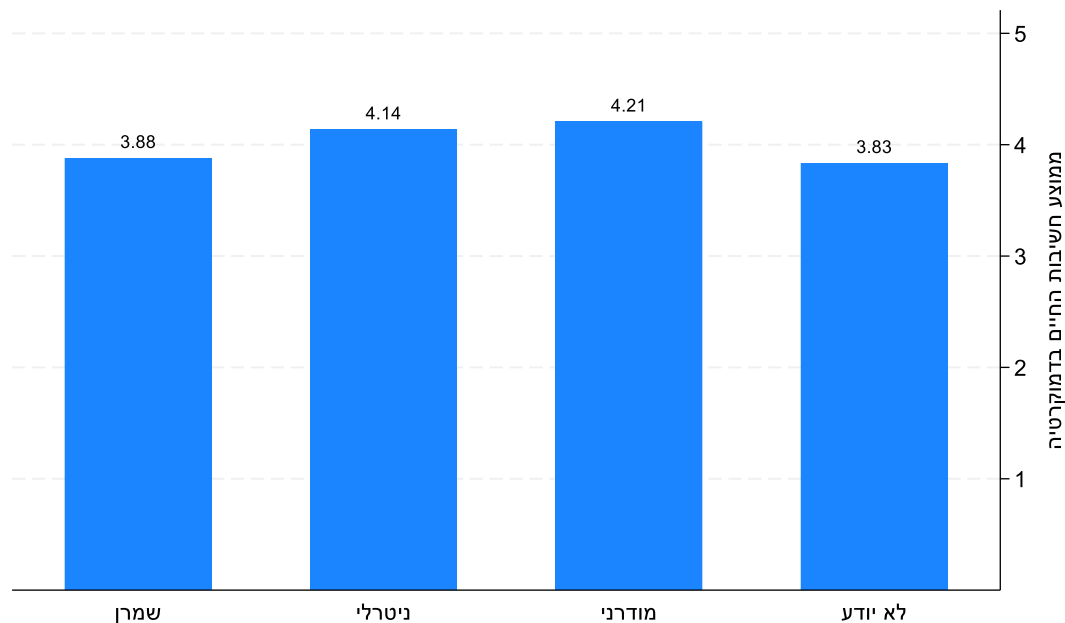
תרשים 11: חשיבות החיים בדמוקרטיה- סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

אין הבדלים מובהקים בין גברים לנשים ובין קבוצות הגיל במידת החשיבות לחיות בדמוקרטיה. גם בין הזרמים החרדיים אין הבדלים מובהקים.

עם זאת, מתרשים 13 עולה כי לשמרנים פחות חשוב באופן יחסי ממודרניים וניטרליים לחיות בדמוקרטיה באופן מובהק (אך עדיין רובם מייחסים חשיבות לחיים בדמוקרטיה).

תרשים 12: חשיבות החיים בדמוקרטיה לפי מידת שמרנות- סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

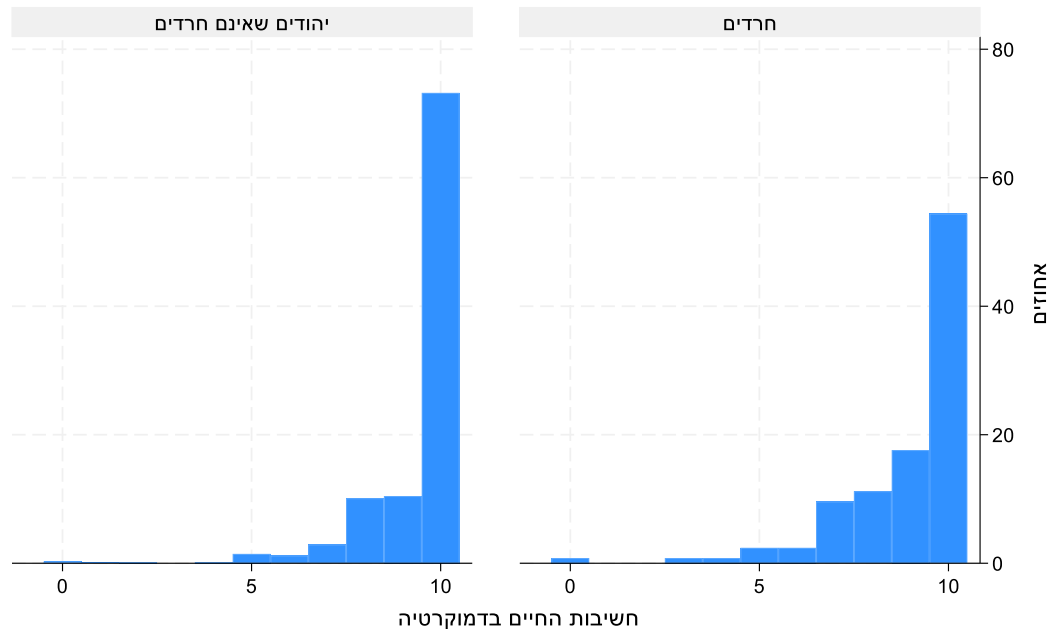

חשיבות החיים בדמוקרטיה- חרדים מול לא חרדים

בסקר שנערך בנושא ערכים ביולי 2023 על ידי המכון לחירות ואחריות נשאלה שאלה דומה על מדגם שמכיל חרדים (N=126) ולא חרדים (N=1178) (באיזו מידה חשוב לך לחיות במדינה דמוקרטית, סקאלה שנעה בין

כלל לא חשוב (0) לבין חשוב מאד (10)). הממוצע בקרב יהודים שאינם חרדים במדד זה עומד על 9.43 ובקרב חרדים 8.9. המשמעות של הממוצעים הללו והנתונים המוצגים בתרשים 14 היא שלחרדים פחות חשוב לחיות בדמוקרטיה מאשר ללא חרדים. אבל בדומה לנתונים שהוצגו מהסקר הממוקד בחרדים לעיל, עדיין רוב החרדים חשים כי חשוב להם לחיות בדמוקרטיה.

תרשים 13: חשיבות החיים בדמוקרטיה: חרדים מול לא חרדים - סקר ערכים יולי 2023

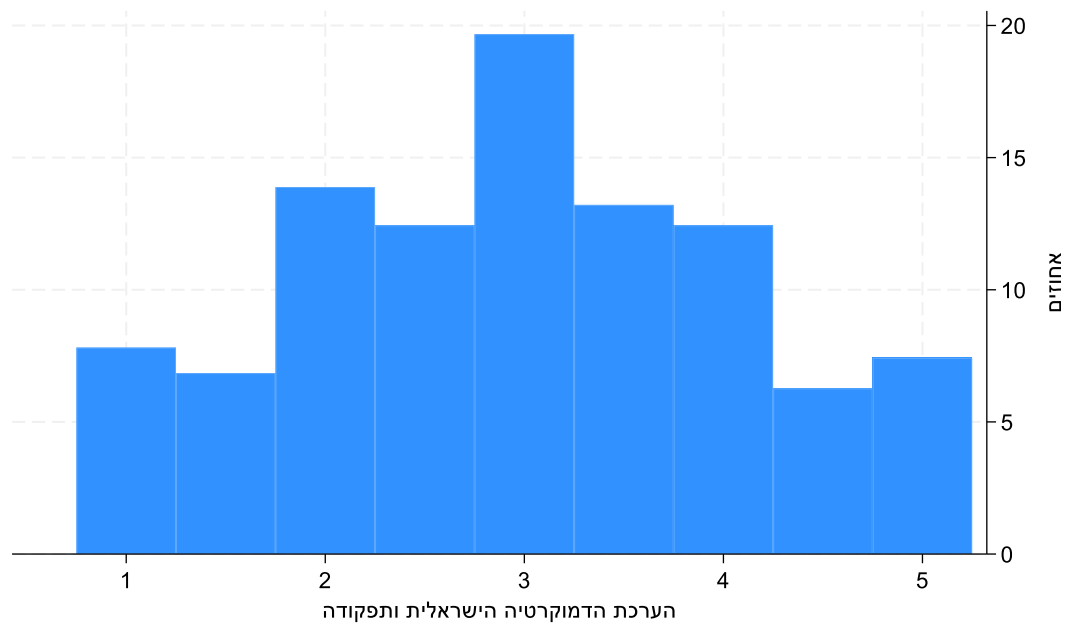

הערכת הדמוקרטיה הישראלית ותפקודה

הערכת הדמוקרטיה הישראלית ותפקודה נמדדה באמצעות יצירת אינדקס בסקר משתי שאלות: "באיזו מידה לדעתך ישראל הינה מדינה דמוקרטית?" (בסקאלה שנעה בין כלל לא (1) לבין במידה רבה מאד (5); ו"באופן כללי, באיזו מידה את/ה מרוצה מהאופן בו מתפקדת הדמוקרטיה הישראלית?" (בסקאלה שנעה בין בכלל לא (1) לבין במידה רבה מאד (5)). (בין השאלות יש מתאם, אלפא קרונברך = 0.8 שמעיד על מהימנות פנימית גבוהה).

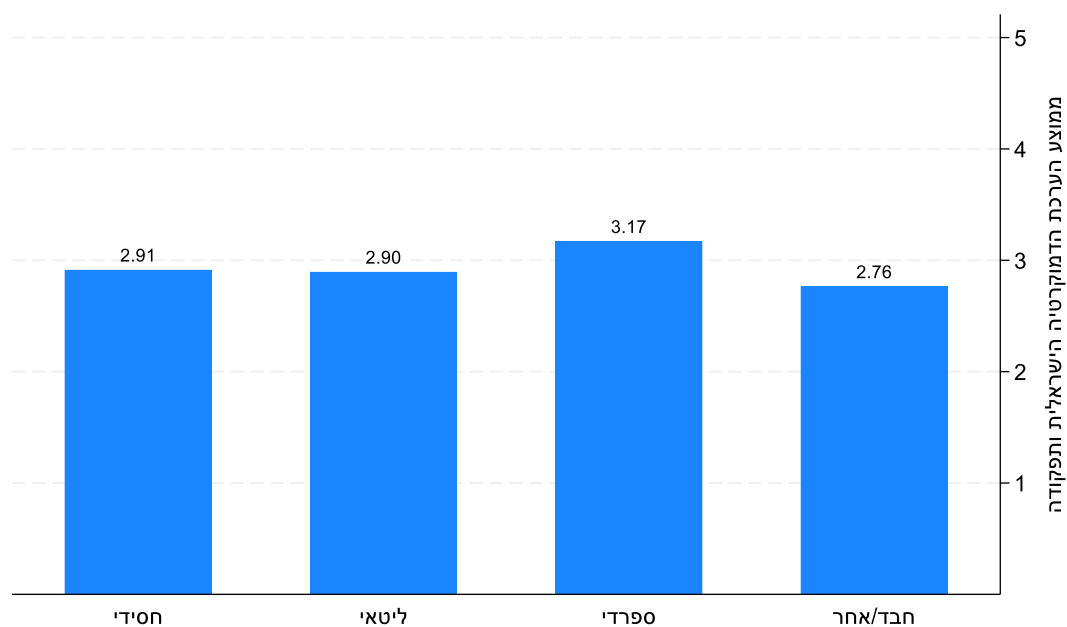
מהתוצאות בתרשים 15 עולה כי התשובה השכיחה של החרדים בסקר היא תשובת האמצע (3), כלומר הערכה בינונית של תפקוד הדמוקרטיה (20%). כאשר שאר הנשאלים מתחלקים פחות או יותר באופן שווה לנטייה להערכה חיובית או שלילית (בערך 40% לכל צד). ממוצע המדד המאוחד גם הוא קרוב לתשובת האמצע (2.97) וכך גם החציון (3).

תרשים 14: הערכת הדמוקרטיה הישראלית ותפקודה - סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

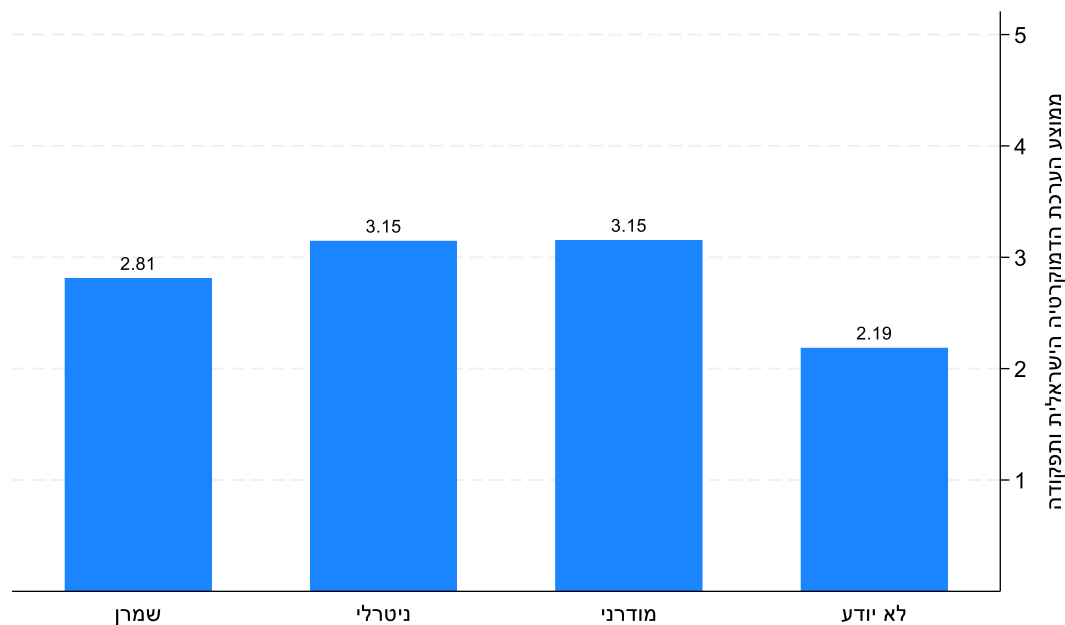

לא נמצאו הבדלים מובהקים בין גברים לנשים ובין קבוצות הגיל. מתרשים 16 עולה כי אצל ספרדים באופן מובהק הממוצע של האינדקס יותר גבוה מבשאר הזרמים, כלומר הספרדים מעריכים באופן מעט יותר חיובי את תפקודה של הדמוקרטיה הישראלית משאר הזרמים. בהמשך לכך, מתרשים 17 עולה באופן מובהק כי הממוצע של הניטרליים והמודרניים גבוה יותר משל שמרנים, כלומר הם מעריכים באופן חיובי יותר את תפקוד הדמוקרטיה הישראלית.

תרשים 15: הערכת הדמוקרטיה הישראלית ותפקודה לפי זרמים - סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

תרשים 16: הערכת הדמוקרטיה הישראלית ותפקודה לפי מידת שמרנות- סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

הערכת הדמוקרטיה הישראלית ותפקודה- חרדים מול לא חרדים

בסקר שנערך בנושא ערכים ביולי 2023 על ידי המכון לחירות ואחריות נשאלו שאלה דומות על מדגם שמכיל חרדים (N=126) ולא חרדים (N=1178) ("באיזו מידה לדעתך ישראל הינה מדינה דמוקרטית?" ו"באופן כללי, באיזו מידה את/ה מרוצה מהאופן בו מתפקדת הדמוקרטיה הישראלית?" בסקאלה שנעה בין כלל לא דמוקרטית/מאוד לא מרוצה (0) לבין דמוקרטית מאד/מרוצה מאד (10)).

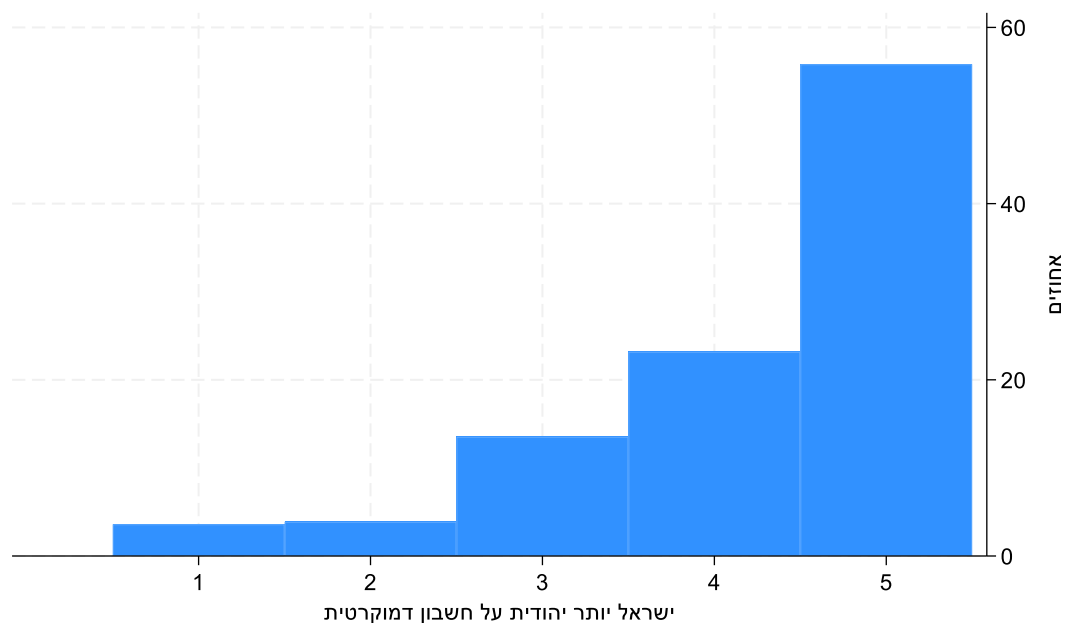
גם משאלות אלה יצרנו משתנה אינדקס ובדקנו את ההבדלים בין חרדים ללא חרדים. הממוצע בקרב חרדים היה 7.2 בעוד אצל יהודים שאינם חרדים 6.4. בסקר הזה אנחנו רואים שגם החרדים וגם האוכלוסייה הכללית נוטים להעריך לחיוב את הדמוקרטיה הישראלית ואת תפקודה. אך ההבדלים המובהקים במוצעים מעלים שחרדים מרוצים יותר מתפקוד הדמוקרטיה הישראלית ומעריכים אותה כיותר דמוקרטית מאשר אלו שאינם חרדים. אחד ההסברים האפשריים להערכה החיובית של הדמוקרטיה בקרב חרדים יכולה להיות תמיכה בממשלה הנתונה בזמן הסקר בה חברות בקואליציה שתי המפלגות המייצגות את החרדים ש"ס ויהדות התורה. מעניין לראות כי הסקר נערך בשיא ניסיונות הרפורמה המשפטית שגרמו לירידה בשביעות הרצון של הציבור הכללי מהדמוקרטיה בעיקר בקרב תומכי האופוזיציה. אבל נראה שניסיונות הרפורמה לא פגעו בשביעות הרצון החרדית מהדמוקרטיה. לעומת זאת נתונים מסקר ערכים שנערך באוגוסט 2022 מראים כי הממוצע בקרב חרדים במידת שביעות הרצון מהדמוקרטיה הישראלית עמד על 3.34 לעומת 5.16 אצל יהודים שאינם חרדים (בסקלה של 0-10) מה שמעיד על כך שזהות המפלגות החברות בקואליציה משפיעה כנראה יותר על האופן בו האוכלוסיות הללו מעריכות את הדמוקרטיה.

מדינה יהודית על חשבון מדינת דמוקרטיה

בסקר אותו ערכנו באוכלוסייה החרדית שאלנו "באיזו מידה את/ה בעד שמדינת ישראל תהיה יותר יהודית, גם אם משמעות הדבר שהמדינה תהיה פחות דמוקרטית?" בסקאלה שנעה בין בכלל לא (1) לבין במידה רבה מאד (5). מתרשים 18 עולה כי אומנם לרוב הגדול של החרדים חשוב לחיות במדינה דמוקרטית כפי שראינו

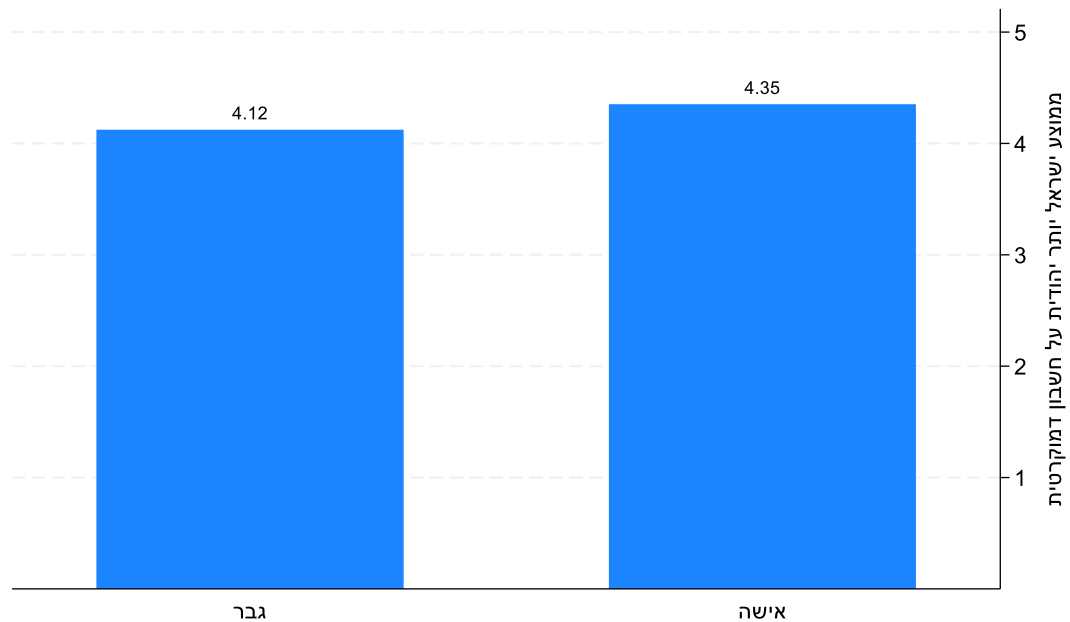
לעיל, אך כאן באה לידי ביטוי הזהות החרדית וניתן לראות שהרוב הגדול של החרדים (78%) בעד שישראל תהיה מדינה יותר יהודית גם אם על חשבון הדמוקרטיה. הדמוקרטיה היא ערך חשוב, אך היהדות היא ערך חשוב יותר. ממוצע השאלה בקרב כלל החרדים במדגם עומד על 4.24 מה שמעיד על נטייה גבוהה לתמיכה באמירה זו, כלומר להעדפת היהדות על פני הדמוקרטיה.

תרשים 17: ישראל יהודית על חשבון דמוקרטיה - סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

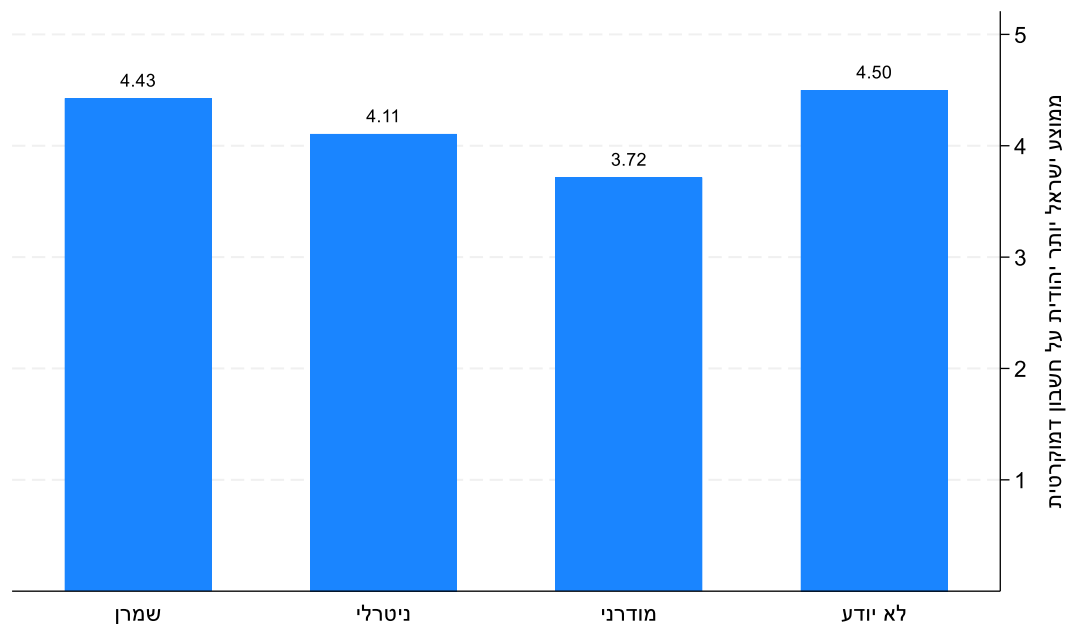

בשאלה זו יש הבדל מובהק בין נשים וגברים. לפי תרשים 19, נשים רוצות מעט יותר מגברים שישראל תהיה יותר יהודית על חשבון דמוקרטיה, אם כי אצל בני שני המינים התשובה הנפוצה ביותר היא מידת ההסכמה הגבוהה עם המשפט. אין הבדלים מובהקים בין הזרמים ובין קבוצות הגיל במידת התמיכה בהיותה של ישראל יהודית יותר. גם במקרה הזה תרשים 20 מראה כי באופן מובהק שמרנים נוטים להסכים יותר מאשר ליברלים ומודרניים, וניטרליים מסכימים יותר ממודרניים עם ההעדפה למדינה יהודית, אם כי קיים רוב שמבטא העדפה זו בכל הקבוצות.

תרשים 18: ישראל יהודית על חשבון דמוקרטיה לפי מגדר - סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

תרשים 19: ישראל יהודית על חשבון דמוקרטיה לפי מידת שמרנות - סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

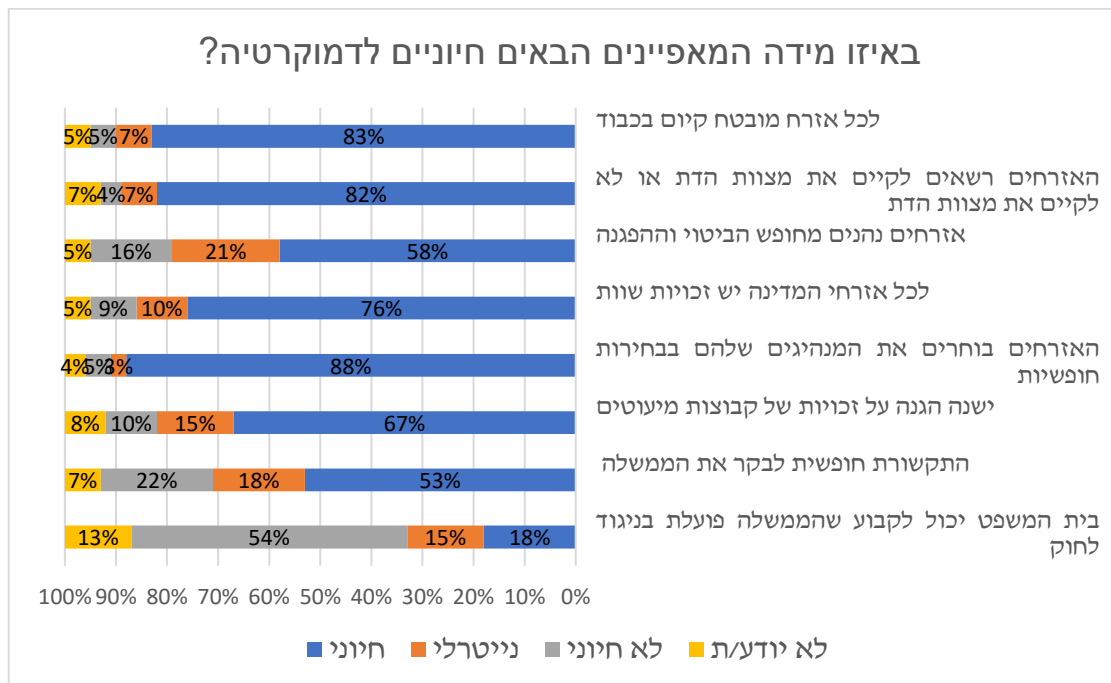

חיוניות מאפיינים דמוקרטיים

שאלנו חצי מדגם באיזו מידה לדעתם שורה של מאפיינים חיוניים לתפקודה של מדינה דמוקרטית. מתרשים 21 עולה כי רוב החרדים חשים שהמאפיינים הבאים חיוניים לדמוקרטיה: מדינה שבה ישנה הגנה על זכויות של קבוצות מיעוטים; האזרחים בוחרים את המנהיגים שלהם בבחירות חופשיות; לכל אזרחי המדינה יש זכויות שוות; האזרחים נהנים מחופש הביטוי וההפגנה; האזרחים רשאים לקיים את מצוות הדת או לא לקיים את מצוות הדת; ולכל אזרח מובטח קיום בכבוד.

גם מדינה בה התקשורת חופשית לבקר את הממשלה היא מאפיין שקצת יותר ממוחצית המשיבים מצאו כחיוני לדמוקרטיה. לעומת זאת, רוב מוחלט סברו שהמאפיין שעל פיו בית המשפט יכול לקבוע שהממשלה פועלת בניגוד לחוק איננו חיוני לדמוקרטיה, לעומת 18% בלבד שראו בכך מאפיין חשוב. ניתן לראות, שלהוציא את המאפיין הנוגע לבית המשפט וההטיה שהציבור החרדי חש שמצויה בו (לרעתו), את רוב המאפיינים הדמוקרטיים וחיוניותם הציבור החרדי ידע לאפיין ולזהות.

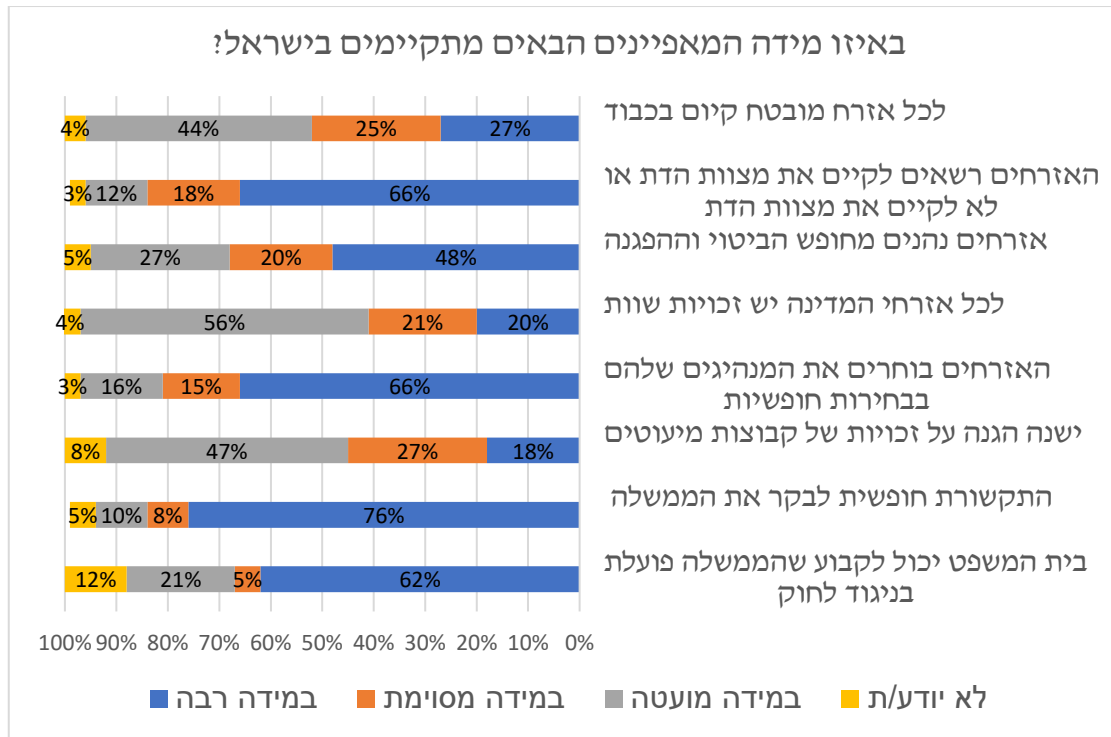
תרשים 20: חיוניות מאפיינים דמוקרטיים - סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

קיומם של מאפיינים דמוקרטיים בישראל

שאלנו את מחצית המדגם השני באיזו מידה אותם מאפיינים דמוקרטיים מתקיימים בישראל. בתרשים 22 ניתן לראות כי רק מיעוט מהחרדים (18-27%) מאמינים שבישראל לכל האזרחים יש זכויות שוות, שישנה הגנה על זכויות המיעוטים, ושלכל האזרחים מובטח קיום בכבוד. לעומת זאת, 66% מהם חושבים שבישראל קיים חופש מדת ושהאזרחים בוחרים את המנהיגים בבחירות חופשיות. רוב מוחלט של החרדים (62-76%) גם חושבים שבישראל התקשורת חופשית לבקר את הממשלה ובית המשפט יכול לקבוע שהממשלה פועלת בניגוד לחוק. בהינתן העובדה שרוב בקרב החרדים סבור כי התערבות בית המשפט אינה חיונית לדמוקרטיה, יתכן כי מדובר בפרשנות ביקורתית של המצב המצוי בדמוקרטיה הישראלית וחוסר שביעות רצון מהתערבות יתר של בית המשפט.

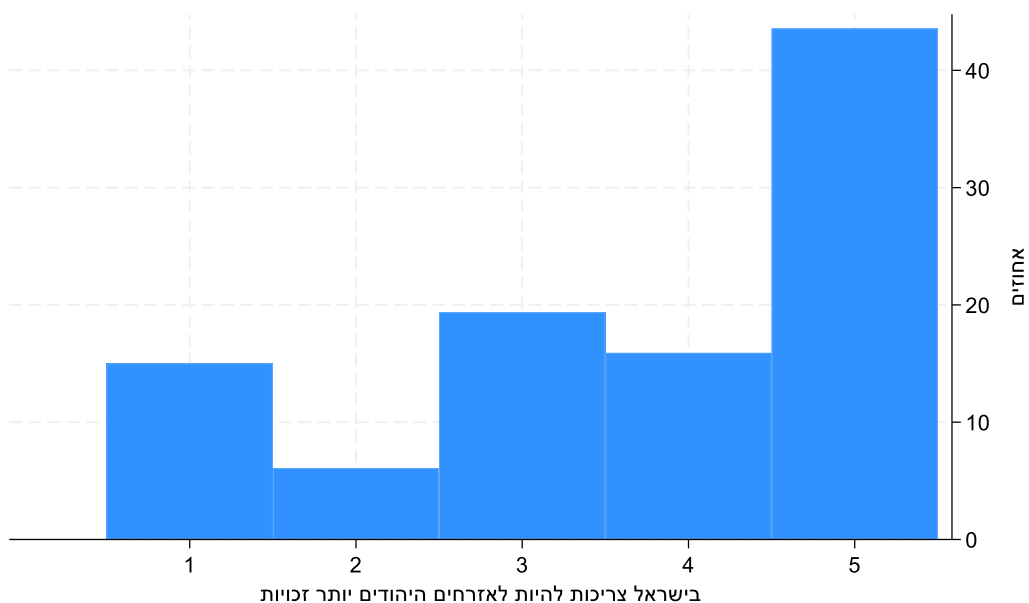
תרשים 21: קיומם של מאפיינים דמוקרטיים בישראל- סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

תמיכה בזכויות יתר ליהודים

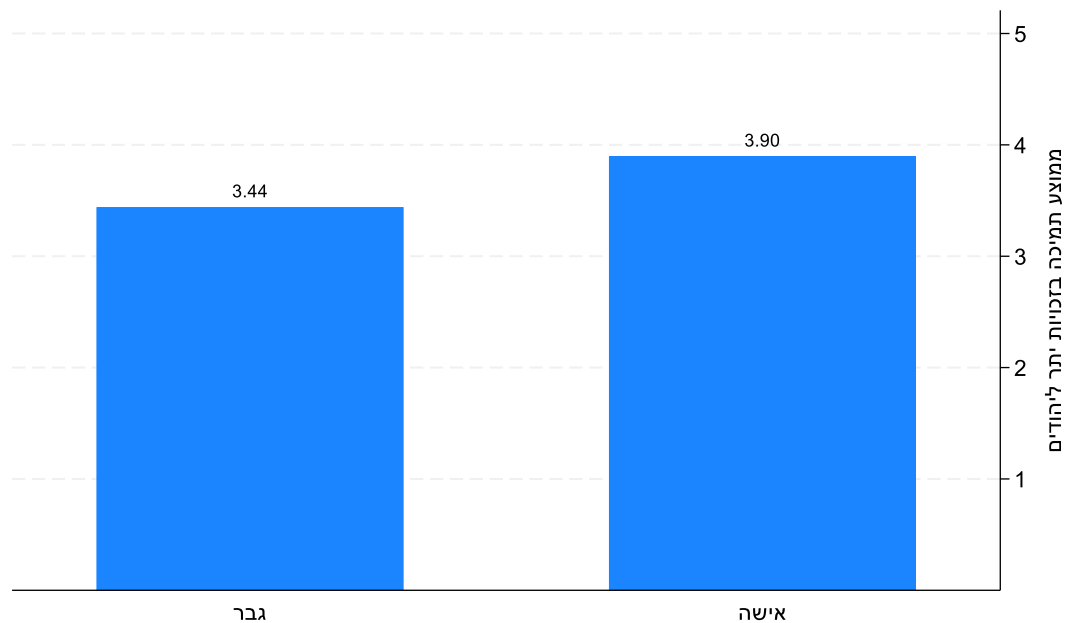
שאלנו גם יותר ספציפית "באיזו מידה את/ה מסכים עם האמירה שבישראל צריכות להיות לאזרחים היהודים יותר זכויות מאשר לאזרחים הלא-יהודים?" בסקאלה שנעה בין בכלל לא (1) לבין מסכים מאוד (5). בתרשים 23 רואים עמדה ברורה של רוב החרדים (60%) שלאזרחים יהודים צריכים להיות יותר זכויות. גם הממוצע (3.66) והחציון (4) מעידים על כך שהחרדים תומכים בזכויות יתר ליהודים לעומת אלו שאינם יהודים.

תרשים 22: מתן זכויות יתר ליהודים- סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

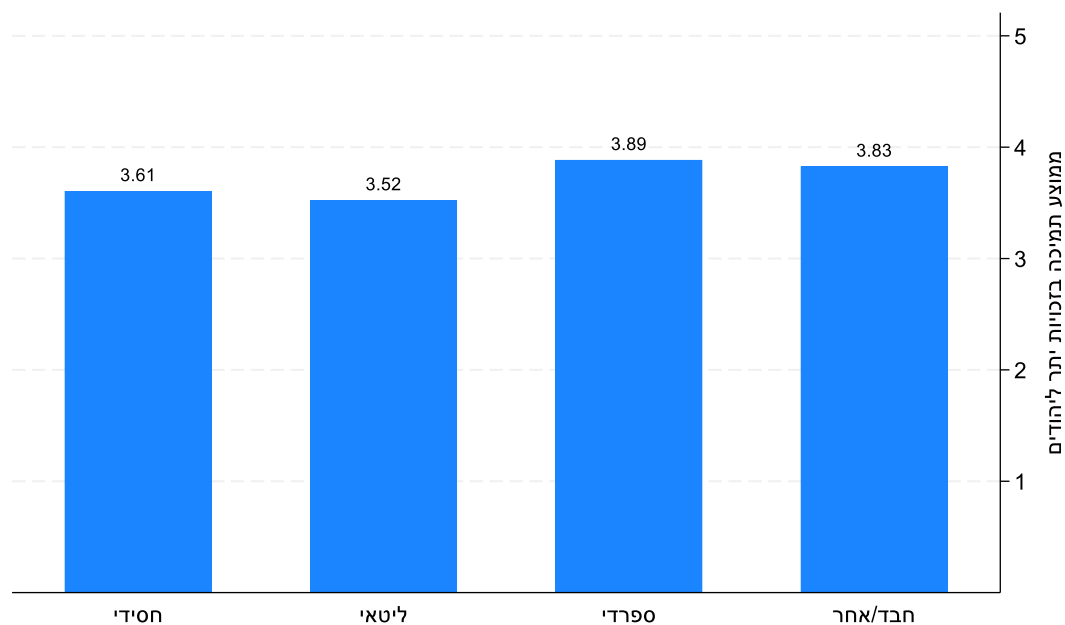

גם בנוגע לשאלה הזו נשים מסכימות יותר מגברים עם העמדה שליהודים צריך להיות יותר זכויות (תרשים 24). מעניין לראות כי דווקא ספרדים, שנתפסים כליברליים יותר, חשים אפילו יותר מאשר הזרמים האחרים כי הם תומכים במתן זכויות יתר ליהודים באופן מובהק (תרשים 25). שמרנים וניטרליים, ביחס למודרניים, מסכימים יותר עם מתן זכויות יתר ליהודים (תרשים 26). גם צעירים יותר ממבוגרים ובוגרים תומכים במתן זכויות יתר (תרשים 27). חשוב לציין כי בכל קבוצות המגדר, גיל, שמרנות והזרמים הנטייה היא לתמיכה בזכויות יתר ליהודים.

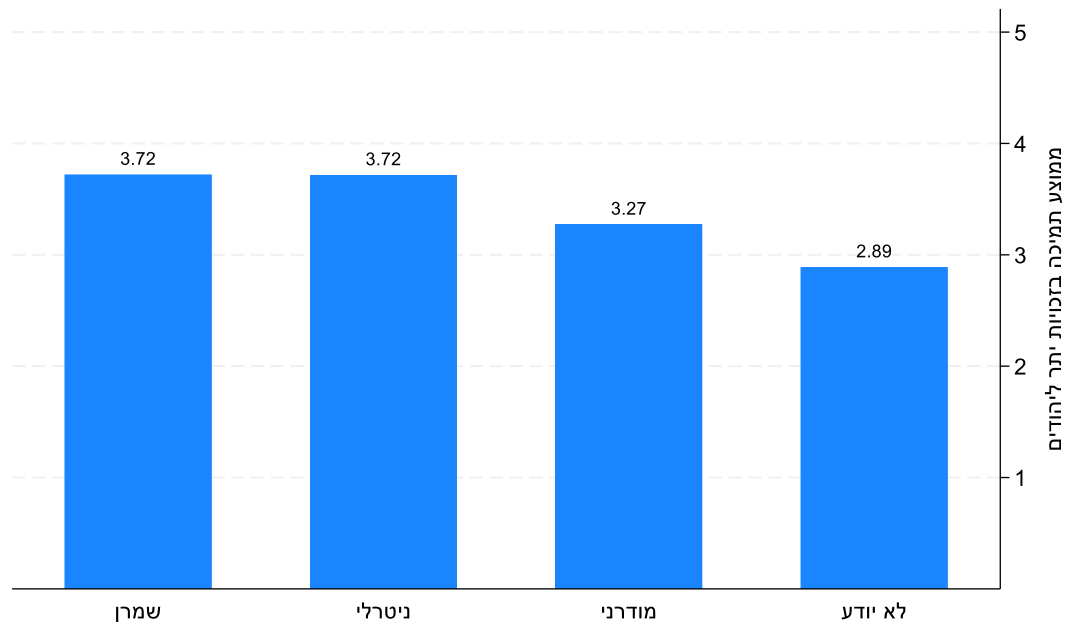
תרשים 23: מתן זכויות יתר ליהודים לפי מגדר - סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

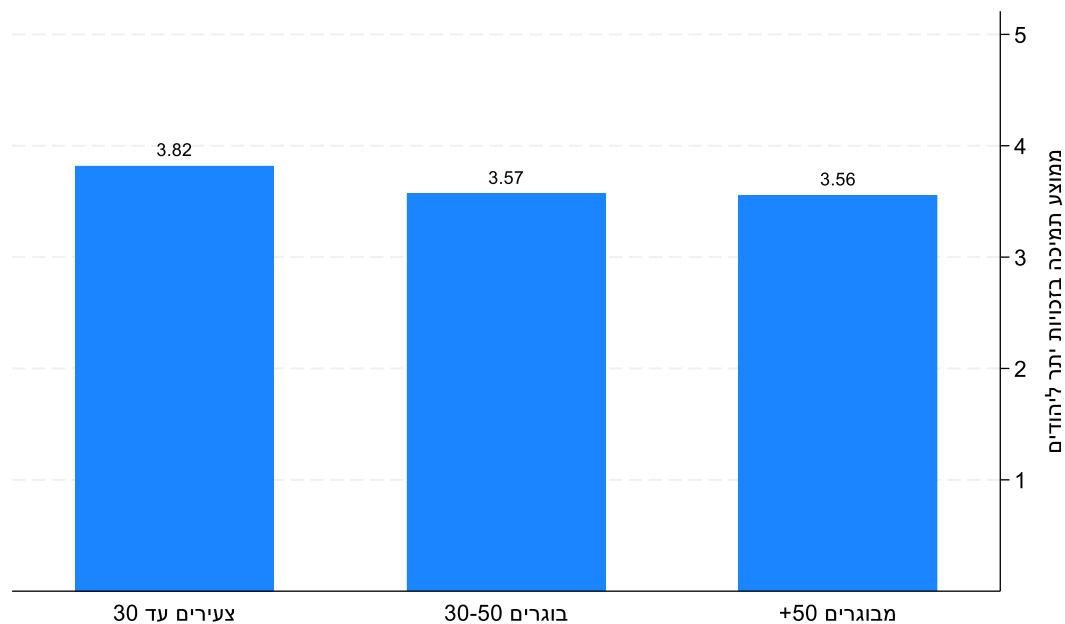
תרשים 24: מתן זכויות יתר ליהודים לפי זרמים - סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

תרשים 25: מתן זכויות יתר ליהודים לפי מידת שמרנות- סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

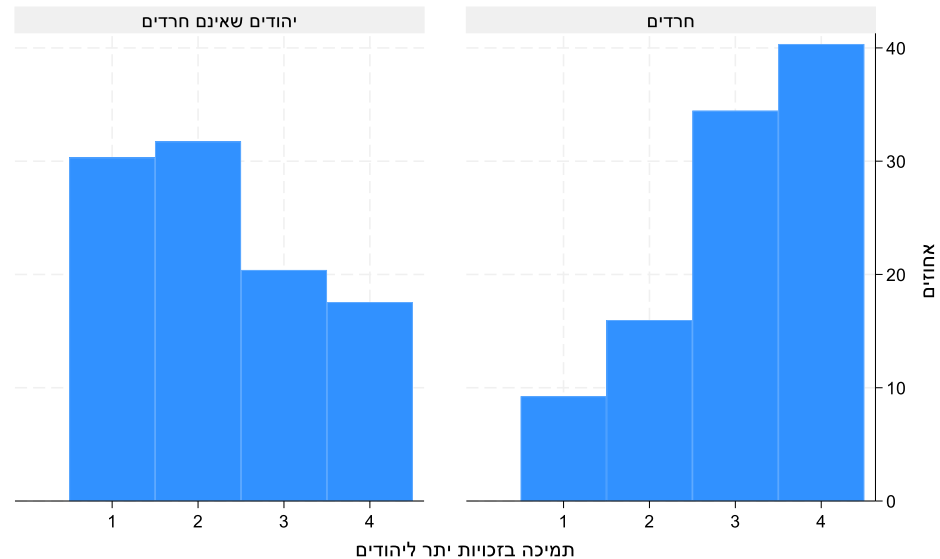
תרשים 26: מתן זכויות יתר ליהודים לפי קבוצות גיל- סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

תמיכה בשוויון זכויות: יהודים יותר מאשר אזרחים לא יהודים- חרדים מול לא חרדים

בסקר בנושא ערכים שערך המכון לחירות ואחריות ביולי 2023 נשאלה שאלה דומה עם אפשרויות תשובה מעט שונות בקרב מדגם שמכיל חרדים (N=126) ולא חרדים (N=1178): "באיזו מידה את/ה מסכים/ה או לא מסכים/ה, עם המשפט הבא: בישראל צריכות להיות לאזרחים היהודים יותר זכויות מאשר לאזרחים הלא-יהודים?" בסקאלה שנעה בין כלל לא מסכים (1) לבין מאוד מסכים (4). בתרשים 28 ניתן לראות כמעט תמונת מראה בין חרדים ללא חרדים: חרדים מסכימים הרבה יותר עם מתן זכויות יתר ליהודים מאשר לא חרדים. ממצא זה עולה בקנה אחד עם הנתונים שהצגנו לעיל.

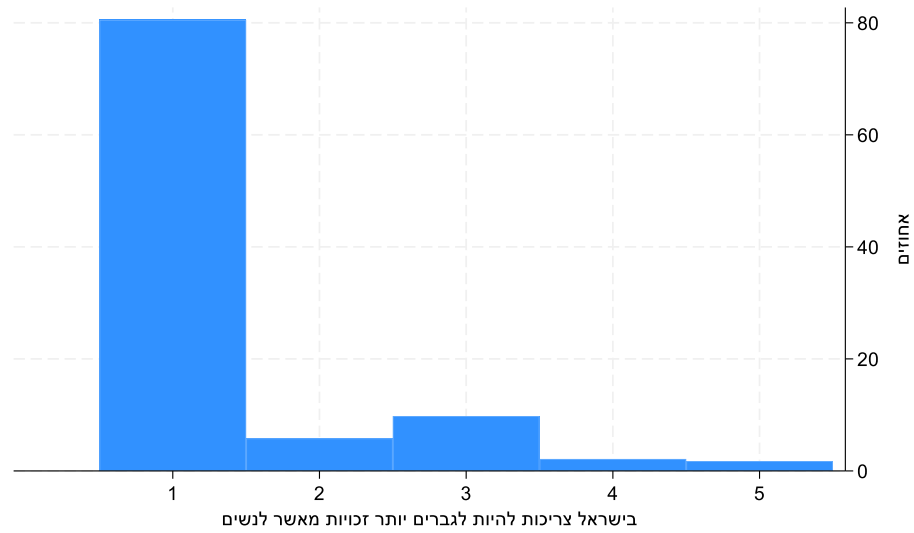
תרשים 27: תמיכה בזכויות יתר ליהודים: חרדים מול לא חרדים - סקר ערכים יולי 2023

שוויון זכויות לנשים

בסקר החרדים שאלנו "באיזו מידה את/ה מסכים עם האמירה שבישראל צריכות להיות לגברים יותר זכויות מאשר לנשים?" בסקאלה שנעה בין בכלל לא מסכים (1) לבין מסכים מאוד (5). כאן קיים כמעט קונצנזוס בקרב חרדים (87%) לגבי אי-תמיכה במתן זכויות יתר לגברים על פני נשים. כלומר, לפי המענה לשאלה זו, נראה שהחרדים בעד שוויון זכויות לנשים (תרשים 29). לראיה, הממוצע והחציון של המדד הזה קרובים מאוד ל-1 (חוסר הסכמה). לא נראים כאן הבדלים מובהקים על בסיס מגדר, זרם, שמרנות וגיל. על פניו לא ברור כיצד מגזר שנוקט בהפרדה מגדרית בהיבטים שונים של החיים הציבוריים תומך בשוויון זכויות בין המינים. אולם, ככל הנראה, הפרשנות של הפרדה מגדרית בקרב חרדים איננה פגיעה בשוויון הזכויות בין נשים לגברים או שאיננה מהווה אפליה כלפי נשים. לכן נדרשת ראייה מעמיקה יותר כדי להבין את טיב ההסכמה הזו עם שוויון בין המינים (בהמשך נבחן שאלה כזו בנוגע לשילוב נשים בתהליכי קבלת ההחלטות).

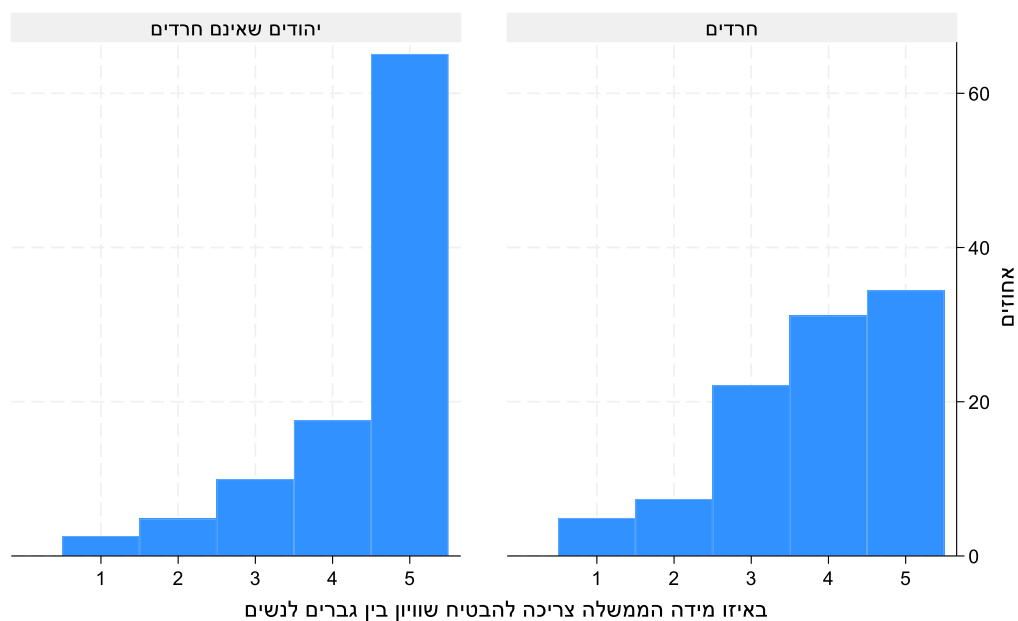
תרשים 28: מתן זכויות יתר לגברים- סקר חרדים אוגוסט ספטמבר 2023

שוויון זכויות לנשים- חרדים מול לא חרדים

בסקר בנושא ערכים שערך המכון לחירות ואחריות ביולי 2023 לא נשאלה שאלה ישירה בנוגע למתן זכויות יתר לגברים על פני נשים. אולם הופיעה שאלה שבחנה "באיזו מידה, לדעתך, על מדינת ישראל לפעול על מנת להבטיח שוויון בין גברים לנשים?" (1 = כלל לא, 5 = במידה רבה). מכאן שהערכים הגבוהים במדד הזה מבטאים ערכים הפוכים למדד בסקר הממוקד חרדים המציג תמיכה בשוויון נשים לעיל. מתרשים 30 עולה כי יש פחות הסכמה של חרדים עם האמירה שהממשלה צריכה להבטיח שוויון בין גברים לנשים מאשר בקרב לא חרדים. כך שמצד אחד רוב החרדים תומכים עקרונית בשוויון בין המינים, כפי שעלה מהסקר בקרב האוכלוסייה החרדית, אך מצד שני הם אינם תומכים באופן מלא בפעולה ממשלתית להשגת שוויון.

תרשים 29: תמיכה בהבטחת שוויון בין המינים על ידי הממשלה: חרדים מול לא חרדים- סקר ערכים יולי 2023

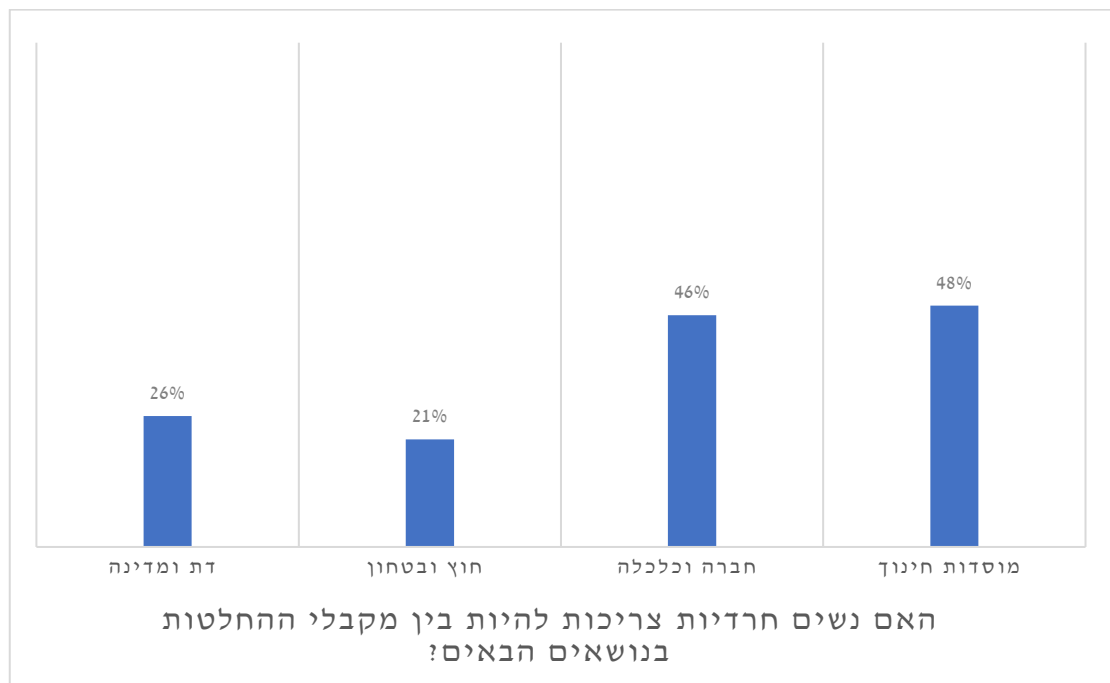

שילוב נשים חרדיות בקבלת החלטות

שאלנו גם סדרת שאלות בהן בחנו יותר ספציפית האם הנשאלים מסכימים שנשים חרדיות צריכות להיות בין מקבלי ההחלטות בנושאים שונים (חינוך, חברה וכלכלה, חוץ וביטחון ודת ומדינה). תרשים 31 מראה כי יותר ממחצית העונים בכל שאלה לא הסכימו עם האמירה שנשים חרדיות צריכות להיות בין מקבלי ההחלטות בכל אחד מהנושאים. עם זאת, הנושאים שזכו לתמיכה הגבוהה ביותר בשילוב הנשים בקבלת ההחלטות היו במוסדות החינוך, ובחברה וכלכלה. פחות תמכו בשילובן של נשים בקבלת החלטות בנושאי חוץ וביטחון ודת ומדינה.

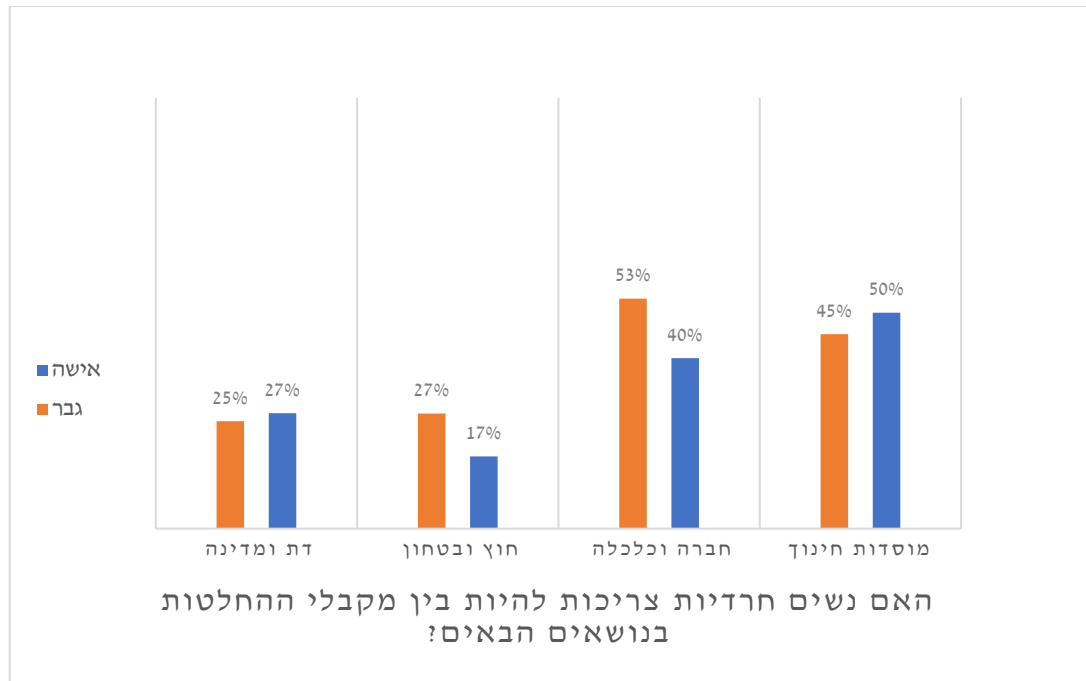
הממצא הזה מעיד על התפיסות המהותיות ביחס לתפקידי נשים גברים בחברה החרדית. בעיני החרדים צריך להיות שוויון בין גברים לנשים, אך לכל מין התפקידים שלו ואל לאחד להיכנס לתפקידים של המין האחר. הממצא מלמד על סטריאוטיפים מגדריים המקשים על נשים חרדיות להתקדם לתפקידי קבלת החלטות.

תרשים 30 : תמיכה בשילוב נשים בקבלת החלטות בנושאים שונים - סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023 (אחוז התומכים)

מעניין לראות בתרשים 32 כי שיעור גבוה יותר בקרב נשים מאשר גברים תומכות בשילוב נשים בקבלת החלטות בנושאי חינוך, ודווקא שיעור גבוה יותר של גברים חושב שיש לשלב נשים בקבלת החלטות בתחומי חוץ וביטחון. אין כמעט הבדלים בין נשים לגברים בתמיכה בשילוב נשים בקבלת החלטות בתחומי דת ומדינה.

תרשים 31 : תמיכה בשילוב נשים בקבלת החלטות בנושאים שונים לפי מגדר- סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023 (אחוז התומכים)

אמון ושביעות רצון

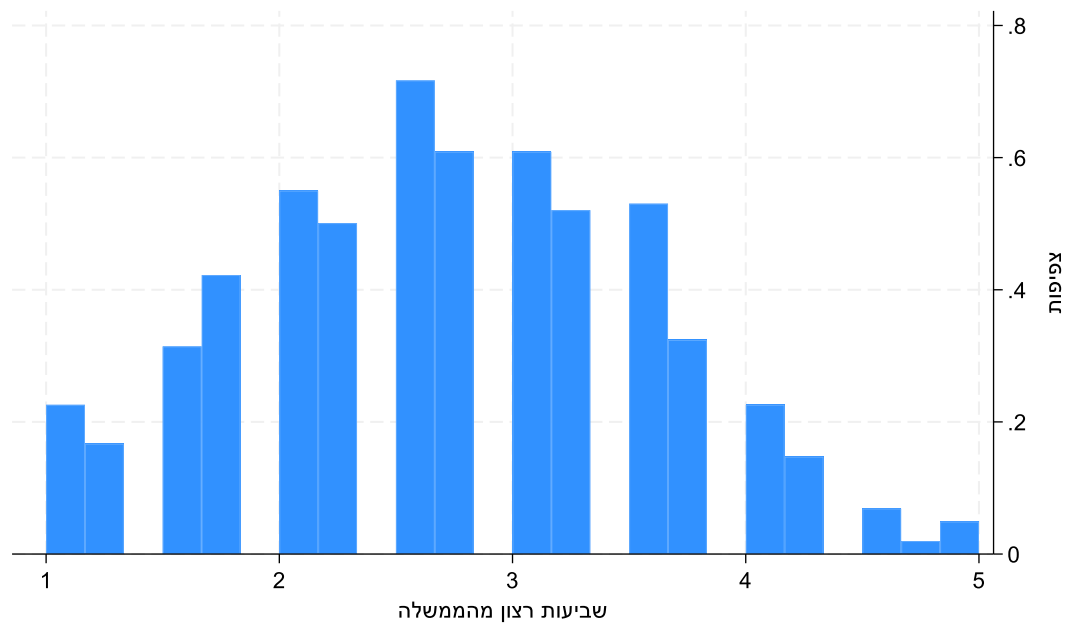
מדד שביעות רצון מהממשלה

הרכבנו מדד שביעות רצון מהממשלה בדומה למדד שביעות הרצון מהממשלה ותפקודה של [המכון לחירות ואחריות](#) המתעדכן אחת לחודש. המדד הוא אינדקס של 4 שאלות סקר: "באיזו מידה את/ה מרוצה מתפקוד הממשלה הנוכחית?" בסקאלה שנעה בין כלל לא (1) לבין במידה רבה מאד (5); "באיזו מידה יש לך אמון בממשלה?" בסקאלה שנעה בין כלל לא (1) לבין במידה רבה מאד (5); "באיזו מידה את/ה מסכים עם הטענה כי הממשלה הנוכחית קשובה לבעיות הציבור?" מכלל לא (1) עד במידה רבה מאד (5); ו"איזה ציון היית נותן/ת לממשלה בטיפול בבעיה החשובה ביותר?" מנמוך (1) עד גבוה (10).¹

ממוצע המדד בסקר בקרב חרדים עומד על 2.68 והחציון על 2.75, מה שמעיד על נטייה קלה לכיוון חוסר שביעות הרצון. אולם הסתכלות על ההתפלגות הכוללת בתרשים 33 מראה כי מיעוטים קטנים הביעו שביעות רצון רבה מהממשלה או חוסר שביעות רצון רבה, וכפי שהממוצע מראה, רוב הנשאלים מצויים באמצע עם נטייה קטנה לחוסר שביעות רצון.

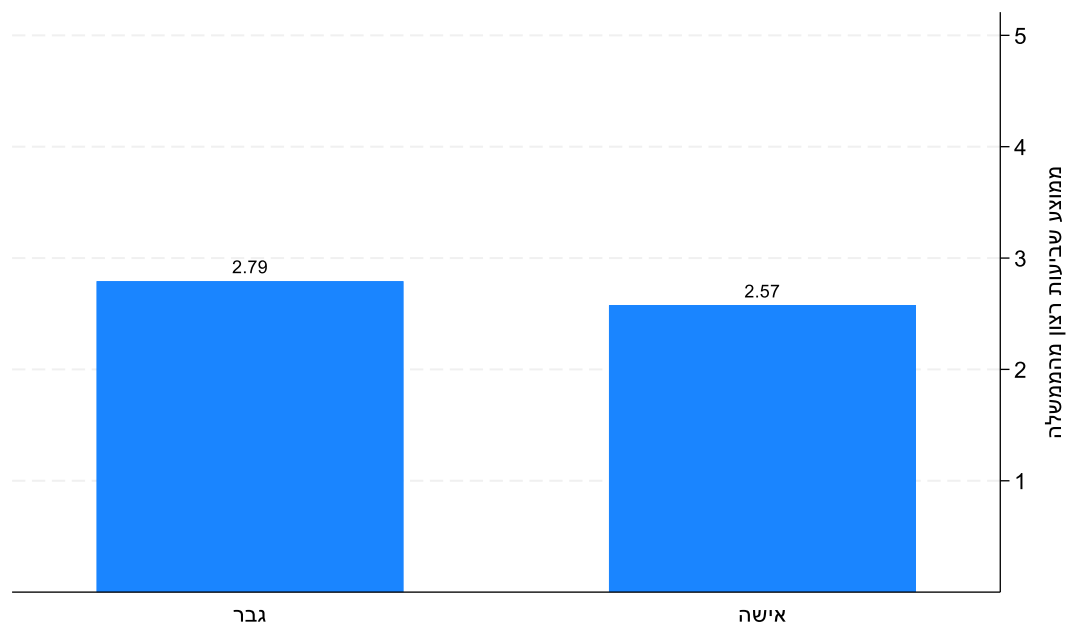
¹ תשובות לא יודעת/ת הוסרו מהניתוח. שאלת הציון בטיפול בבעיה החשובה ביותר קודדה מחדש כך שנעה בין 1 ל-5. נמצאה מהימנות פנימית גבוהה בין השאלות (אלפא קרונברך = 0.80). יש לציין כי המענה על השאלות הנוגעות למידה בה הממשלה קשובה לבעיות הציבור ולציון הממשלה בטיפול בבעיה החשובה ביותר נעשו על מחצית המדגם. לכן מדד האינדקס נוגע לכחצית מהמדגם בלבד בניכוי העונים לא יודעת/ת על לפחות אחת השאלות (N=611).

תרשים 32: מדד שביעות רצון מהממשלה - סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

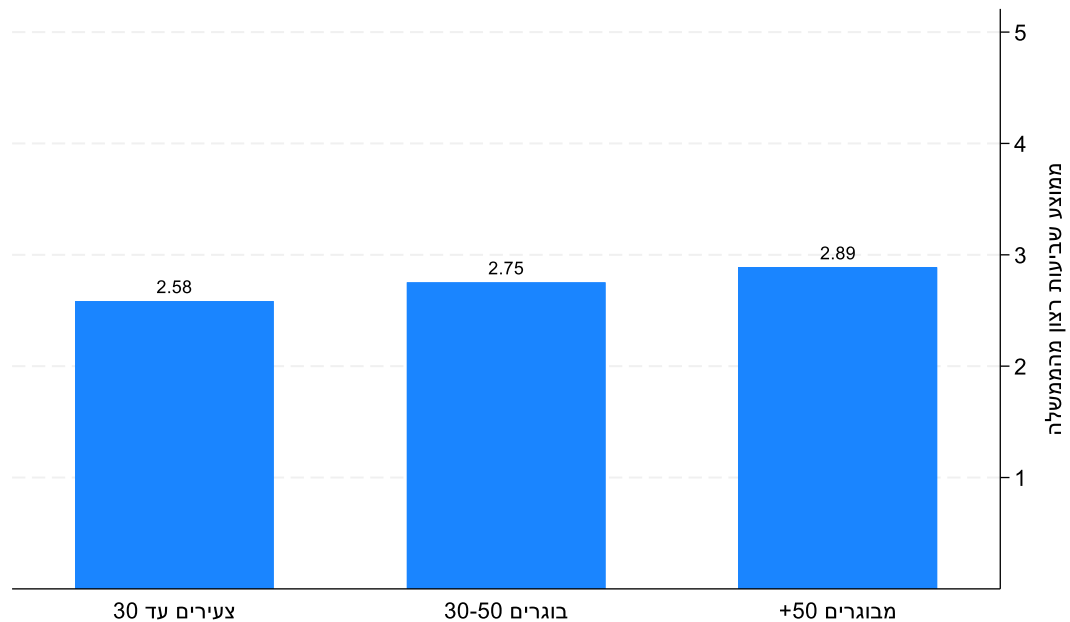

מצאנו הבדלים מובהקים בין גברים חרדים לנשים חרדיות במידת שביעות הרצון. גברים בממוצע חשים יותר שביעות רצון מהממשלה מאשר נשים (תרשים 34). ומבוגרים חשים בממוצע יותר שביעות רצון מהממשלה מצעירים באופן מובהק (תרשים 35). עם זאת, אין הבדלים בממוצעים בין זרמים שונים ובין מידות השמרנות השונות.

תרשים 33: מדד שביעות רצון מהממשלה לפי מגדר - סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

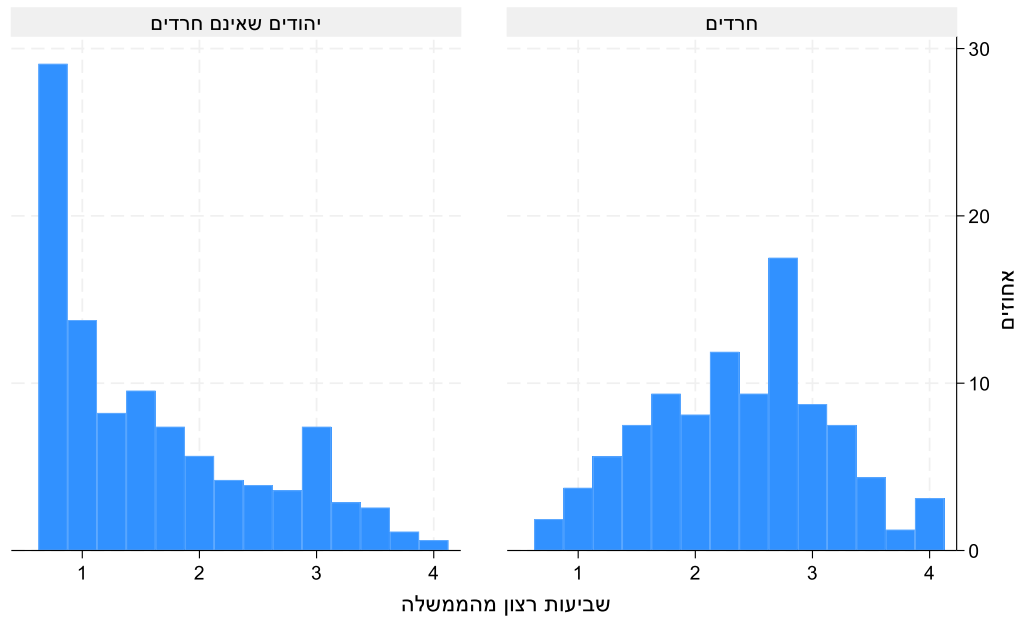
תרשים 34 : מדד שביעות רצון מהממשלה לפי קבוצות גיל- סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

מדד שביעות רצון מהממשלה- חרדים מול לא חרדים

בסקר בנושא מדיניות ועמדות מספטמבר 2023 שנערך על ידי המכון לחירות ואחריות נשאלו שאלות דומות לשאלות שהרכיבו את מדד שביעות הרצון אלא שטווח התשובות אליהן נע בין 1 ל-4. מחישוב המדד ניכרים הבדלים משמעותיים בין חרדים ליהודים שאינם חרדים (תרשים 36). כמו בסקר הממוקד בחרדים, גם בסקר הזה נראה כי עמדת החרדים לגבי שביעות הרצון מהממשלה נמצאת קרוב לאמצע הסקאלה (ממוצע 2.38). לעומת זאת, בקרב לא חרדים הממוצע עומד על 1.6. גם בהתפלגות התשובות ניתן לראות כי הגרף של הלא חרדים נוטה באופן ברור לאי שביעות רצון לעומת הגרף של החרדים שמאוזן פחות או יותר. נתון זה מושפע מכך שהמפלגות החרדיות הן חלק מהממשלה והציבור אליהן הן מכוונות באופן טבעי מרוצה יותר מתפקודה של ממשלה שאמורה לייצג את האינטרסים שלו. הוכחה לכך היא העובדה שאין הבדל מובהק בממוצע שביעות הרצון מהממשלה בקרב חרדים (ממוצע 2.38) לעומת לא חרדים אשר הצביעו למפלגות המרכיבות את הקואליציה (לאחר בחירות 2022) המשתייכות לגוש הימין-חרדים (ממוצע 2.28).

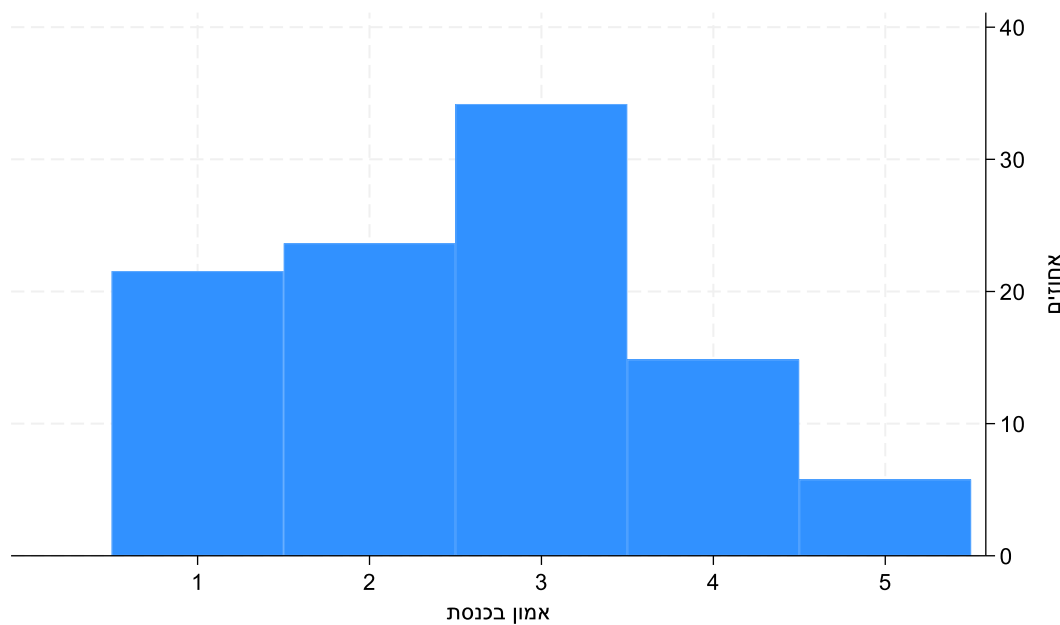
תרשים 35 : מדד שביעות רצון מהממשלה : חרדים מול לא חרדים - סקר מדיניות ספטמבר 2023

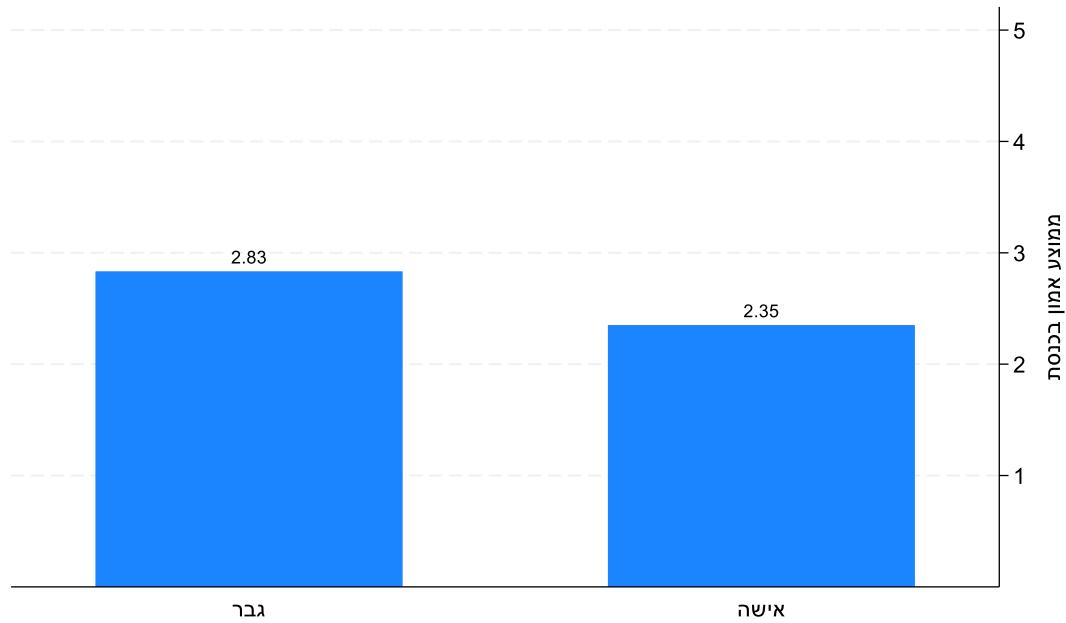
אמון בכנסת

בסקר בקרב הציבור החרדי ביקשנו מהמשיבים לדרג את רמת האמון שלהן בכנסת בסקאלת 1-5. מצאנו כי אמון החרדים בכנסת נוטה לערכים הנמוכים (תרשים 37). הממוצע של אמון בכנסת בקרב חרדים עומד על 2.59 (פחות משביעות הרצון מהממשלה) ורק קרוב ל-20% מהחרדים מביעים אמון בכנסת. גם כאן יש הבדלים מובהקים בממוצעים של גברים ונשים: גברים חרדים מביעים יותר אמון בכנסת מאשר נשים (תרשים 38). אך אין הבדלים בין רמות האמון בכנסת בין זרמים, בין מידות שמרנות וקבוצות הגיל.

תרשים 36 : אמון בכנסת - סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

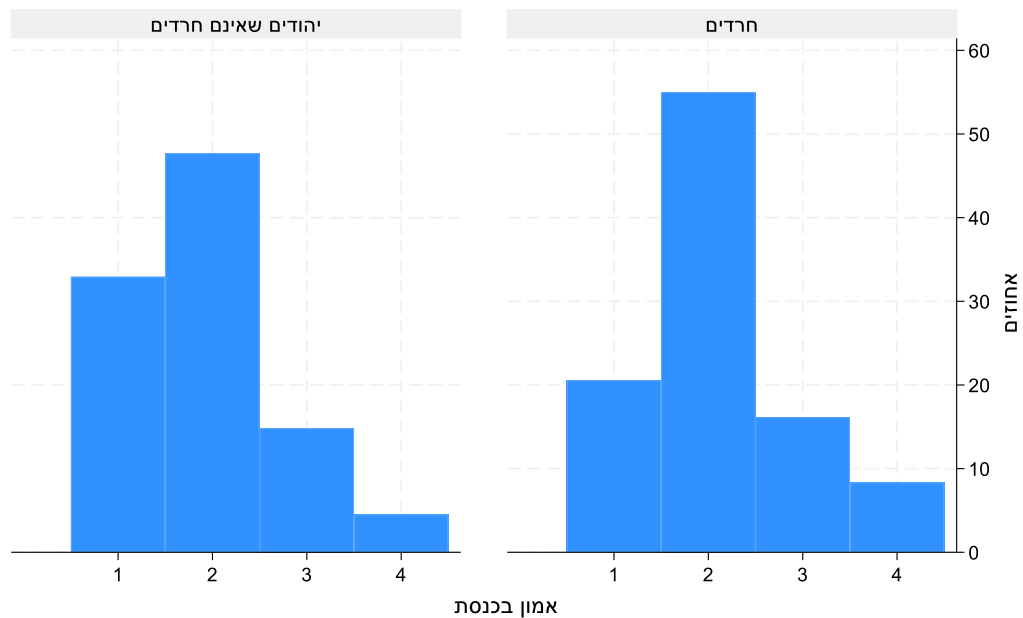
תרשים 37 : אמון בכנסת לפי מגדר- סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

אמון בכנסת – חרדים מול לא חרדים

בסקר בנושא מדיניות ועמדות שערך המכון לחירות ואחריות בספטמבר 2023 נשאלה שאלה דומה, אולם טווח התשובות נע בין 1 (כלל לא) ל-4 (במידה רבה מאוד). ממוצע האמון בכנסת בקרב חרדים עמד על 2.12 לעומת 1.91 בקרב לא חרדים. מכאן ניתן ללמוד כי חרדים חשים מעט יותר אמון בכנסת מלא חרדים (ראו גם תרשים 39). אם כי, בדומה לתוצאות מהסקר שלנו בקרב חרדים בלבד, נראה כי החרדים נוטים לעבר חוסר אמון בכנסת.

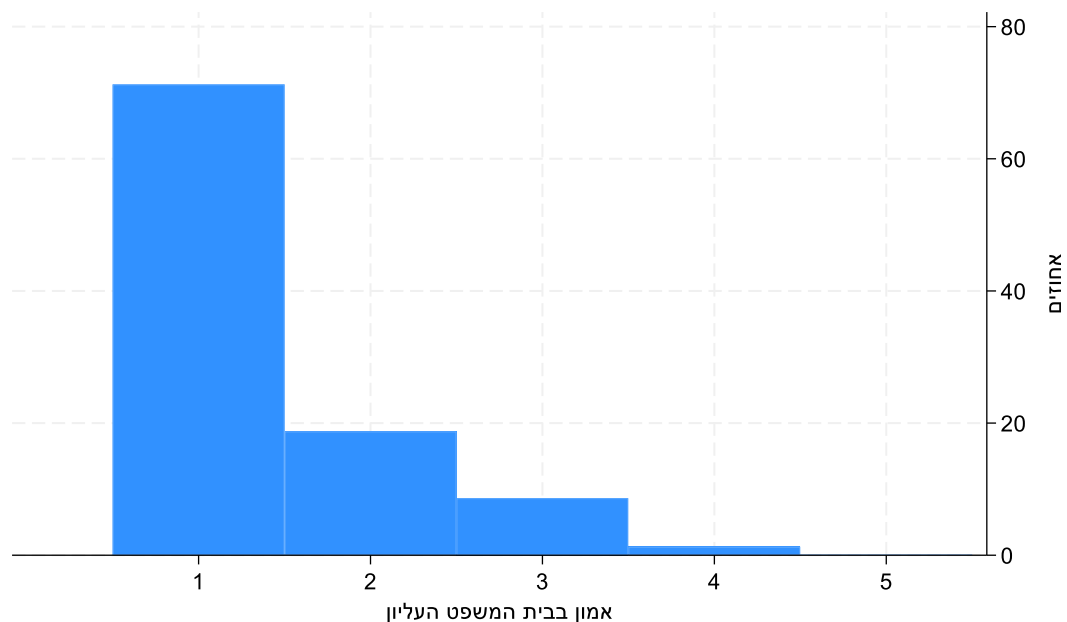
תרשים 38 : אמון בכנסת : חרדים מול לא חרדים- סקר מדיניות ספטמבר 2023

אמון בבית המשפט העליון

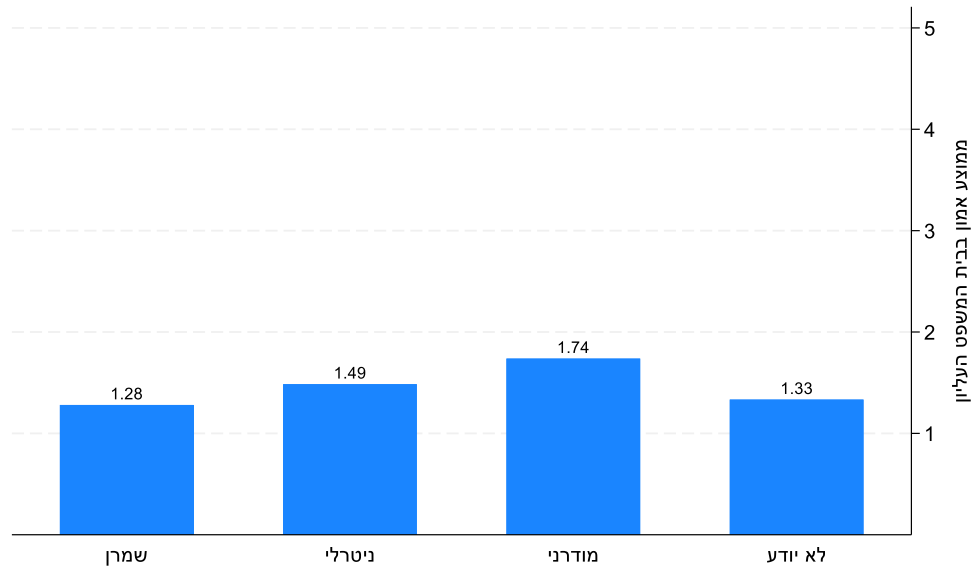
לפי הסקר הממוקד בחרדים, בנוגע לאמון בבית המשפט העליון המצב שונה לחלוטין מהאמון בכנסת ובמשלה. רק 1% מהחרדים מביעים אמון בבית המשפט העליון (תרשים 40). הממוצע, בסקאלה של 1-5, שואף לתשובה הנמוכה ביותר ועומד על 1.4. הנתונים אינם מותירים מקום לספק: החרדים חסרי אמון בבית המשפט העליון באופן קיצוני.

תרשים 39: אמון בבית המשפט העליון - סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

אין כאן הבדלים בין נשים וגברים, בין הזרמים או בין קבוצות הגיל. אבל יש הבדלים בין מידות השמרנות. מודרניים בממוצע חשים יותר אמון בבית המשפט העליון מאשר שמרנים וניטרליים, וניטרליים רוחשים יותר אמון מאשר שמרנים (תרשים 41). עם זאת, ממוצע האמון בשלוש הקבוצות הללו בבית המשפט העליון נמוך מ-2, כלומר בכל רמות השמרנות האמון בבית המשפט העליון נמוך.

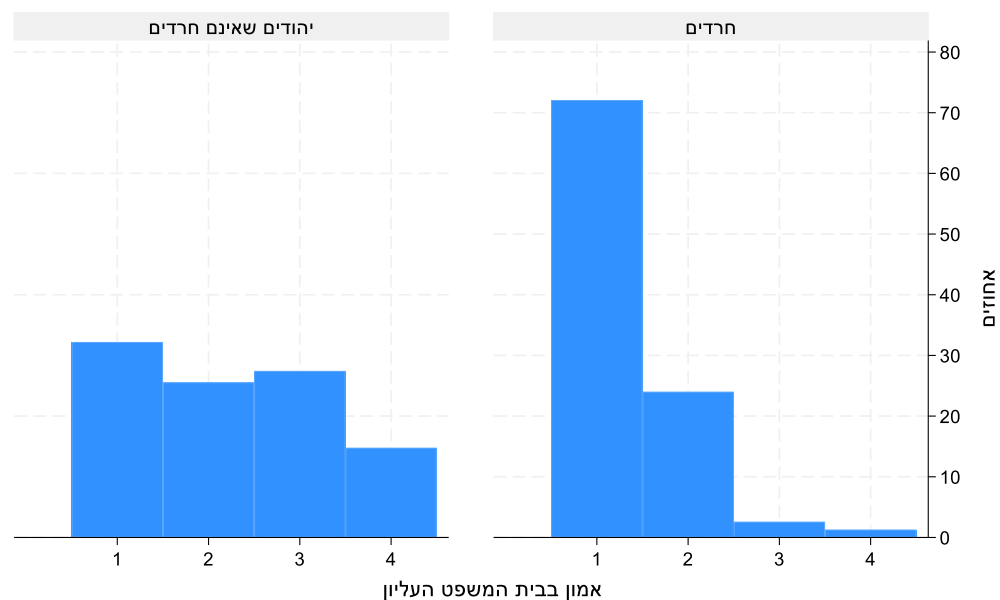
תרשים 40 : אמון בבית המשפט העליון לפי מידות שמרנות- סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

אמון בבית המשפט העליון- חרדים מול לא חרדים

בסקר בנושא מדיניות ועמדות שערך המכון לחירות ואחריות בספטמבר 2023 נשאלה שאלה דומה לגבי האמון בבית המשפט העליון, אולם טווח התשובות נע בין 1 (כלל לא) ל-4 (במידה רבה מאד). ממוצע האמון בבית המשפט העליון בקרב חרדים עמד על 1.32 ובקרב לא חרדים על 2.25. מדובר על הבדל משמעותי מאד. ניכר כי חרדים אינם מביעים אמון בבית המשפט העליון, כפי שראינו בסקר בקרב האוכלוסייה החרדית. בקרב האוכלוסייה שאיננה חרדית העונים מפוזרים בין התשובות השונות, ולכן הממוצע נוטה לאמצע (תרשים 42).

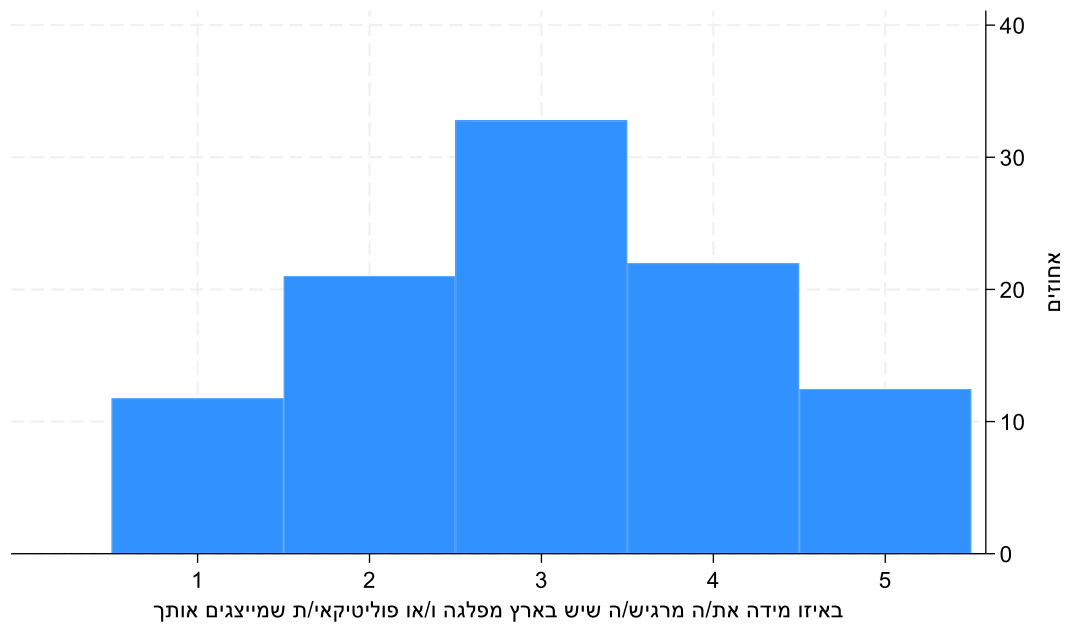
תרשים 41 : אמון בבית המשפט העליון : חרדים מול לא חרדים- סקר מדיניות 2023

תחושת ייצוגיות

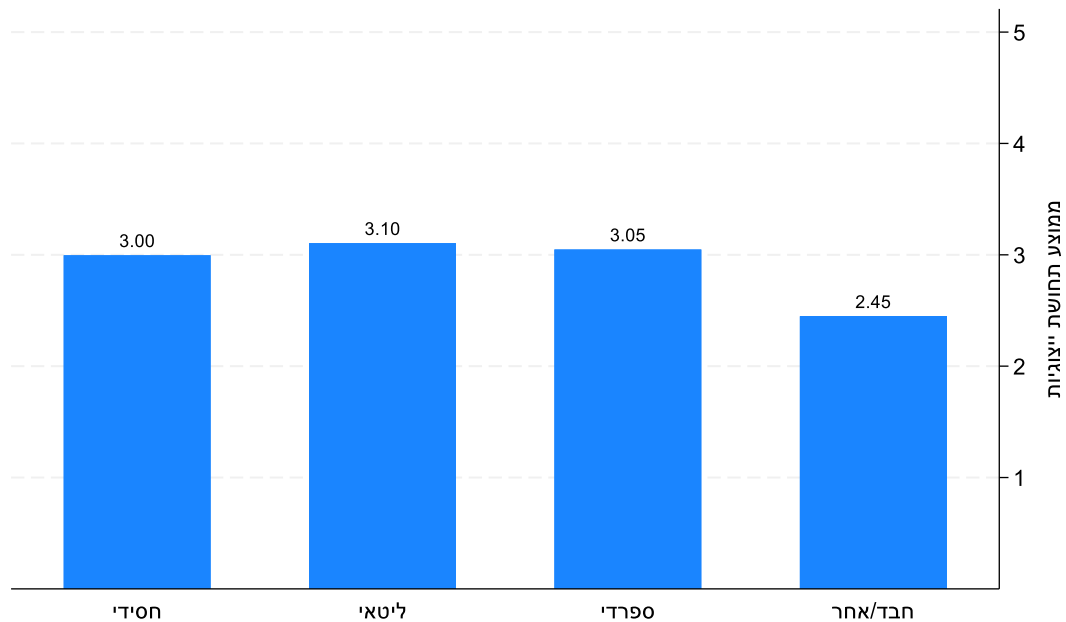
בסקר שנערך בקרב האוכלוסייה החרדית שאלנו את השאלה הבאה: "באיזו מידה את/ה מרגיש/ה שיש בארץ מפלגה ו/או פוליטיקאית שמייצגים אותך?" בסקאלה שנעה בין בכלל לא (1) לבין במידה רבה מאוד (5). השאלה נשאלה בקרב כמחצית מהמדגם (N=714). בניגוד למצופה, חרדים אמביוולנטיים לגבי השאלה הזו והתשובות מתפלגות באופן שווה בין האפשרויות השונות. הממוצע של התשובה על השאלה עומד על מידה בינונית (3). מתרשים 43 עולה כי 33% חשים שיש מפלגה/פוליטיקאי שמייצג אותם במידה רבה לעומת 33% שלא חשים כך.

תרשים 42: תחושת ייצוגיות על ידי מפלגה/פוליטיקאית - סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

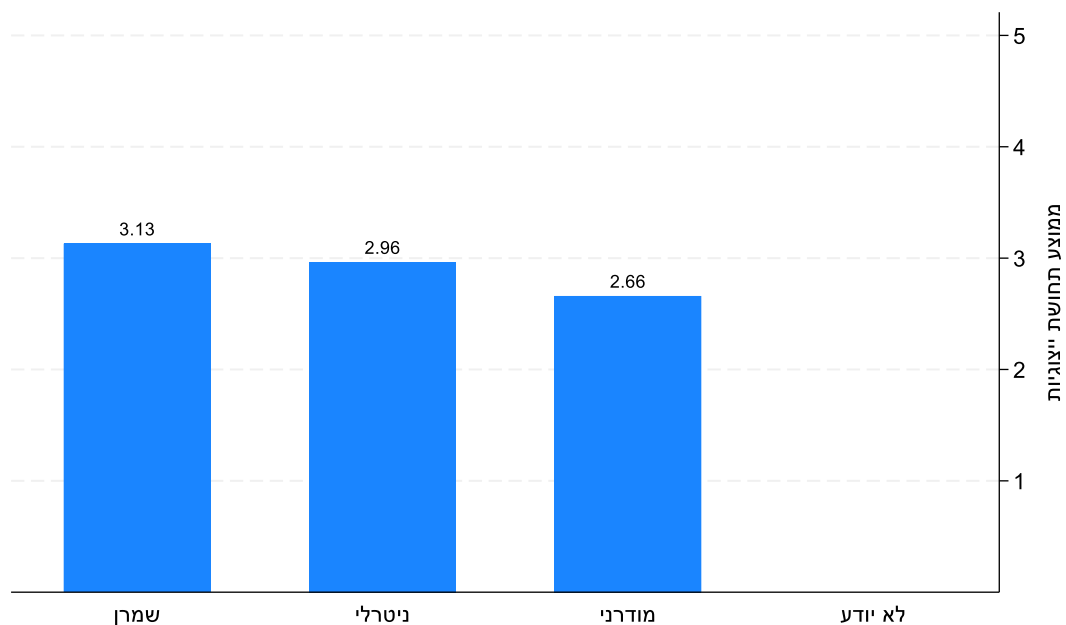

אין הבדלים בין נשים לגברים ובין קבוצות הגיל בתחושת הייצוגיות. אבל מעניין לראות כי חב"דניקים או כאלו שלא מזוהים עם אחד הזרמים הבולטים חשים באופן מובהק כי הם פחות מיוצגים (תרשים 44). גם חרדים מודרניים חשים פחות מיוצגים על ידי מפלגה או פוליטיקאי מאשר שמרנים או ניטרליים (תרשים 45).

תרשים 43 : תחושת ייצוגיות על ידי מפלגה/פוליטיקאי/ת לפי זרמים- סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

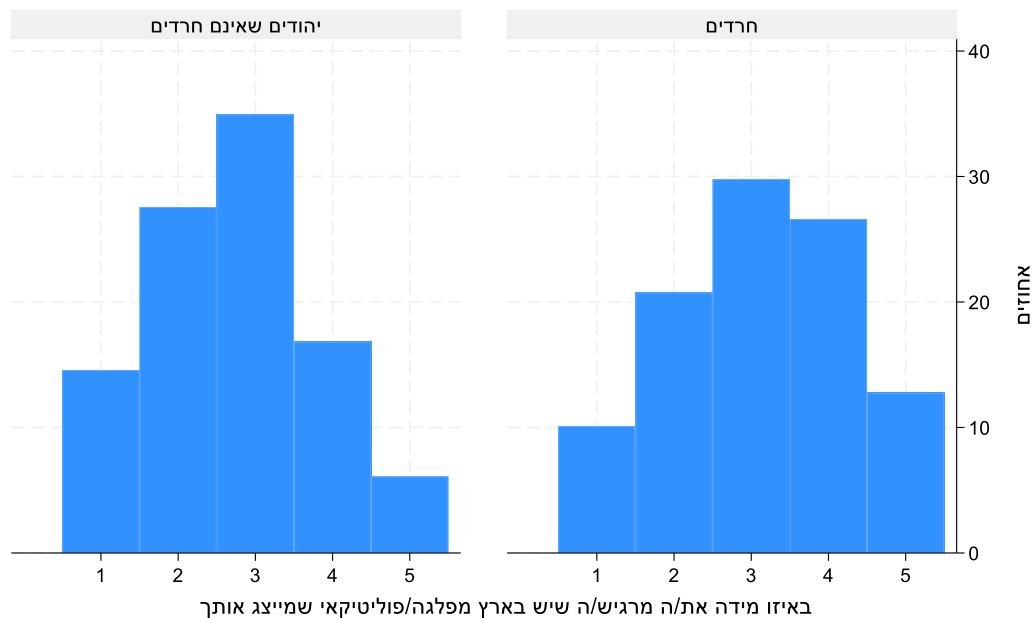
תרשים 44 : תחושת ייצוגיות על ידי מפלגה/פוליטיקאי/ת לפי מידת שמרנות- סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

תחושת ייצוגיות- חרדים מול לא חרדים

בסקר מדיניות שנערך בספטמבר 2023 על ידי המכון לחירות ואחריות שאלנו שאלה דומה בנוגע לתחושת הייצוגיות. ממוצע תחושת הייצוגיות בקרב חרדים עמד על 3.11 ובקרב לא חרדים על 2.72. אם כן, ניכר כי חרדים חשים יותר מלא חרדים כי יש מפלגה/פוליטיקאים שמייצגים אותם, אם כי גם במדגם הזה נראה כי תשובותיהם של החרדים נחלקות כמעט שווה בשווה לאורך הסקאלה (תרשים 46).

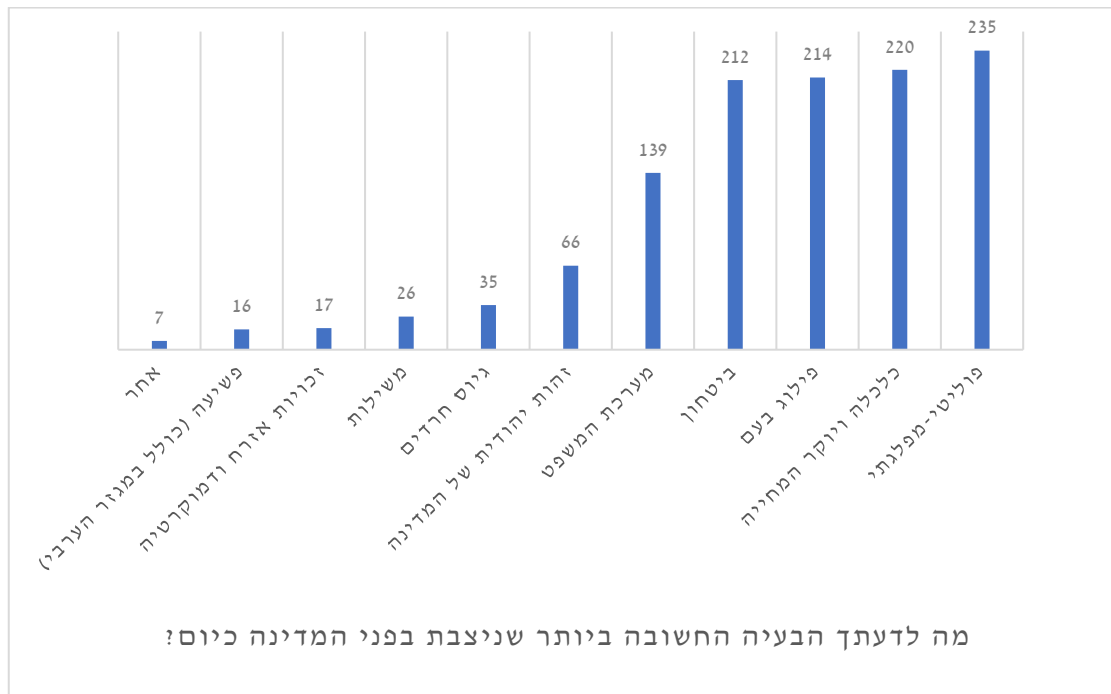
תרשים 45: תחושת ייצוגיות על ידי מפלגה/פוליטיקאית: חרדים מול לא חרדים - סקר מדיניות ספטמבר 2023

הבעיה החשובה ביותר שניצבת בפני המדינה

שאלנו בסקר הממוקד חרדים שאלה פתוחה: "מהי לדעתך הבעיה החשובה ביותר שניצבת בפני המדינה כיום?". את התשובות קודדנו לנושאים המרכזיים (תרשים 47). נראה כי הנושאים המעסיקים את החרדים יותר מכל נכון לאוגוסט-ספטמבר 2023 הם הנושאים שהיו על סדר היום של הרפורמה המשפטית. 235 משיבים חרדים טענו כי הנושא החשוב ביותר היה הנושא שקודד כמפלגתי-פוליטי (בתוך הנושא הזה נכנסו תשובות לשאלה הפתוחה הקשורות לימין-שמאל, המחאות סביב הרפורמה המשפטית או השפעה של "אליטות" כדוגמת ה"שמאל" "התקשורת" ועוד). 214 משיבים טענו כי הבעיה החשובה ביותר היא הפילוג בעם או היעדר האחדות והמתיחות החברתית. אם הקטגוריה הקודמת אוזכרה באופן יותר ביקורתי או לעומתי, הקטגוריה הזו התייחסה גם היא לאירועים סביב הרפורמה ותוצאותיה אך ברגש כאוב יותר ללא האשמת אחד הצדדים. עם זאת, 139 משיבים נוספים טענו כי הבעיה המרכזית נוגעת למערכת המשפט, בין אם מעמדו של בית המשפט העליון, היועמ"ש או באופן כללי "חוסר האיזון" בין הרשות המבצעת למחוקקת. מעבר לענייני הרפורמה והפוליטיקה שעל סדר היום, בעיה חשובה נוספת היא הנושא הכלכלי או יוקר המחיה (220 משיבים). הנושא הבטחוני - טרור, האיום האיראני, והסכסוך הישראלי-פלסטיני - נדחק למקום הרביעי בקרב חרדים (212 משיבים). באופן מפתיע, נושא הזהות היהודית של המדינה היה רק השישי בחשיבותו (66 משיבים). כאן נכנסו היבטים שנגעו לשילוב התורה/ההלכה בחוקי המדינה. נושא שזכה לקטגוריה בפני עצמו ואוזכר על ידי 35 משיבים היה נושא גיוס החרדים או חוק הגיוס.

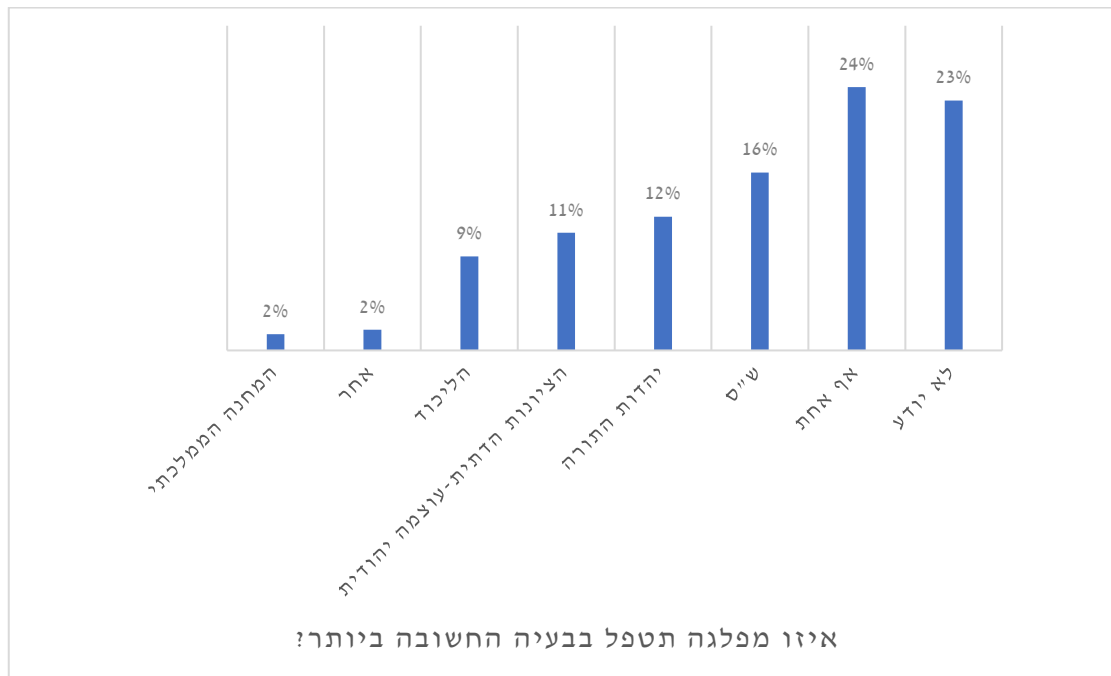
תרשים 46: הבעיה החשובה ביותר- סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

מפלגה שתטפל בבעיה החשובה ביותר

שאלנו את המשיבים איזו מפלגה, לדעתם, תטפל בבעיה החשובה ביותר. תרשים 48 מראה כי 47% - כמעט מחצית העונים על שאלה זו (חצי מדגם $N=736$) - לא חשים שיש מפלגה שיכולה לטפל בבעיה החשובה ביותר או שאינם יודעים אם יש כזו. רק 28% מהמשיבים השיבו כי שתי המפלגות החרדיות - ש"ס ויהדות התורה - יצליחו לעשות זאת. הציונות הדתית-עוצמה יהודית באופן מפתיע מקבלת תמיכה שקרובה לתמיכה ביהדות התורה בהקשר הזה. מעט מאוד משיבים טוענים שמפלגות מרכז או שמאל יטפלו בהצלחה בבעיה החשובה ביותר. הנתונים אלה משקפים אי אמון משמעותי של הציבור החרדי במפלגות החרדיות ואולי אף תחושת מיאוס מהפוליטיקאים החרדים. מצד שני, הנתונים מראים כי חלק מהחרדים סבורים שדווקא מפלגות לא חרדיות מסוגלות להתמודד טוב יותר עם בעיות המדינה.

תרשים 47: המפלגה שתטפל בבעיה החשובה ביותר - סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

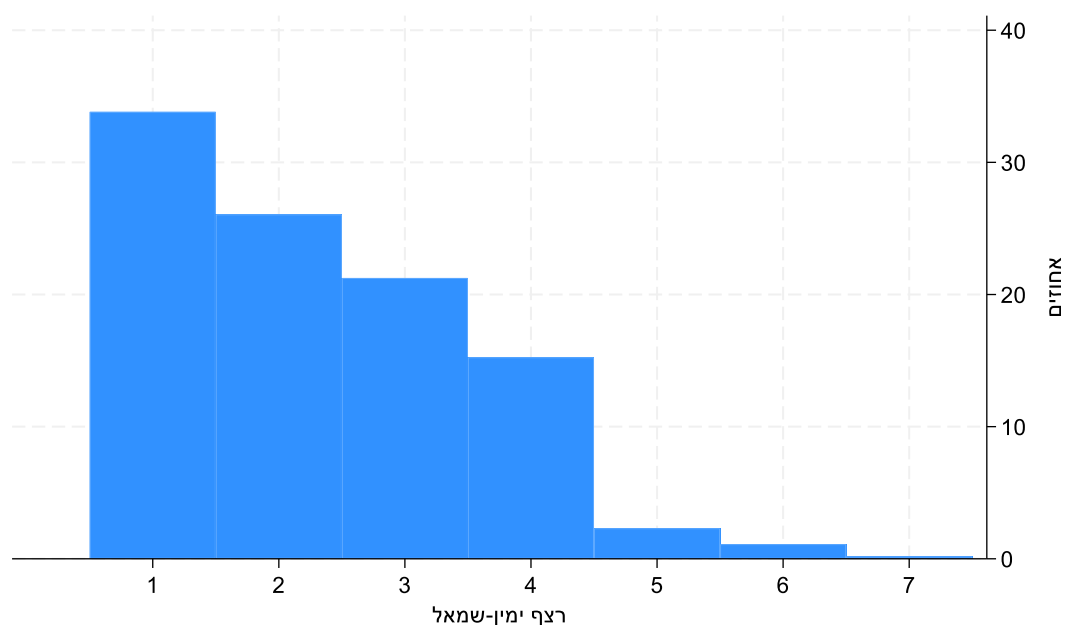

עמדות פוליטיות

הזדהות אידיאולוגית על רצף ימין-שמאל

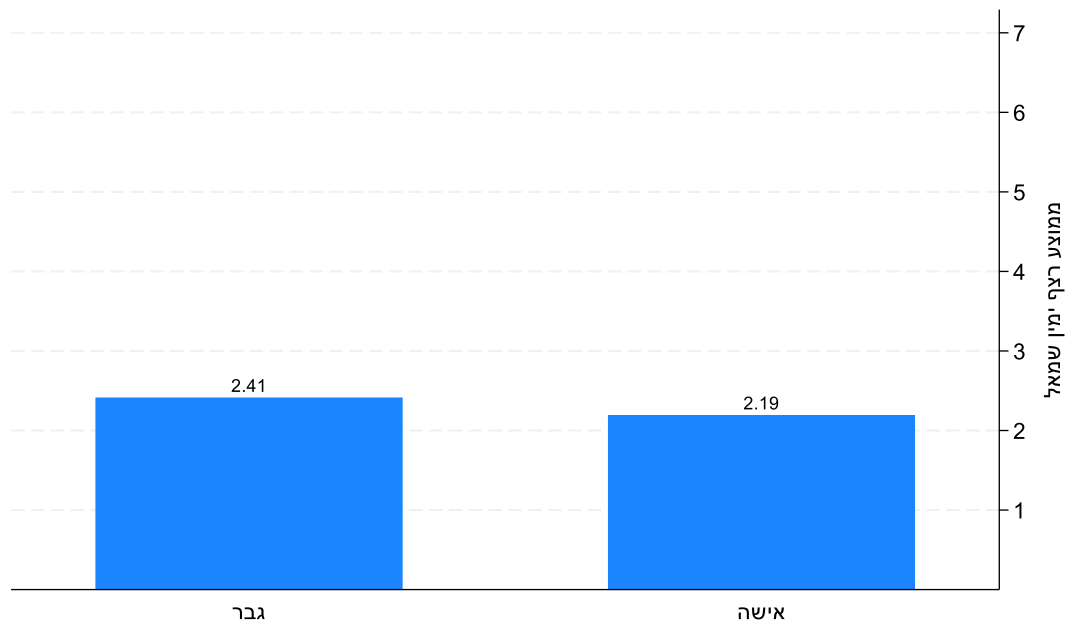
בסקר בקרב החברה החרדית, שאלנו את המשיבים היכן היו ממקמים את עצמם ברצף של "ימין-שמאל" מבחינה פוליטית: בסקאלה שבין ימין (1) לשמאל (7), כאשר 4 הוא מרכז. מהתשובות עולה בבירור כי חרדים נוטים מאוד ימינה. תרשים 49 מראה כי רובם הגדול של החרדים מגדירים עצמם כימניים ביותר וככל שמתקדמים שמאלה ברצף האידיאולוגי, נמצאים שם פחות חרדים. הממוצע של המשתתפים גם הוא נוטה לימין ועומד על 2.3.

תרשים 48: הזדהות אידיאולוגית על רצף ימין-שמאל - סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

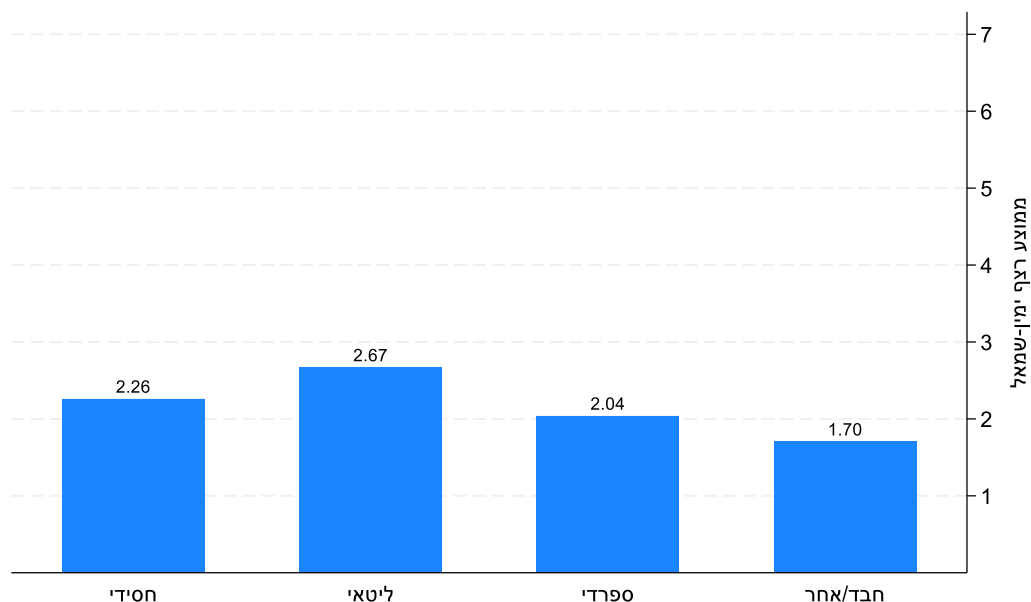
יש הבדלים מובהקים בין גברים לנשים חרדיות בזיהוי על רצף ימין-שמאל. הממוצע של נשים חרדיות עומד על 2.19 ושל הגברים 2.41 (תרשים 50). מכאן שנשים חרדיות נוטות מעט ימינה יותר מגברים, אם כי שני המינים נוטים ימינה באופן ברור.

תרשים 49: הזדהות אידיאולוגית על רצף ימין-שמאל לפי מגדר - סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

תרשים 51 מראה כי הליטאים נוטים מעט שמאלה יותר משאר הזרמים (ממוצע 2.67), וספרדים (2.04) וחב"דניקים/אחרים (1.7) נוטים ימינה באופן מובהק משאר הקבוצות. אין הבדלים מובהקים בזיהוי בין הגילאים ובין מידות השמרנות.

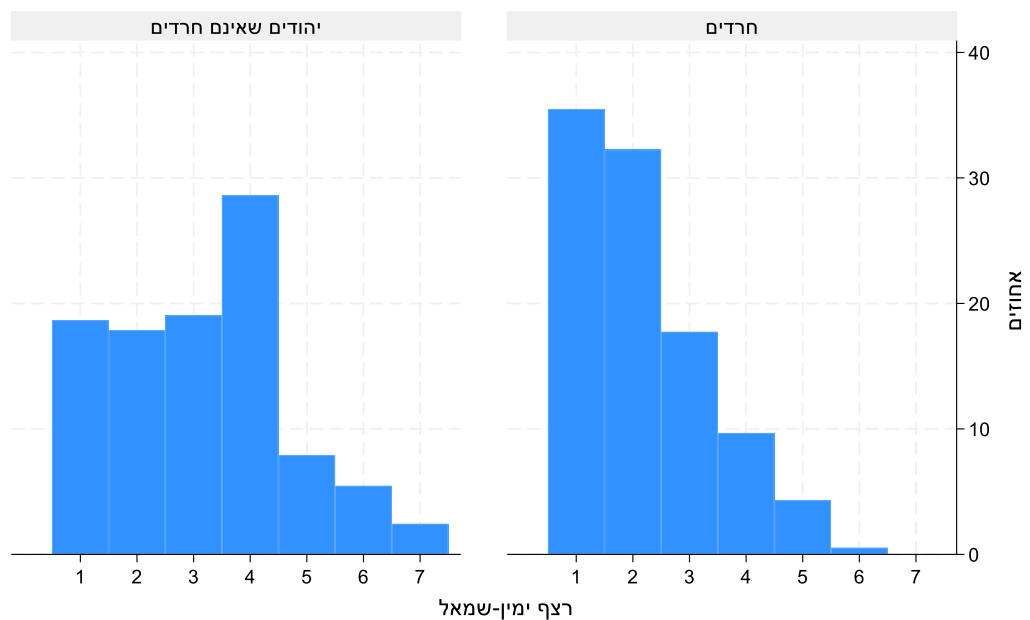
תרשים 50: הזדהות אידיאולוגית על רצף ימין-שמאל לפי זרמים - סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

הזדהות אידיאולוגית על רצף ימין-שמאל-חרדים מול לא חרדים

בסקר בנושא מדיניות ועמדות מספטמבר 2023 שנערך על ידי המכון לחירות ואחריות נשאלה שאלה זהה לגבי הזיהוי העצמי של הנשאלים על רצף ימין-שמאל. מפילוח ההתפלגות של התשובות בתרשים 52 עולה כי גם בסקר הזה חרדים נוטים מאד ימינה. רובם הגדול של החרדים מגדירים עצמם כימניים ביותר והממוצע נוטה בבירור לצד הימני (2.17). לעומת זאת, יהודים שאינם חרדים נוטים יותר למרכז, אם כי גם באוכלוסייה זו יש נטייה ברורה ימינה. ההבדלים בממוצעים בין חרדים (2.17) ליהודים שאינם חרדים (3.15) מובהקים. בקרב חרדים התשובה החציונית היא 2 ובקרב לא חרדים 3. במילים אחרות, באופן ברור חרדים נוטים יותר ימינה בהשוואה ללא חרדים בהתאם לנתונים שעלו בסקר הממוקד בחרדים לעיל.

תרשים 51: הזדהות אידיאולוגית על רצף ימין-שמאל: חרדים מול לא חרדים- סקר מדיניות ספטמבר 2023

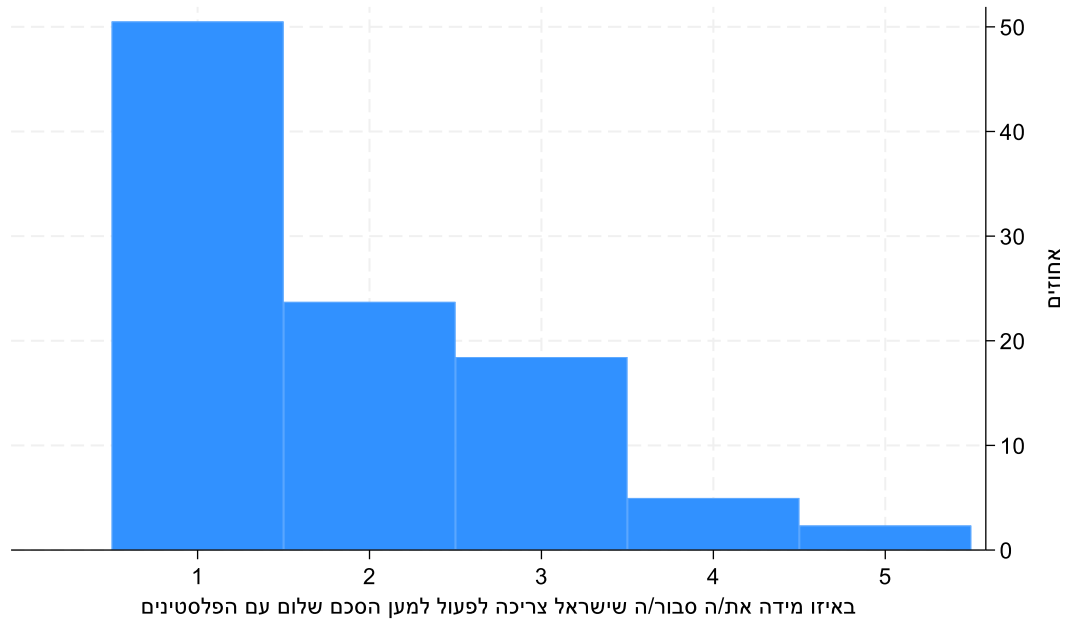

תמיכה בהסכם שלום עם פלסטינים

בסקר הממוקד בחרדים שאלנו "באיזו מידה את/ה סבור/ה שישראל צריכה לפעול למען הסכם שלום עם הפלסטינים?" בסקאלה שנעה בין כלל לא (1) לבין במידה רבה מאד (5).

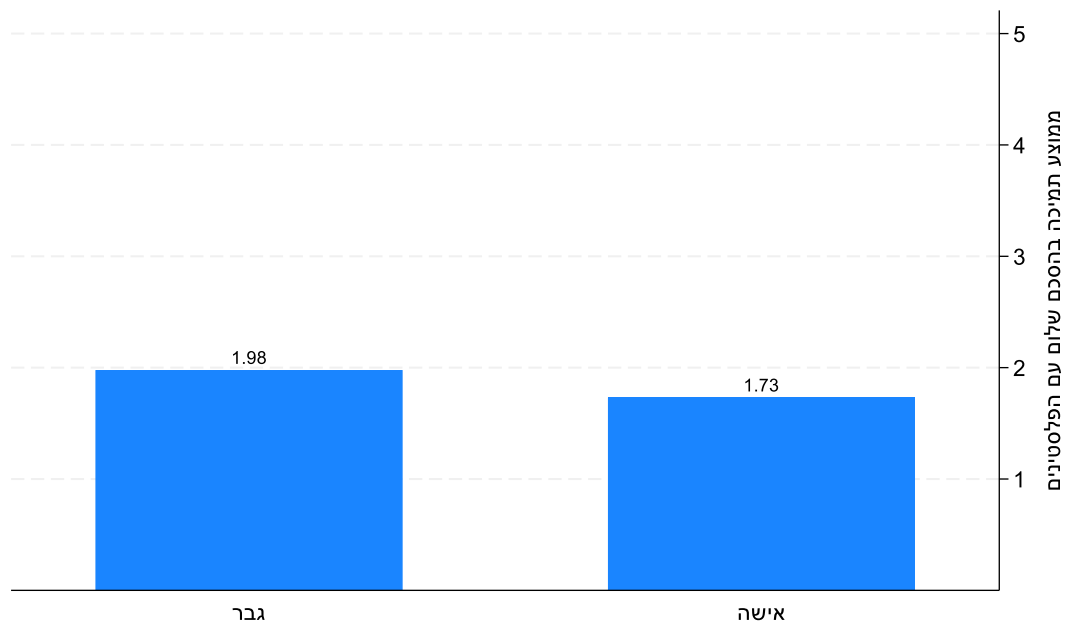
ניתן לראות בתרשים 53, בדומה לשאלה הקודמת הנוגעת לרצף ימין שמאל, כי הרוב הגדול של החרדים (74%) מתנגדים לכך שישראל תפעל למען הסכם שלום עם הפלסטינים. צורת ההתפלגות דומה לשאלה הקודמת של רצף ימין שמאל, והממוצע בשאלה זו עומד על 1.85, כלומר התנגדות ברורה להסכם שלום עם הפלסטינים.

תרשים 52: תמיכה בהסכם שלום עם הפלסטינים - סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

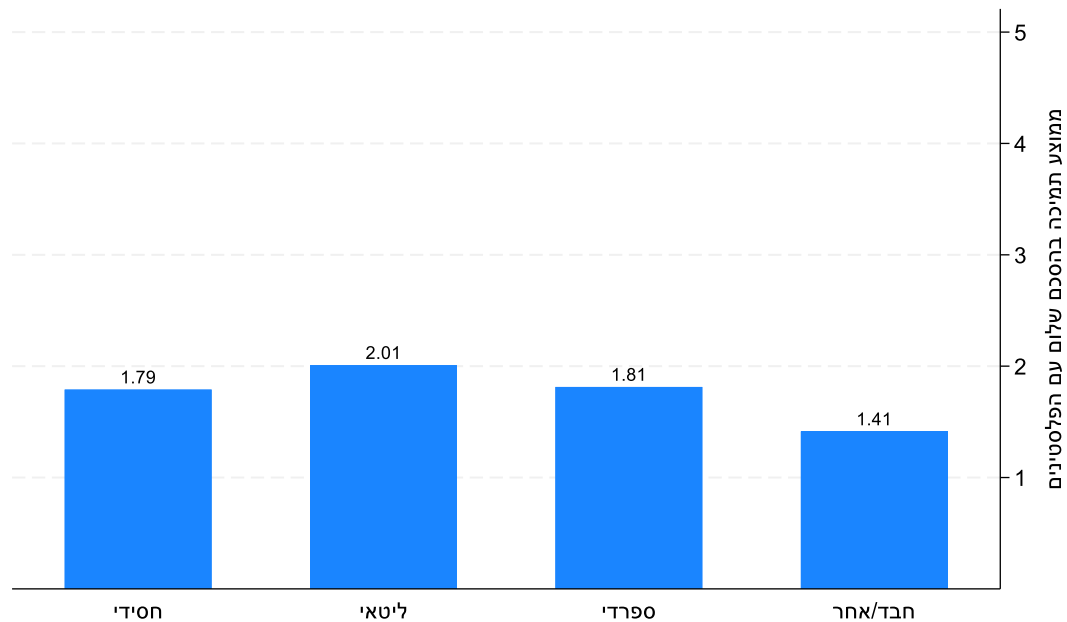

גם כאן יש הבדלים מובהקים בין נשים חרדיות לגברים: נשים נוטות יותר לא להסכים עם פעולה למען הסכם שלום (תרשים 54). ההבדלים בין הזרמים מטשטשים מעט בשאלה הזו, אך החב"דניקים ואחרים עדיין הכי פחות תומכים בהסכם שלום, ואצל הליטאים התמיכה גבוהה מעט יותר ביחס לזרמים האחרים (תרשים 55). כלומר המגמה בכל הקבוצות היא לא להסכים לפעולה למען הסכם שלום. בניגוד לשאלת הרצף האידיאולוגי, כאן ניכר שצעירים יותר מתנגדים לפעולה למען הסכם שלום מאשר מבוגרים (תרשים 56).

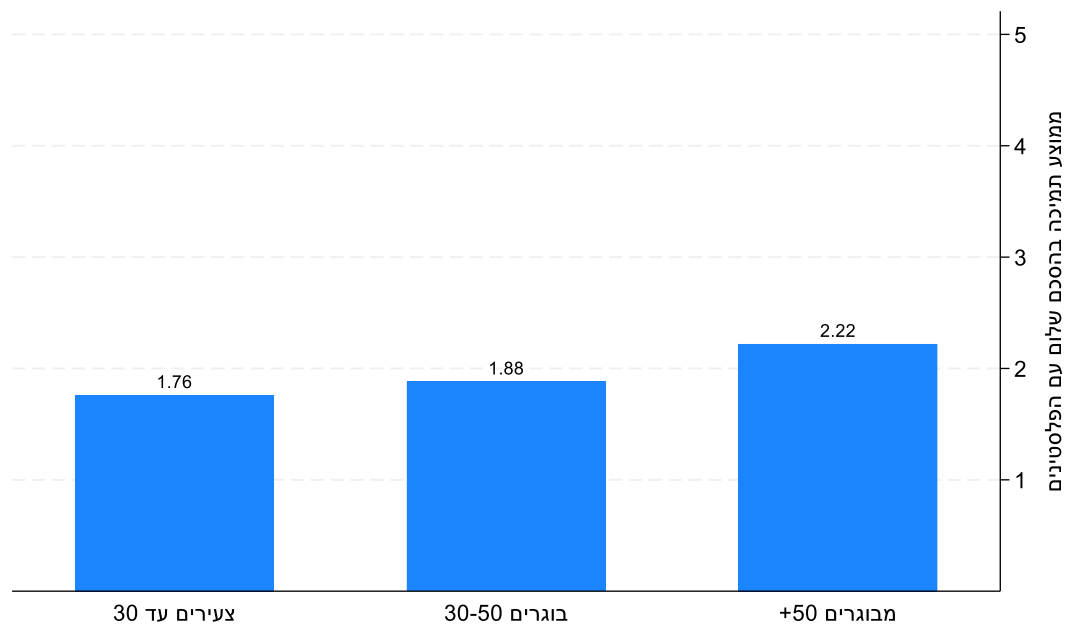
תרשים 53: תמיכה בהסכם שלום עם הפלסטינים לפי מגדר - סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

תרשים 54 : תמיכה בהסכם שלום עם הפלסטינים לפי זרמים- סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

תרשים 55 : תמיכה בהסכם שלום עם הפלסטינים לפי קבוצות גיל- סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

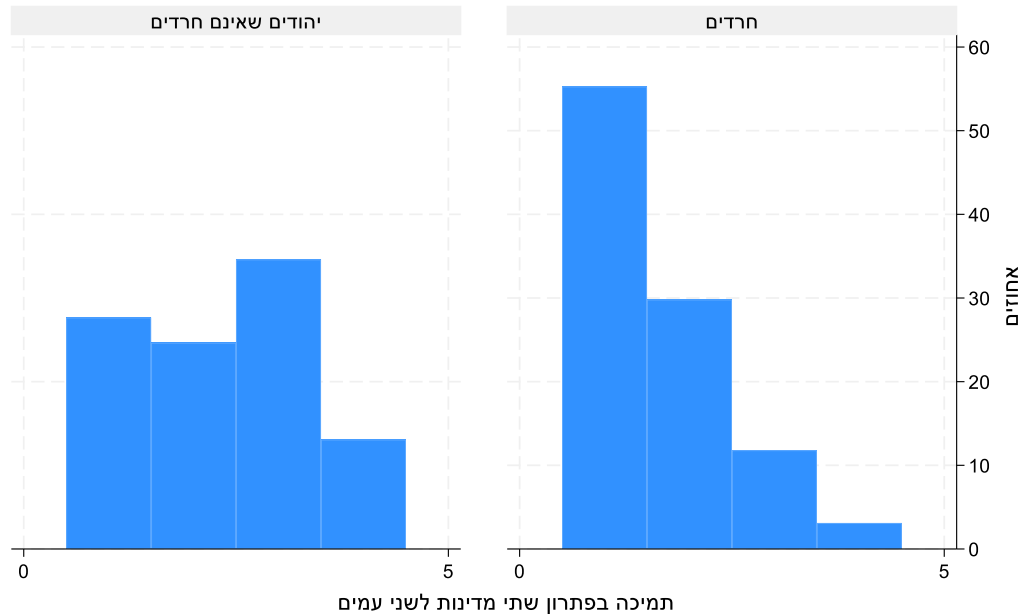

תמיכה בשתי מדינות לשני עמים- חרדים מול לא חרדים

בסקר מדיניות שערך המכון לחירות ואחריות בספטמבר 2023 ישנה שאלה הנוגעת למידת התמיכה בפתרון שתי המדינות לשני עמים: "באופן עקרוני, האם אתה/תומך/ת או מתנגד/ת לפתרון של שתי מדינות לשני עמים?" בסקאלה שנעה בין מתנגד מאד (1) לתומך מאד (4). זו, כמובן, שאלה שונה במהותה מהשאלה הכללית של התמיכה בהסכם עם הפלסטינים, אבל היא מתייחסת לאחד התנאים הבסיסיים להסכם: קיומה של מדינה פלסטינית לצד ישראל. מתרשים 57 עולה שבקרב חרדים יש רוב גדול מאד (מעל מחצית) שכלל לא תומכים בפתרון שתי המדינות. בעוד בקרב הלא חרדים התשובות מפוזרות על פני הסקאלה,

והתשובה השכיחה היא תמיכה (3). בדומה למדגם הממוקד בחרדים, במדגם הזה 85% מהחרדים מתנגדים לפתרון שתי המדינות, לעומת 52% מתנגדים בקרב הלא חרדים.

תרשים 56 : תמיכה בפתרון שתי מדינות לשני עמים : חרדים מול לא חרדים - סקר מדיניות ספטמבר 2023

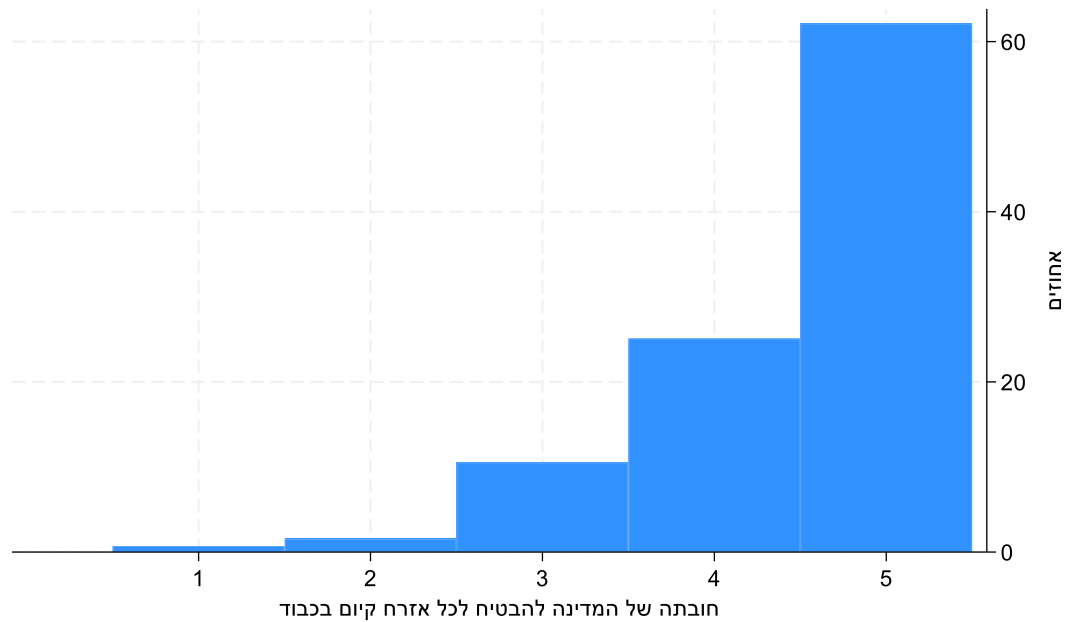

חובת המדינה להבטיח קיום בכבוד

בסקר הממוקד בנשאלים חרדים שאלנו "באיזו מידה אתה מסכים/עם האמירה הבאה: חובתה של המדינה להבטיח לכל אזרח קיום בכבוד?" בסקאלה שנעה בין כלל לא (1) לבין במידה רבה מאד (5). מתרשים 58 עולה כי בשאלה זו יש תמיכה משמעותית של רוב החרדים בחובת המדינה להבטיח קיום בכבוד (87%). החציון והתשובה השכיחה ביותר הם מידת ההסכמה המרבית עם כך שחובתה של המדינה להבטיח לכל אזרח קיום בכבוד, והממוצע עומד על 4.46. בשאלה זו אין הבדלים מובהקים בין גברים לנשים, בין הזרמים, או בין מידות השמרנות וקבוצות הגיל. התמיכה של החרדים גורפת. ניתן לפרש זאת כתמיכה במנגנוני הרווחה של המדינה, תפישה שיותר תואמת לשמאל הכלכלי. אין זה מפתיע, שהרי חלק גדול מהאוכלוסייה החרדית נשען על מנגנוני התמיכה של המדינה. כך למשל, ההכנסה במשק בית חרדי מתחלקת ל-67% מעבודה (לעומת 73% במשק בית יהודי לא חרדי) ול-27% מקצבאות ותמיכות (לעומת 14% במשק בית יהודי לא חרדי) (כהנר ומלאך, 2023 : ע"מ 52).

ניתן לומר שזהו הפרדוקס הפוליטי החרדי. מצד אחד, הציבור החרדי בישראל ידוע בתמיכתו הרחבה במדינת הרווחה, שמזוהה בדרך כלל עם עמדות השמאל. יחד עם זאת, עמדות חברתיות-כלכליות אלו אינן משנות את העמדה הכללית של החרדים במפה הפוליטית אשר, כפי שראינו, נוטה באופן מובהק ימינה.

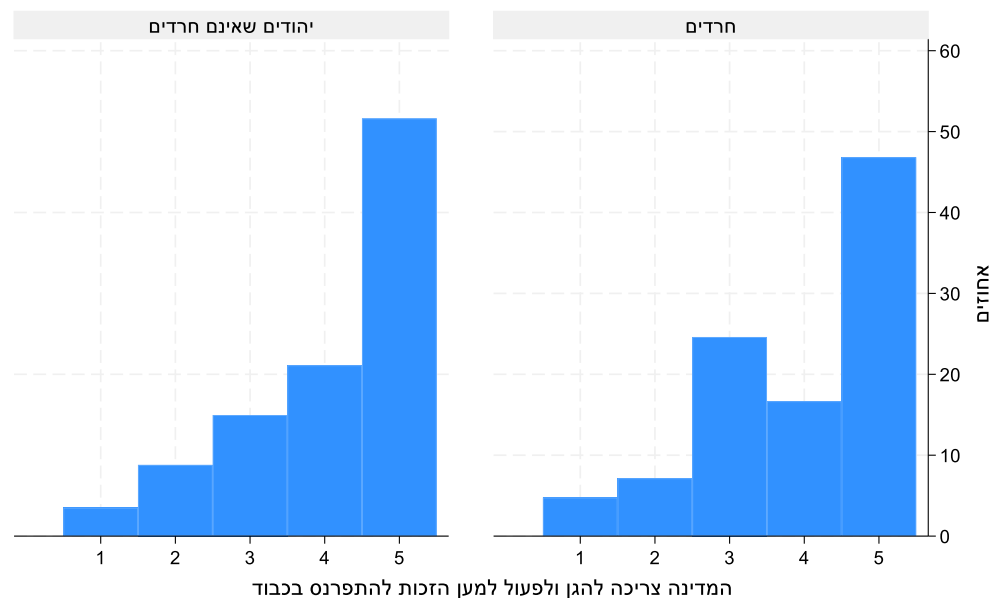
תרשים 57: חובת המדינה להבטיח קיום בכבוד - סקר חרדים אוגוסט-ספטמבר 2023

פעילות המדינה למען הזכות להתפרנס בכבוד - חרדים מול לא חרדים

בסקר בנושא ערכים שערך המכון לחירות ואחריות ביולי 2023 נשאלה שאלה קרובה, אף אם לא זהה, לשאלה שלעיל: "עד כמה חשוב עבורך שמדינת ישראל תפעל להגן על, או תקדם את, הזכות להתפרנס בכבוד" בסקאלה שנעה בין כלל לא (1) לבין במידה רבה מאוד (5). בשאלה זו נראה שאין הבדל מובהק בין חרדים ללא חרדים: כולם תומכים במידה רבה בכך שחשוב שהמדינה תפעל להגן על או לקדם את הזכות להתפרנס בכבוד (תרשים 59). הממוצעים של השאלה בשתי הקבוצות דומים ועומדים על 4. התמיכה של החרדים בקידום הזכות להתפרנס בכבוד משתקפת גם במדגם זה.

תרשים 58: המדינה צריכה להגן ולפעול למען הזכות להתפרנס בכבוד: חרדים מול לא חרדים סקר ערכים יולי 2023

מה השתנה בעקבות המלחמה?

מלחמות הן אירועים דרמטיים שיכולים להשפיע על התפיסות הפוליטיות של הציבור. האם מלחמת "חרבות ברזל", שפרצה ב-7 באוקטובר 2023, הביאה לשינוי עמדות בקרב הציבור החרדי? כדי לבחון האם בעקבות המלחמה חלו שינויים מהותיים בתפיסות הפוליטיות המרכזיות שזיהינו טרם פרוץ המלחמה, ערכנו באמצעות חברת אסקריא סקר נוסף, מצומצם יותר בהיקפו, בפברואר 2024 (N=452).

תחושת ההזדהות עם ישראל ובעיותיה נותרה דומה מאד בקרב חרדים, עם שיעור גדול של משיבים (58%) שבחרו בשתי התשובות שמציגות הזדהות במידה רבה (הממוצע עומד על 3.6, לשם השוואה קודם עמד הממוצע במדד האינדקס על 3.4). במילים אחרות, אין שינוי משמעותי בתחושת ההזדהות של החרדים עם ישראל ובעיותיה.

גם שיעור המשיבים החרדים שטענו שגברים אינם צריכים לתרום למדינה בדרך נוספת מלבד לימוד תורה נותר דומה ועמד על 65% (לעומת 67% בספטמבר 2023). גם ההבדלים בין נשים לגברים במידת ההתנגדות נותרו דומים: 70% מהנשים ו-60% מהגברים התנגדו לתרומה נוספת של גברים למדינה (לעומת 76% בקרב נשים ו-59% בקרב גברים בספטמבר 2023). המשמעות: המלחמה לא שינתה את חשיבתם של החרדים בנוגע לתרומה למדינה.

חשיבות החיים בדמוקרטיה הצטמצמה מעט: 68% מהנשאלים בסקר בפברואר 2024 טענו שחשוב להם לחיות בדמוקרטיה, לעומת 72% בספטמבר 2023. אולם ההבדל בממוצעים בין שני המדגמים בשאלה זו אינו מובהק.

התמיכה בכך שישראל צריכה להיות יותר יהודית על חשבון דמוקרטיה עלתה במעט, כאשר 84% מהנשאלים תמכו בכך (לעומת 78% בספטמבר 2023). העלייה מתרגמת לעלייה מובהקת של 0.13 בממוצע התמיכה ביהודיות המדינה על חשבון הדמוקרטיה שלה.

בהמשך לכך, מצאנו עלייה של 10% בתמיכה באמירה של יהודים צריכים להיות יותר זכויות מאשר לאזרחים הלא יהודים במדינה (70% מהנשאלים בסקר בפברואר 2024 תמכו במתן זכויות יתר ליהודים לעומת 60% בספטמבר 2023). גם בשאלה הזו העלייה מתרגמת לעלייה מובהקת סטטיסטית של 0.18 בממוצע השאלה בין המדגמים. יש לציין כי גם באוכלוסייה הכללית חלה היחלשות של מחויבות לערכים ליברליים ולתפיסות דמוקרטיות בזמן המלחמה (אפרת, 2023) ולכן ההתפתחות הזו איננה מפתיעה.

כמו כן מצאנו עלייה של 7% בהתנגדות לפעולה למען הסכם שלום עם הפלסטינים (81% מהנשאלים בפברואר 2024 התנגדו להסכם שלום לעומת 74% בספטמבר 2023). עלייה זו בהתנגדות מתרגמת לירידה מובהקת של 0.3 בממוצע התמיכה בפעולה למען הסכם שלום עם הפלסטינים בין המדגמים.

לסיכום, אחרי אירועי ה-7 באוקטובר 2023 ופרוץ המלחמה אנחנו רואים נסיגה מסוימת בתמיכה בעמדות דמוקרטיות: עלייה בתמיכה בזכויות יתר ליהודים ועלייה בתמיכה ביהודיות על חשבון דמוקרטיה. כמו כן חלה עלייה בהתנגדות להסכם עם הפלסטינים. אולם המגמות האלו מתונות יחסית בעוצמתן. מלחמות מטבען עלולות להקצין עמדות ביחס לקבוצות מיעוט ולגרום לנסיגה בתמיכה בערכים ליברליים ודמוקרטיים, ובסך הכל המגמות שנצפות כאן דומות לאלו שרואים באוכלוסייה הכללית ואינן קיצוניות.

דיון

הדמוקרטיה הישראלית היא פסיפס מורכב של תרבויות, אמונות ודעות. אחת הקבוצות המשמעותיות ביותר בפסיפס זה היא החברה החרדית, שאמונותיה ואורחות חייה מהוות אתגר ומוסיפות על המורכבות של הדמוקרטיה במדינת ישראל. במחקר זה בחנו את התפיסות והעמדות הפוליטיות של החרדים בישראל באמצעות סקרי דעת קהל וחילקנו את הממצאים לחמישה פרקים מרכזיים: 1. שותפות בחברה הישראלית. 2. תפיסות דמוקרטיות. 3. אמון ושביעות רצון. 4. עמדות פוליטיות. 5. השפעת אירועי ה-7 באוקטובר 2023 ומלחמת "חרבות ברזל".

בחלק הראשון של הדו"ח סקרנו את הספרות אודות החברה החרדית כאשר אחד המושגים הבולטים שעלו בה הייתה "ההתבצרות התרבותית": אותה תפיסה של רוב הקהילה החרדית שהמדינה עצמה אינה נושאת ערך דתי וחיוני ולפיכך יש להסתייג ממנה על רקע אופייה החילוני והאיום הגלום בה בכל הנוגע לשמירת המסורת – אך לא להחרמה (בראון, 2017). המסקנות העולות מן הנתונים בדו"ח זה מוכיחות כי הרטוריקה הבדלנית, שאפיינה את הזרם המרכזי כפי שעלה במחקר הקלאסי - אינה עומדת במבחן המציאות כאשר השאלה מופנית אל פרטים אינדיבידואלים.

היינו מצפים, אולי, לראות ממצאים שמצביעים על תחושת ניכור או חוסר שותפות בקרב חרדים, בהתחשב בכך שהחברה החרדית מתאפיינת באורח חיים נבדל ובגישה ביקורתית כלפי מוסדות המדינה החילוניים. עם זאת, הנתונים המוצגים כאן מעלים תמונה מרתקת של תחושות גאווה ושייכות למדינה, אך גם מצביעים על פערים ואמביוולנטיות בכל הנוגע לתרומה למדינה, אמון במוסדות השלטון ותפיסת הדמוקרטיה עצמה. עוד עולה מהנתונים כי בחברה החרדית בישראל קיימת תפיסה ייחודית של שילוב בין דמוקרטיה ליהדות. מצד אחד, החרדים רואים את הדמוקרטיה כערך חשוב שמאפשר חופש דת ושמירה על אורח חייהם הייחודי. התפיסה הזו מתחזקת כאשר רואים שהחרדים יודעים לזהות מאפיינים דמוקרטיים שונים כחיוניים לתפקודה של מדינה דמוקרטית. ואולי בניגוד להנחה הרווחת, רובם המוחלט אף תומכים במוצהר בשוויון בין גברים לנשים. מצד שני, כאשר מתרחשת התנגשות בין ערכי הדמוקרטיה לערכי היהדות, היהדות תזכה בעדיפות העליונה.

כיצד ניתן להסביר את הסתירה בין תמיכה בדמוקרטיה מצד אחד, ומצד שני הנכונות להקריבה למען ערכים אחרים? איך ניתן, למשל, להסביר את הדחייה של החרדים את חלק מהמוסדות של המדינה והאמון הנמוך שהם רוחשים להם יחד עם תחושות שייכות וגאווה חזקות?

אחד ההסברים נעוץ ככל הנראה בכך שתפיסות שמרניות או דתיות פונדמנטליסטיות יכולות לדור כתפיסות על עם תפיסות מעשיות פרקטיות. מבחינה פרקטית החרדים מבינים שבדמוקרטיה הישראלית הם יכולים למקסם את האינטרסים שלהם. כאן ראוי להזכיר את פרידמן (1991) שטען כי 'חברת הלומדים' לא יכלה להתפתח במדינה שאינה ליברלית וחסונה כלכלית כמדינת ישראל. כל עוד ערכי הדמוקרטיה אינם מתנגשים עם ערכי התורה/היהדות, לחרדים אין קושי להצהיר כי הם מעדיפים את צורת השלטון הזו. אולם כאשר יש אפשרות מעשית לפגיעה בערכים השמרניים/דתיים, למשל שילוב נשים בקבלת החלטות בתחומי החוץ והביטחון והדת, הם מעדיפים את הערכים השמרניים.

אפשר להציע הסברים נוספים לתמיכה של החרדים בדמוקרטיה ובמדינה. ראשית, הדמוקרטיה הישראלית מאפשרת לחרדים לשמר את אורח חייהם הדתי תוך קבלת תמיכה ממשלתית. חוקים ותקנות המגייסים על זכויותיהם הדתיות מתקבלים בזכות השפעתם הפוליטית, מה שמגביר את הערכתם למערכת הדמוקרטית. שנית, לאורך ההיסטוריה, המפלגות החרדיות הפכו לשחקן מרכזי בפוליטיקה הישראלית. ההשתתפות הפעילה שלהם בתהליכי קבלת החלטות והמגע הישיר עם מוקדי הכוח מעניקים להם תחושת השתייכות

והערכה למערכת הדמוקרטית שמאפשרת זאת. זה מוביל להסבר נוסף: השותפות הפוליטית של המפלגות החרדיות בממשלות ישראל לדורותיהן מובילה לשיפור בתמיכה ובשירותים הניתנים לציבור החרדי. תחומים כמו חינוך, דיור ורווחה מקבלים תשומת לב מיוחדת, מה שמגביר את שביעות הרצון הכללית של החרדים מהשלטון ומהמערכת הדמוקרטית. הסבר נוסף לשביעות הרצון מתפקוד הדמוקרטיה הישראלית והעדפתה נוגע לתמיכה בממשלה המכהנת הנוכחית (הממשלה ה-37). המפלגות החרדיות הן חלק בלתי נפרד מהממשלה, מה שמעניק לקהילה החרדית תחושת השפעה וכוח בקבלת החלטות. כשהחרדים הם חלק מהשלטון, הם מרגישים שהם יכולים לקדם את האינטרסים שלהם בצורה אפקטיבית יותר. שלישית, ייתכן והתמיכה של החרדים בדמוקרטיה כפי שעולה מהשאלות בסקר היא רזה או אינסטרומנטלית ולא מבטאת מחויבות אמיתית לערכים דמוקרטיים ליברליים. כך, למשל, דחיית בית המשפט העליון או התמיכה במתן זכויות יתר ליהודים. הדחייה של בית המשפט העליון נובעת משילוב של גורמים היסטוריים, אידיאולוגיים, חברתיים ופוליטיים, בין השאר העובדה שבית המשפט העליון נתפס בעיני החרדים כגוף חילוני עם ערכים חילוניים שפסיקותיו בנושאי שבת, דיני משפחה וגיוס חרדים הן אנטי-דתיות.

לצד כל אלה, אחת המסקנות העיקריות שעולות מהנתונים נוגעת להתכנסות התפיסות והעמדות הפוליטיות של החרדים עם אלו של הימין בישראל. כפי שראינו, רובם המוחלט של החרדים מגדירים עצמם מבחינה אידיאולוגית כימנים ותומכים בעמדות פוליטיות הרווחות בימין הישראלי.

תחושת הייצוג הפוליטי בקרב החרדים נשענת על הזדהות עמוקה עם המפלגות החרדיות כמו ש"ס ויהדות התורה אשר נתפסות כמקדמות את האינטרסים והערכים של הציבור החרדי. אך תחושת הייצוג הזו, כפי שראינו, מתחילה להתערער ואת מקומה ככל הנראה תופסים פוליטיקאים מן הימין הקיצוני והמתון. יש כאן שילוב בין תהליכי הישראליזציה שעובר הציבור החרדי – אימוץ ערכים ישראלים – ובין זניחת ערכים ליברליים ואימוץ ערכים מסורתיים ודתיים בקרב הימין הפוליטי בישראל. הציבור החרדי רואה בימין הפוליטי מחנה שמדגיש את הזהות היהודית והלאומית של המדינה, ערכים שמאוד קרובים לליבם של החרדים. זו גם תוצאה היסטורית של "ברית הדחויים" – ברית בין הימין שלאורך שנים היה מחוץ למפלגות השלטון לבין המיעוט החרדי (כהנר, 2020). בנוסף, הימין נחשב לשותף טבעי במאבק לשמירת הסטטוס קוו בענייני דת ומדינה, תמיכה במוסדות הדתיים, והתנגדות לחקיקה שנתפסת כאנטי-דתית. סיבה נוספת למעבר ימינה היא תחושת אי הנוחות מהנציגות החרדית שבאה לידי ביטוי בסקר והתחושה כי הפוליטיקאים הפכו לעסקנים והם פחות אידיאולוגים.

מסקנה מרכזית נוספת שעולה היא שלא בכל התפיסות והעמדות הפוליטיות ניתן להסתכל על החרדים כמקשה אחת. אמנם, לא ראינו הבדלים תהומיים בין הקבוצות השונות באוכלוסייה החרדית, אבל כן מצאנו שונות, לעיתים משמעותית. למשל, לאורך הסקר ראינו כי נשים חרדיות מחזיקות בעמדות יותר שמרניות מאשר גברים. הממצא הבולט הוא בהתנגדות החזקה יותר בקרב נשים לתרומה נוספת של גברים חרדים מלבד לימוד תורה. נתון זה מתיישב עם האידאיה המרכזית של "חברת הלומדים" המאפיינת את החברה החרדית, ומוכיח כי הנשים החרדיות הפנימו את האידאיה הזו דרך מוסדות החינוך והקהילה. ייתכן והמשיבות ראו לנגד עיניהן את עולם התורה ואת לימוד התורה על ידי בן הזוג כראשון במעלה וסרבו לחשוב על כרסום בערך הנעלה הזה.

בנוגע להבדלים בין הזרמים, לא מצאנו הבדלים עמוקים בין חסידים לליטאים, אך כן מצאנו כי ספרדים חשים יותר שייכות למדינה ויותר הזדהות עם עמדות ימניות משאר הקבוצות. אולי זו תוצאה של השילוב החזק יותר של ספרדים בחברה הישראלית. עם זאת, כן מצאנו ברוב התפיסות והעמדות הבדלים בין אלו שמגדירים עצמם מודרניים לשמרנים: המודרניים חשופים יותר לכלל החברה הישראלית, והתפיסות שלהם

יותר מתוננות. בחלק גדול מהעמדות גם מצאנו הבדלים בין קבוצות הגיל. ככלל, צעירים מחזיקים בעמדות יותר שמרניות וימניות משאר קבוצות הגיל. הסבר אפשרי לכך נוגע למערכת החינוך והיעדר החשיפה לעולם מבוגרים יותר עברו כברת דרך, יצאו לעבודה, ונחשפו לעמדות שונות בעוד הצעירים סגורים בישיבות. לסיכום, הדו"ח מעלה תמונה מעניינת ומורכבת לגבי התפיסות הדמוקרטיות והפוליטיות של החרדים. מצד אחד, תחושת גאווה ושייכות, ומצד שני חוסר נכונות לתרום מעבר ללימוד תורה; רצון לחיות בדמוקרטיה וזיהוי מאפיינים דמוקרטיים חיוניים חשובים לצד צידוד באי שוויון זכויות כלפי קבוצת המיעוט הלא יהודית לטובת הרוב היהודי; תמיכה מוצהרת כביכול בשוויון זכויות בין המינים, אך מנגד תמיכה בשילוב נשים בקבלת החלטות רק בנושאי חינוך וחברה; שביעות רצון ואמון בממשלה לצד תחושת ייצוגיות בינונית ודחיית מוסדות אחרים כמו בית המשפט העליון; הזדהות כמעט מוחלטת עם הימין אך צידוד במדיניות רווחה המאפיינת את השמאל. המורכבויות הללו מעלות סימני שאלה לגבי איך יראה העתיד בישראל כאשר האוכלוסייה החרדית צפויה לגדול לשיעורים גבוהים יותר. האם הסתירות הללו ישנו את אופייה המשטרי של המדינה, וכיצד הן ישפיעו על הפסיפס החברתי המורכב בישראל. כל אלו שאלות פתוחות שצפויות להעסיק אותנו בשנים הבאות לצד דיונים בדבר שילוב החרדים ובדבר החיים המשותפים בישראל.

רשימת מקורות

- אפרת, אסיף. 2023. "פגיעה בדמוקרטיה בשעת מלחמה: הציבור בעד". זמן ישראל. [/https://www.zman.co.il/438182](https://www.zman.co.il/438182)
- בראון, בנימין. 2002 (תשס"ב). "מהתבדלות פוליטית להתבצרות תרבותית: החזון איש וקביעת דרכה של היהדות החרדית בארץ ישראל (תרצ"ג-תשי"ד)" בתוך מרדכי בר-און וצבי צמרת (עורכים). שני עברי הגשר. מכון בן-צבי: ירושלים. עמ' 364–413.
- בראון, בנימין. 2017. מדריך לחברה החרדית: אמונות וזרמים. תל אביב וירושלים: עם עובד והמכון הישראלי לדמוקרטיה.
- בראון, בנימין. 2021. חברה בתמורה: מבנים ותהליכים בחברה החרדית. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://www.idi.org.il/books/34149>
- היון, אליעזר. 2017. "הרש"ר הירש- מיתוס חריג בחברת הלומדים החרדית". כתב העת לחקר החברה החרדית (4). ע"מ 55-88.
- היון, אליעזר. 2023. "אחיי החרדים, הרפורמה מסוכנת קודם כל לנו". YNET. <https://www.ynet.co.il/news/article/byxumuojn>
- הרמן, תמר, אלה הלר, חנן כהן, דנה בובליל ופאדי עומר. 2016. מדד הדמוקרטיה הישראלית, 2016. ירושלים: מרכז גוטמן לסקרים, המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://www.idi.org.il/books/11971>
- זיכרמן, חיים. 2014. שחור-כחול-לבן: מסע אל תוך החברה החרדית בישראל. תל אביב: ידיעות ספרים.
- זיכרמן, חיים ולי כהנר. 2012. חרדיות מודרנית: מעמד ביניים חרדי בישראל. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://www.idi.org.il/media/4911/00886012.pdf>
- כהן, בצלאל. 2019. "חרדים יוצאים מן הכלל". בלוג בתוך עמי. <https://betochami.blogspot.com/2019/04/blog-post.html>
- כהנר, לי. 2009. התפתחות המבנה המרחבי וההיררכי של האוכלוסייה החרדית בישראל. עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה.
- כהנר, לי. 2017. "על "קו תפר" תרבותי וגאוגרפי- "חרדיות מודרנית" במרחב העירוני". תרבות דמוקרטית (17). ע"מ 159-202.
- כהנר, לי. 2020. החברה החרדית על הציר שבין שמרנות למודרניות. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://www.idi.org.il/books/32804>
- כהנר, לי ומלאך, גלעד. 2023. שנתון החברה החרדית בישראל. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://www.idi.org.il/books/52050>
- יעיר, עומר. 2023. "קייטוב פוליטי והמהפכה המשטרית בישראל". אתר המכון לחירות ואחריות. <https://www.runi.ac.il/media/ivedxxit/%D7%A7%D7%99%D7%98%D7%95%D7%91-%D7%A4%D7%95%D7%9C%D7%99%D7%98%D7%99-%D7%95%D7%94%D7%9E%D7%94%D7%A4%D7%9B%D7%94-%D7%94%D7%9E%D7%A9%D7%98%D7%A8%D7%99%D7%AA-%D7%91%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%90%D7%9C.pdf>
- יקיר, איתמר. 2023. מלחמת אזרחים: מלחמת דת היחס ליוזמות לשינויים במערכת המשפט לפי מידת הדתיות. המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://www.idi.org.il/articles/51497>

- ליאון, ניסים. 2009. *חרדיות רכה: התחדשות דתית ביהדות המזרחית*. ירושלים: יד בן צבי.
- ליאון, ניסים. 2014. "חברת הלומדים- יש עתיד?". *אקדמות* (כ"ט). ע"מ 129-144.
- ליאון, ניסים. 2016. *המצנפת והדגל: לאומיות שכנגד בחרדיות המזרחית*. תל אביב: הקיבוץ המאוחד ומכון ון ליר.
- מלאך, גלעד ולי כהנר. 2017. "נגיעות מודרניות או "חרדיות מודרנית"? אומדן מספרי לתהליכי מודרניזציה בחברה החרדית". *תרבות דמוקרטית* (17). ע"מ 19-52.
- מלחי, אסף. 2017. *צבא התעסוקה לחרדים*. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- <https://www.idi.org.il/books/22014>
- מכון נתוני אמת. 2021. "הקורונה והמגזר החרדי". אתר האינטרנט מכון נתוני אמת. <https://www.real-time-data.org.il/covid19/#corona>
- נריה בן-שחר, רבקה. 2015. "להיות אישה של תלמיד חכם: כיצד נתפסת המציאות הכלכלית של חברת הלומדים בעיני נשים". *כתב העת לחקר החברה החרדית* (2). ע"מ 169-192.
- סיון, עמנואל. 1991 (תשנ"ב). "תרבות המובלעת". *אלפיים* (ד'). ע"מ 45-98.
- סיון, עמנואל וקימי קפלן. 2003. *חרדים ישראלים: השתלבות בלא טמיעה?*. ירושלים: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.
- פרידמן, מנחם. 1991. *החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים*. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- פרידמן, מנחם. 1995. "האשה החרדית" בתוך יעל עצמון (עורכת). *אשנב לחייהן של נשים בחברות יהודיות*. ירושלים: מרכז זלמן שזר. ע"מ 273-290.
- קפלן, קימי. 2007. *בסוד השיח החרדי*. ירושלים: מרכז זלמן שזר.
- קפלן, קימי ונורית שטדלר. 2012. "פניה המשתנות של החברה החרדית בישראל: מהישרדות לנוכחות, התחזקות ובטחון עצמי" בתוך קימי קפלן ונורית שטדלר (עורכים). *מהישרדות להתבססות: תמורות בחברה החרדית בישראל ובחברה*. ירושלים: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד. ע"מ 11-30.
- רגב, איתן וגבריאל גורדון. 2021. *מגמות ההצטרפות והעזיבה במגזר החרדי*. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://www.idi.org.il/books/34096>
- שרון, ידידיה, נחומי יפה, גלעד מלאך ואסף מלחי. 2021. *יהודית חרדית ודמוקרטיה: מדינת ישראל והדמוקרטיה בעיניים חרדיות*. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- <https://www.idi.org.il/books/38285>
- שלג, יאיר. 2000. *הדתיים החדשים: מבט עכשווי על החברה הדתית בישראל*. ירושלים: כתר.
- שלהב, יוסף ומנחם פרידמן. 1985. *התפשטות תוך הסתגרות- הקהילה החרדית בירושלים*. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- תירוש, יופי. 2019. "הסיפור של המאבק בהפרדה בין המינים באקדמיה: גילוי, מיפוי, הנעת שינוי". *מעשי משפט* (כרך י).
- Douglas, Mary. 1993. "Atonement in Leviticus". *Jewish Quarterly Review* (1). Pp. 109-130.
- Leonardo, Avritzer., & Renno Lucio. 2021. The Pandemic and the Crisis of Democracy in Brazil. *Journal of Politics in Latin America*, 13(3), 442-457
- Tiresh, Yofi. 2020. Diminishing constitutional law: The first three decades of women's exclusion adjudication in Israel. *International Journal of Constitutional Law*, 18(3), 821-846.

נספחים

נספח א'- שאלון סקר אוגוסט-ספטמבר 2023

בס"ד

שאלון חרדים – עמדות כלפי ישראליות, קשר לחברה הישראלית והזדהות עם ערכיה- אוגוסט ספטמבר 2023

דמוגרפיה

1. האם את/ה: חרדי/ דתי/ מסורתי/ חילוני
2. מגדר - גבר/אישה
3. גיל:
4. זרם חרדי - ליטאי/חסידי/ספרדי/ חבד / אחר: איזה?
5. מצב משפחתי – רווק/ נשוי/ גרוש/אלמן
6. מהו עיסוקך הנוכחי: [לאפשר בחירה מרובה] תלמיד ישיבה או כולל – לגבר בלבד / עקרת בית – לאשה בלבד / שכיר/ה / עצמאי/ת / סטודנט/ית / גמלאי/פנסיונר / מובטל/ אחר
7. ומהו העיסוק שלך בן / בת הזוג שלך?
8. מספר ילדים _____
9. היכן את/ה ממקם את עצמך על הסקאלה שבין שמרן למודרני כאשר 1- שמרן מאוד 5 מודרני מאוד

5- מודרני מאוד	4	3	2	1 – שמרן מאוד
----------------	---	---	---	---------------

10. ממוצע ההכנסה למשק בית חרדי הוא 12,000 ₪ נטו לחודש, לאחר מיסים ותשלומים, מכל מקורות ההכנסה: מעבודה, מפנסיה, מקצבאות, משכר דירה. האם הכנסתכם: הרבה מתחת לממוצע / מעט מתחת לממוצע / דומה לממוצע / מעט מעל לממוצע / הרבה מעל הממוצע / מסרב
11. בהסתמך על שלושת החודשים האחרונים, מה הייתה הכנסתך החודשית ברוטו לפני ניכויים מכל מקומות עבודתך? עד 2,500 ₪ / 2,501-4,000 ₪ / 4,001-5,000 ₪ / 5,001-6,500 ₪ / 6,501-8,000 ₪ / 8,001-10,001 ₪ / 10,001-13,000 ₪ / 13,001-17,000 ₪ / 17,001-24,000 ₪ / 24,001 ₪ ויותר/לא ידוע / מסרב
12. מהי התעודה או התואר הגבוהים ביותר שיש ברשותך: לא קיבלתי אף תעודה (למדתי בישיבה / בסמינר בלבד) / מבחני סאלד / תעודת בגרות / מורה מוסמך/ת בכיר/ה (בוגר/ת סמינר או מכון תורני) / תעודה מקצועית גבוהה אחרת (הנהלת חשבונות, וכד') / תעודת מה"ט / תואר אקדמי / לנשים בלבד / תואר אקדמי
13. [אם עובד] מקום העבודה שלך הנו בסביבה – חרדית לגמרי / מעורבת חרדים ולא חרדים / הרוב אינם חרדים
14. באיזה ענף תעסוקתי? חינוך והוראה / שירותי בריאות, רווחה, סעד / ענף ההיי טק / מסחר / שירותים / תעשייה / ענף אחר _____

השתייכות לחברה החרדית והישראלית (one item)

15. עד כמה אתה מגדיר את עצמך כישראלי (5 דרגות) - בכלל לא/ במידה מועטה/ במידה מסוימת/ במידה רבה/ במידה רבה מאד

16. באיזו מידה אתה/ מרגיש/ה חלק ממדינת ישראל ואתגריה? בכלל לא/ במידה מועטה/ במידה מסוימת/ במידה רבה/ במידה רבה מאד

17. עד כמה אתה/ חש/ה גאווה בהצלחותיה של מדינת ישראל? בכלל לא/ במידה מועטה/ במידה מסוימת/ במידה רבה/ במידה רבה מאד

תפיסות חברתיות – כלכליות (+לא יודע רק בטלפוני, לנסות לקבל תשובה בטלפוני ככל הניתן)

18. באיזו מידה אתה/ מסכים כי יש להקנות לילדים חרדים ידע במתמטיקה ואנגלית מגיל צעיר? בכלל לא/ במידה מועטה/ במידה מסוימת/ במידה רבה/ במידה רבה מאד

19. באיזו מידה אתה/ מסכים עם הטענה כי הורדת גיל הפטור מהצבא תעלה את שיעורי התעסוקה של גברים חרדים? בכלל לא/ במידה מועטה/ במידה מסוימת/ במידה רבה/ במידה רבה מאד

20. מה המצב האידיאלי מבחינתך עבור משפחה חרדית: הגבר לומד בכולל והאישה עובדת/ שני בני הזוג עובדים/ הגבר עובד והאישה עקרת בית/ אחר _____ סמן ב 1 את המצב הכי אידיאלי וב 3 את זה שהכי פחות אידיאלי

21. האם גברים חרדים צריכים לתרום למדינה בדרך נוספת מלבד לימוד תורה? כן/ לא

22. אם כן, באיזו דרך? סמן את המתאים ביותר בעיניך. התנדבות בתוך הקהילה/ התנדבות באוכלוסייה הכללית/ שירות לאומי/ אזרחי / שירות צבאי/ אחר. פרט _____

תפיסות דמוקרטיות/ ליברליות (+לא יודע – לטלפוני בלבד, לנסות לקבל תשובה)

23. באיזו מידה חשוב לך לחיות במדינה עם שלטון דמוקרטי? בכלל לא / במידה מועטה / במידה מסוימת/ במידה רבה / במידה רבה מאד

24. באיזו מידה לדעתך ישראל הינה מדינה דמוקרטית? בכלל לא / במידה מועטה / במידה מסוימת/ במידה רבה / במידה רבה מאד

25. באופן כללי, באיזו מידה אתה/ מרוצה מהאופן בו מתפקדת הדמוקרטיה הישראלית? בכלל לא / במידה מועטה / במידה מסוימת/ במידה רבה / במידה רבה מאד

26. באיזה מידה אתה/ בעד שמדינת ישראל תהיה יותר יהודית, גם אם משמעות הדבר שהמדינה תהיה פחות דמוקרטית? בכלל לא / במידה מועטה / במידה מסוימת/ במידה רבה / במידה רבה מאד

27. אנשים שונים מייחסים משמעות שונה למונח "דמוקרטיה". תאר בקצרה מהו לדעתך המאפיין החשוב והמהותי ביותר של משטר דמוקרטי? _____ [שאלה פתוחה]

28. [חצי מדגם] כעת נבקש ממך לציין באיזו מידה לדעתך המאפיינים הבאים הם מאפיינים חיוניים של מדינה דמוקרטית: [סקאלה של 1-5, מ 1 מאוד לא חיוני ועד 5 חיוני מאוד + לא יודע]

א. בית המשפט יכול לקבוע שהממשלה פועלת בניגוד לחוק

ב. התקשורת חופשית לבקר את הממשלה

ג. ישנה הגנה על זכויות של קבוצות מיעוטים

- ד. האזרחים בוחרים את המנהיגים שלהם בבחירות חופשיות
- ה. לכל אזרחי המדינה יש זכויות שוות
- ו. האזרחים נהנים מחופש הביטוי וההפגנה
- ז. האזרחים רשאים לקיים את מצוות הדת או לא לקיים את מצוות הדת
- ח. לכל אזרח מובטח קיום בכבוד
29. [חצי מדגם] באיזו מידה לדעתך המאפיינים הבאים מתקיימים כיום במדינת ישראל: [סקאלה של 1-5, 5 מ במידה רבה מאוד ועד 1 בכלל לא + לא יודע]
- א. בית המשפט יכול לקבוע שהממשלה פועלת בניגוד לחוק
- ב. התקשורת חופשית לבקר את הממשלה
- ג. ישנה הגנה על זכויות של קבוצות מיעוטים
- ד. האזרחים בוחרים את המנהיגים שלהם בבחירות חופשיות
- ה. לכל אזרחי המדינה יש זכויות שוות
- ו. האזרחים נהנים מחופש הביטוי וההפגנה
- ז. האזרחים רשאים לקיים את מצוות הדת או לא לקיים את מצוות הדת
- ח. לכל אזרח מובטח קיום בכבוד
- באיזו מידה את/ה מסכים/ה, עם המשפטים הבאים בכלל לא / במידה מועטה / במידה מסוימת/ במידה רבה / במידה רבה מאוד
30. בישראל צריכות להיות לאזרחים היהודים יותר זכויות מאשר לאזרחים הלא-יהודים.
31. בישראל צריכות להיות לגברים יותר זכויות מאשר לנשים.
32. באיזו מידה את/ה מרוצה מתפקוד הממשלה הנוכחית? בכלל לא / במידה מועטה / במידה מסוימת/ במידה רבה / במידה רבה מאוד
33. באיזו מידה את/ה מסכים/ה עם הטענה הבאה: "הממשלה הנוכחית קשובה לבעיות הציבור?" בכלל לא / במידה מועטה / במידה מסוימת/ במידה רבה / במידה רבה מאוד
34. מהי לדעתך הבעיה החשובה ביותר שניצבת בפני המדינה כיום [שאלה פתוחה]?
35. איזה ציון היית נותן/ת לממשלה בטיפול בבעיה שצינת, מ-1 (נמוך) עד 10 (גבוה); 11- לא יודע/ת
36. איזו מפלגה לדעתך תטפל בבעיה שצינת בצורה הטובה ביותר?

הליכוד
יש עתיד
הציונות הדתית-עוצמה יהודית
המחנה הממלכתי
שי"ס
יהדות התורה
ישראל ביתנו
הרשימה הערבית המאוחדת (רע"מ)
חד"ש-תע"ל
העבודה
מרצ
בל"ד
הבית היהודי

מפלגה אחרת, פרט/י : _____
אף מפלגה
לא יודע/ת

37. באיזו מידה יש לך אמון בכל אחד מהמוסדות הבאים? התשובות לכל שאלות האמון: בכלל לא / במידה מועטה / במידה מסוימת/ במידה רבה / במידה רבה מאד
- א. הכנסת
ב. הממשלה
ג. בית המשפט העליון
38. באופן כללי, באיזו מידה את/ה מרגיש/ה שיש בארץ מפלגה ו/או פוליטיקאית שמייצגים אותך? בכלל לא / במידה מועטה / במידה מסוימת/ במידה רבה / במידה רבה מאד
39. האם נשים חרדיות צריכות להיות בין מקבלי ההחלטות בנושאים הבאים? [אפשרויות תשובה: כן/לא + לא יודע]
- א. מוסדות חינוך של הקהילה
ב. קביעת מדיניות בנוגע לחברה וכלכלה
ג. קביעת מדיניות בנוגע לחוץ וביטחון
ד. קביעת מדיניות בנוגע לדת ומדינה
40. היכן היית ממוקם/ת את עצמך ברצף של "ימין- שמאל" מבחינה פוליטית? תן/י את תשובתך בסולם מ- 1 עד 7 כאשר 1 משמעותו ימין, 7 משמעותו שמאל ו- 4 הוא נקודת האמצע (מרכז)

ימין	מרכז	שמאל					
1	2	3	4	5	6	7	+ לא יודע

41. באיזו מידה את/ה סבור/ה שישראל צריכה לפעול למען הסכם שלום עם הפלסטינים? בכלל לא / במידה מועטה / במידה מסוימת/ במידה רבה / במידה רבה מאד
42. באיזו מידה את/ה מסכים/ה עם האמירה הבאה: חובתה של המדינה להבטיח לכל אזרח קיום בכבוד. בכלל לא / במידה מועטה / במידה מסוימת/ במידה רבה / במידה רבה מאד

נספח ב'- סטטיסטיקה תיאורית של המשיבים בסקר הממוקד בחרדים (N=1135)

סקר ספטמבר 2023	
1135	סך המשיבים
10.73 , 34.6	גיל (ממוצע, סטיית תקן)
	קבוצות גיל (מספר משיבים, שיעור במדגם)
40.8% , 463	צעירים (18-30)
46.3% , 526	בוגרים (30-50)
12.9% , 146	מבוגרים (+50)
50.2% , 570	נשים (מספר משיבות, שיעור במדגם)
	זרמים (מספר משיבים, שיעור במדגם)
33.4% , 379	חסידי
33.1% , 376	ליטאי
28.6% , 325	ספרדי
4.85% , 55	חב"ד/אחר
	מידת שמרנות (מספר משיבים, שיעור במדגם)
51.5% , 585	שמרני (1-2)
38.2% , 434	ניטרלי (3)
9.4% , 107	מודרני (4-5)
0.8% , 9	לא יודע (0)
	מצב משפחתי (מספר משיבים, שיעור במדגם)
7.5% , 85	רווק/ה
91.4% , 1037	נשוי/אה
1% , 12	גרוש/ה
0.1% , 1	אלמן/ה
	רמת הכנסה (בהתאם לממוצע חודשי למשק בית חרדי 12,000 ₪) (מספר משיבים, שיעור במדגם)
20.8% , 236	הרבה מתחת לממוצע
18.8% , 213	מעט מתחת לממוצע
18.9% , 215	דומה לממוצע
19.6% , 222	מעט מעל הממוצע
13.2% , 150	הרבה מעל הממוצע
8.7% , 99	לא יודע/ת מסרב/ת לענות

נספח ג'- שאלון סקר פברואר 2024

דמוגרפיה

1. האם את/ה :
 - חרדי
 - דתי
 - מסורתי
 - חילוני
2. מגדר - גבר/אישה
3. גיל :
4. זרם חרדי - ליטאי/חסיד/ספרדי/ חבד / אחר : איזה?
5. באיזו מידה את/ה מרגיש/ה חלק ממדינת ישראל ואתגריה? בכלל לא/ במידה מועטה/ במידה מסוימת/ במידה רבה/במידה רבה מאוד
6. האם גברים חרדים צריכים לתרום למדינה בדרך נוספת מלבד לימוד תורה? כן/לא
7. באיזו מידה חשוב לך לחיות במדינה עם שלטון דמוקרטי? בכלל לא / במידה מועטה / במידה מסוימת/ במידה רבה / במידה רבה מאוד
8. באיזה מידה את/ה בעד שמדינת ישראל תהיה יותר יהודית, גם אם משמעות הדבר שהמדינה תהיה פחות דמוקרטית? בכלל לא / במידה מועטה / במידה מסוימת/ במידה רבה / במידה רבה מאוד
9. באיזו מידה את/ה מסכים/ה, עם המשפט הבא : בישראל צריכות להיות לאזרחים היהודים יותר זכויות מאשר לאזרחים הלא-יהודים. בכלל לא / במידה מועטה / במידה מסוימת/ במידה רבה / במידה רבה מאוד
10. באיזו מידה את/ה סבור/ה שישראל צריכה לפעול למען הסכם שלום עם הפלסטינים? בכלל לא / במידה מועטה / במידה מסוימת/ במידה רבה / במידה רבה מאוד